

**T.C
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT
EKONOMİ**

**TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN
EKONOMİK YANSIMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FERİDE DEMİR

DANIŞMAN: Prof. Dr. CEMİL ERARSLAN

**YALOVA
OCAK 2022**

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**İKTİSAT
EKONOMİ**

**TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN
EKONOMİK YANSIMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**FERİDE DEMİR
187219004**

DANIŞMAN: Prof. Dr. CEMİL ERARSLAN

**YALOVA
OCAK 2022**

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Feride DEMİR

ÖNSÖZ

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin ekonomik yansımalarının karşılaştırılması konulu tez çalışmasında; 24 Ocak 1980 tarihinde Türkiye ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine geçilmesinden sonra karşı karşıya kalınan beş ekonomik kriz karşılaştırılmıştır. Bu tez ekonomik kriz kavramını, finansal kriz çeşitlerini ve kriz modellerini teorik boyutta ele almaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de tarihsel bir süreç içerisinde yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve günümüz 2020 Covid-19 krizleri analiz edilerek değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda beş kriz ile ilgili makroekonomik endeks oluşturularak söz konusu krizlerin etkileri araştırılmıştır.

Çalışma süresince yol gösterip yolumu aydınlatan ve her zaman desteğini eksik etmeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Cemil ERARSLAN’na bilimsel katkılarından dolayı sonsuz teşekkür ederim. Yapmış olduğum bu araştırmada ve yüksek lisans eğitimim boyunca destek ve güveniyle her zaman yanımda olan sevgili eşim Ferhat DEMİR’e ve ailesine, annem Yadigâr DİRİK’e, babama, kardeşlerime ve dostlarıma teşekkür ederim.

Küçük kızım Nehir Ada’ya...

Ocak - 2022

Feride DEMİR

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLOLAR	vii
ŞEKİLLER	viii
GRAFİKLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ	1
2. FİNANSAL VE EKONOMİK KRİZLER: KAVRAM, TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ6	
2.1. Ekonomik Krizler	6
2.1.1. Reel Sektör Krizleri	8
2.1.2. Finansal Krizler	8
2.1.2.1. Bankacılık krizi	10
2.1.2.2. Döviz krizi	11
2.1.2.3. Borç krizi	13
2.2. Finansal Kriz Modelleri	14
2.2.1. Birinci Nesil Modeller	15
2.2.2. İkinci Nesil Modeller	16
2.2.3. Üçüncü Nesil Modeller	18
2.3. Ekonomik ve Finansal Krizlere İlişkin Yaklaşımlar	20
2.3.1. Klasik ve Neo Klasik Yaklaşım	20
2.3.2. Keynesyen Yaklaşım	21
2.3.3. Monetarist (Parasalcı) Yaklaşım	21
2.3.4. Borç ve Finansal Kırılganlık Yaklaşımı (Minsky'nin Teorisi)	22
2.3.5. Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen Yaklaşım	22
2.4. Finansal Krizlerin Nedenleri	23
2.4.1. Faiz Oranlarındaki Artışlar	24
2.4.2. Belirsizlikteki Artışlar	24
2.4.3. Finansal Sektörde Bilançoların Bozulması	24

2.4.4. Finansal Olmayan Sektörlerde Bilançoların Bozulması.....	25
3. DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLER	27
3.1. 1980 Sonrası Dünyada Yaşanan Finansal Krizler	27
3.1.1. 1992-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi.....	27
3.1.2. 1994 Meksika (Tekila) Krizi.....	28
3.1.3. 1997 Güneydoğu Asya Krizi	29
3.1.4. 1998 Rusya Krizi.....	30
3.1.5. 1999 Brezilya Krizi	31
3.1.6. 2001 Arjantin Krizi	32
3.1.7. 2007-2008 Küresel Kriz (Mortgage Krizi)	33
3.1.8. Covid-19 Pandemi Krizi.....	35
3.2. 1980 Öncesi Türkiye’nin Ekonomik Durumu.....	36
3.2.1. 1950-1960 Arası Dönem	37
3.2.2. 1960-1970 Arası Dönem	38
3.2.3. 1970-1980 Arası Dönem	40
3.3. 1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Finansal Krizler	42
3.3.1. 1994 Krizi	42
3.3.2. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizi	46
3.3.3. 2009 Krizi	49
3.3.4. 2018 Krizi	53
3.3.5. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi	56
4. 1980 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	62
4.1. Krizleri Önlemeye Yönelik Uygulanan Politika ve Kararlar	62
4.1.1. 24 Ocak 1980 Kararları	62
4.1.2. 5 Nisan 1994 Kararları	63
4.1.3. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı	64
4.1.4. 2001 Yılı Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	65
4.1.5. Küresel Ekonomik Krizine Karşı Türkiye’de Uygulanan 2009 Kriziyle Mücadele Programı	67
4.1.6. 2018 Döviz Kuru Krizi İle Mücadelede TCMB’nin Uyguladığı Para Politikaları ve Hükümetin Uyguladığı Orta Vadeli Mali Programı	68
4.1.7. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi İle Mücadelede Uygulanan Para ve Maliye Politikaları	69

4.2. Krizlerin Ekonomik Yansımalarının Karşılaştırılması	70
4.2.1. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizlerinin 1994 Kriziyle Karşılaştırılması	70
4.2.2. 2009 Krizinin 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleriyle Karşılaştırılması	71
4.2.3. 2018 Krizinin 2009 Kriziyle Karşılaştırılması	73
4.2.4. 2020 Covid-19 Pandemi Krizinin Önceki Krizlerle Karşılaştırılması	73
4.3. Krizlerin Makroekonomik Performans Endeksi	74
5. SONUÇ	84
KAYNAKLAR	87
EK-1	96
ÖZGEÇMİŞ	97

TABLÖLAR

Tablo 3. 1. 1950-1960 Arası GSYİH'nın Yıllara Göre Büyüme Oranı ve Bileşimi	37
Tablo 3. 2. Türkiye'nin 1955-57 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$, %)	38
Tablo 3. 3. 1962-1972 Arası Reel GSYİH'nın Büyüme Oranı ve Bileşimi.....	39
Tablo 3. 4. 1973-1979 Arası GSYİH'nın Büyüme Oranı ve Bileşimi.....	41
Tablo 3. 5. Kasım 2008- Kasım 2009 Dış Kaynak Hareketleri	50
Tablo 4. 1. GEGP'nin Genel İçeriği	66
Tablo 4. 2. Kriterler İçin Belirlenen Puan Değerleri	75
Tablo 4. 3. Makroekonomik Performans Endeksi Kriterlerin Tanımı	76
Tablo 4. 4. Ortalama Makroekonomi Performans Değerleri ve Anlamı	76
Tablo 4. 5. 1994 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri	77
Tablo 4. 6. 2000-2001 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri	78
Tablo 4. 7. 2009 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri	79
Tablo 4. 8. 2018 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri	80
Tablo 4. 9. 2020 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri	81
Tablo 4. 10. 1980 Sonrası Krizlerin Ekonomik Performans Endeksi	82

ŞEKİLLER

Şekil 2. 1. Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması	7
Şekil 2. 2. Finansal Kriz Modelleri	14
Şekil 2. 3. Bir Finansal Krizin Gelişimi	23
Şekil 3. 1. ABD'deki Mortgage Krizinin Avrupa Borç Krizine Dönüşmesi	34

GRAFİKLER

Grafik 3. 1. Brüt Dış Borç Stoku (Milyar %, 1990-1998).....	43
Grafik 3. 2. Yıllara Göre (1994-1999) Enflasyon Oranları (İTO-TEFE) (1968=100).....	44
Grafik 3. 3. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (1994-1999)	44
Grafik 3. 4. Yıllara Göre (1994-2001) KKBG/GSYİH Oranı (%)	45
Grafik 3. 5. Toplam İç Borç Stoku (TL, 1999-2003)	47
Grafik 3. 6. Yıllara Göre (1999-2003) Enflasyon Oranları (1968=100) (İTO-TEFE).....	48
Grafik 3. 7. GSYİH Büyüme Oranları (2008Q1-2009Q4)	50
Grafik 3. 8. İşgücü İstatistikleri (2007-2009)	51
Grafik 3. 9. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100, 2003-2015).....	52
Grafik 3. 10. Yıllara Göre (2001-2018) Nominal Dolar Kuru.....	53
Grafik 3. 11. Yıllara Göre (2004-2018) Enflasyon Oranları (%, TÜFE)	54
Grafik 3. 12. 2017-2018 Aylık Tüketici ve Ticari Krediler Faiz Oranı (%).....	55
Grafik 3. 13. 2017Q1-2018Q4 GSYİH Büyüme Oranları (%)	56
Grafik 3. 14. Aylık ve Yıllık Tüketici Fiyatları Enflasyonu (% , TÜFE, 2020)	57
Grafik 3. 15. GSYİH Büyüme (% , 2017-2020)	58
Grafik 3. 16. İhracat (% , 2020, Bin ABD Doları)	58
Grafik 3. 17. İthalat (% , 2020, Bin ABD Doları)	59
Grafik 3. 18. İşgücü İstatistikleri (2020)	60
Grafik 3. 19. Ekonomik Güven Endeksi (2020)	60

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
APS	: Avrupa Para Sistemi
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
AVM	: Alışveriş Merkezi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BTR	: Banco Turco Romana
Covid-19	: Koronavirüs Hastalığı
DÇM	: Döviz Çevrilebilir Mevduat
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
DPB	: Döviz Piyasası Baskı Endeksi
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EMS	: Avrupa Para Sistemi
ERM	: Exchange Rate Mechanism (Döviz Kuru Mekanizması)
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
FED	: Federal Rezerv Sistemi
G20	: Group of 20
GEGP	: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
N/A	: Veri Yok
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
OPD	: Ortalama Puan Değeri
OVP	: Orta Vadeli Program
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
THY	: Türk Hava Yolları
TL	: Türk Lirası
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TPD	: Toplam Puan Değeri
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi

TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TYÇP	: Toplum Yararına Çalışma Programı
USD	: United States Dollar (Amerikan Doları)
vd.	: ve diğerleri
YEP	: Yeni Ekonomik Program

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN EKONOMİK YANSIMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZET

Ekonomide ani veya beklenmedik bir durumda ve zamanda ortaya çıkarak ülke ekonomilerinin mevcut konumunu ve geleceğini olumsuz yönde etkileyen bir durum olan kriz kavramı dünya ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. 1980’lerden itibaren başlayan küreselleşme ve liberalleşme hareketi ülke ekonomilerinin giderek kırılganlaşmasına ve sıklıkla krizlerle karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Bununla birlikte krizlerin yaşanan değişimlere ayak uydurarak sürekli bir dönüşüm halinde olması, dünya ekonomilerinde nedenleri ve sonuçları birbirinden farklı birçok krizin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararlarıyla uygulanmaya başlanan Neo-Liberal politikalar bağlamında çıkarılan 32 sayılı KHK ile para ve sermaye piyasaları liberalize edilmiş ve ithal ikameci kalkınma modelinden ihracata dönük bir modele geçiş yapılmıştır. Böylece Türkiye ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyduğu dış kaynak ve finansman ihtiyacını yabancı tasarruflarla karşılamaya çalışmıştır. Ancak denetimsiz bir şekilde gerçekleştirilen finansal serbestleştirme, ekonomide kur şoklarının, ani sermaye giriş ve çıkışlarının, enflasyon ve faiz oranlarında istikrarsızlıkların yaşanmasına ve dolayısıyla krizlere yol açmıştır.

Bu tezin temel amacı Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizlerini incelemek ve elde edilen verilerle krizlerin ekonomiye etkilerini analiz eden bir endeks yardımıyla krizleri en büyük negatif etki bırakandan en az etki bırakana doğru sıralamaktır. Tezde ilk olarak ekonomik ve finansal kriz kavramını daha iyi anlayabilmek adına tanımı, türleri, modelleri, krizlere ilişkin yaklaşımları ve krizlerin nedenleri açıklanmıştır. Daha sonra 1980 sonrası dünyada yaşanan finansal krizlerle birlikte Türkiye’nin 1980 öncesi durumu ve sonrası yaşanan finansal krizler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Son olarak ise finansal kriz yıllarında krizleri önlemeye yönelik uygulanan politika ve kararlar açıklanmış ve yaşanan her bir kriz kendinden bir önceki krizle ekonomik açıdan karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada elde edilen veriler ile ilgili makroekonomik endeks oluşturularak finansal krizlerin etkileri açıklanmaya ve ekonomik açıdan en ağır krizden en hafif krize bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır.

Tezin sonucuna göre Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde en kötü makroekonomik performans gösterilen kriz yılları sırasıyla 2000-2001, 2020, 1994, 2009 ve 2018 krizleridir. Buna göre Türkiye ekonomisi en ağır finansal ve ekonomik bunalımını 2000-2001 yıllarında yaşamıştır. 2020 yılında yaşanan Pandemi krizi de 2000-2001 krizinden sonra gelen en ağır ikinci kriz dönemi olmuştur. 1994 yılında yaşanan finansal kriz de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde sonuçları açısından en ağır üçüncü kriz olmuştur. Bu bağlamda yaşanan ekonomik ve finansal kriz süreçlerinde makroekonomik performans yönünden kötü makroekonomik performans sergileyen kriz 0,60 puan ile 2018 krizidir. 1994, 2000-2001, 2009 ve 2020 krizleri ise 0,25 ile 0,50 arasında bir puanla çok kötü makroekonomik performans göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, finansal kriz, makroekonomik performans endeksi.

COMPARISON OF THE ECONOMIC IMPLICATIONS OF FINANCIAL CRISIS IN TURKEY AFTER 1980

ABSTRACT

The concept of crisis is a situation that arises in the economy in a sudden or unexpected situation and time, negatively affecting the current position and future of the country's economies, and has an important place in world economies. The globalization and liberalization movement that started in the 1980s caused the economies of the countries to become increasingly fragile and frequently faced with crises. However, due to the fact that the crises are in a constant state of transformation by adapting to the changes experienced, this situation has led to many different crises in the world economies in terms of their causes and consequences.

With the Decree Law No. 32 issued in the context of the Neo-Liberal policies that were implemented in Turkey with the Decisions of 24 January 1980, monetary and capital markets were liberalized and the transition was made from the import-substitutive development model to an export-oriented model. Thus, Turkey has tried to meet the need for foreign resources for economic development with foreign savings. However, the uncontrolled financial liberalization led to exchange rate shocks, sudden capital inflows and outflows, instabilities in inflation and interest rates and therefore led to crises.

The main purpose of this thesis is to examine the 1994, 2000-2001, 2009, 2018 and 2020 economic and financial crises experienced in Turkey after 1980 and to rank the crises from the most negative to the least with the help of an index that analyzes the effects of the crises on the economy with the data obtained. In this thesis; In order to better understand the concept of economic and financial crisis, its definition, types, models, approaches to crises and causes of crises are explained. Afterwards, with the financial crises in the world after 1980, Turkey's situation before 1980 and the financial crises after it were examined in detail.

Finally, the policies and decisions implemented to prevent the financial crisis years were explained and each crisis is compared economically with the previous crisis. In this comparison, by creating a macroeconomic index with the data obtained, to explain the effects of the financial crises and to make a ranking from the most severe economic crisis to the lightest crisis.

According to the results of the thesis, among the economic and financial crises experienced in Turkey after 1980, the crisis years with the worst macroeconomic performance were the crises of 2000-2001, 2020, 1994, 2009 and 2018, respectively. Accordingly, the Turkish economy experienced its heaviest financial and economic depression in 2000-2001. The Pandemic crisis in 2020 was the second most severe crisis period after the 2000-2001 crisis. The financial crisis experienced in 1994 was the third most severe crisis in terms of its consequences among the economic and financial crises experienced after 1980. In this context, in the economic and financial crisis processes that the crisis with the worst macroeconomic performance is the 2018 crisis with 0.60 points. 1994, 2000-2001, 2009 and 2020 crises showed very poor macroeconomic performance with a score between 0.25 and 0.50.

Keywords: Economic crisis, financial crisis, macroeconomic performance index.

1. GİRİŞ

Kriz, önceden tahmin edilemeyen bir durumda veya zamanda ortaya çıkarak ülke ekonomilerinin mevcut performansını ve geleceğini olumsuz yönde etkileyen bir dönemdir. Ekonomide önemli bir yere sahip olan kriz kavramı için pek çok tanım bulunmaktadır. Kriz kavramını tanımlamak, kriz göstergelerini belirlemek veya krizlerin neden ve sonuçlarını ortaya koymak üzere literatürde çalışmalar yapılmış ve halen de yapılmaya devam edilmektedir. Dünya ekonomilerinde nedenleri ve sonuçları birbirlerinden farklı birçok kriz yaşanmıştır. Yaşanan bu krizlerin bazılarının ekonomiye etkisi ve sınırları oldukça büyük iken, bazıları sadece ortaya çıktığı ülke ile sınırlı kalmıştır. Sonuçları ve etkilerinin derinliği farklılaşsa bile, yaşanan her ekonomik krizden sonra ülkeler bu krizleri oluşturan nedenlere ilişkin olarak yeni ekonomik tedbirler veya kararlar almışlardır.

Türkiye ekonomisinde 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı KHK ile sermaye hareketleri serbestleştirilmiş, TL konvertible hale getirilerek TL kolayca diğer ülkelerin para birimlerine dönüştürülebilmektedir. Böylece Türkiye, kamu ağırlıklı ithal ikameci kalkınma modelinden dış rekabete açık, özel sektör öncülüğünde ihracata dönük bir kalkınma modeline geçiş yapmıştır. Bu sayede çeşitli politikalarla finansal piyasaların uluslararası piyasalarla bütünleştirildiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde finansal serbestleştirme denetimsiz ve kontrolsüz bir şekilde gerçekleştirildiği için Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en büyük ekonomik sorun sık yaşanan krizler olmuştur. Türkiye'de yaşanan krizlerin birçoğu kendi ekonomik problemlerden kaynaklanmış, etkileri ve alınan tedbirler ülke ekonomisiyle sınırları kalmıştır. Birçoğu ise dünyadaki gelişmelerden veya krizlerden kaynaklı ortaya çıkmış, Türkiye ekonomisine etkileri ve alınan önlemler küresel boyutta olmuştur.

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak 1980'li yıllardan itibaren pek çok finansal ve ekonomik kriz yaşamıştır. Söz konusu krizler 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 yıllarında yaşanmıştır. Krizlerin genel çıkış nedenine bakıldığında yüksek bütçe açıkları, kamu kesimi borçlanma gereğinin hızlı artışı ve finansmanın zorlaşması, KİT'lerin görev zararları, enflasyon ve faiz oranlarının kontrol altına alınamaması, döviz kuru şokları ve parasal ile mali disiplinin bozulması faktörleri öne çıkmaktadır. Kriz teorileri açısından konuya yaklaşıldığında Türkiye'de birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz teorilerinin yaşanan krizlerde gözlemlendiği görülmektedir.

Bu tezde Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizlerin ekonomik yansımaları karşılaştırılmıştır. Tezde öncelikle ekonomik ve finansal krizlerin tanımı, türleri ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ekonomik ve finansal kriz teorileri, modelleri ve krizlere ilişkin yaklaşımlar ile finansal krizlerin nedenleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise 1980'li yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye'de yaşanan finansal krizler ele alınmıştır. Daha sonrasında, 1980 öncesi Türkiye'nin ekonomik durumu ve 1980 sonrası Türkiye'de yaşanan finansal krizler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan finansal kriz yıllarında krizleri önlemeye yönelik uygulanan politika ve kararlar açıklanmıştır. Dördüncü bölümün ikinci kısmında yaşanan her bir kriz kendinden bir önceki krizle ekonomik açıdan karşılaştırılmıştır. Bölümün sonunda ise bu karşılaştırmada elde edilen veriler ile ilgili makroekonomik endeks oluşturularak söz konusu krizlerin etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tezde Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra yaşanan finansal krizlerin incelenmesinin sebebi Türkiye ekonomisinin 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ile serbest piyasa ekonomisine geçmesidir. 1980’li yıllardan önce Türkiye’de karma ekonomik sistem izlenmiştir. Bu nedenle 1980 öncesi yaşanan ekonomik krizler ulusal iktisadi problemlerden ve ağırlıklı olarak kamu kesiminin ekonomi üzerindeki baskısından kaynaklanmıştır. Fakat 1989 yılında Türkiye finans piyasalarını serbestleştirdiği için finansal krizlerin gözlenmesi 1990’lı yıllardan itibaren olmuştur. Dolayısıyla 1980’li yıllardan önceki dönemlerde Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik krizler, finansal bir nitelik teşkil etmediği için tezin kapsamı dışında bırakılmıştır.

- **Çalışmanın Konusu**

Dünya ekonomilerinde önemli bir yere sahip olan ve Türkiye ekonomisini de yakından ilgilendiren kriz kavramı güncelliğini koruyan bir konudur. Ülkelerin geçmişte yaşadıkları ekonomik ve finansal krizlerden ders almamaları tekrar krizlerle karşı karşıya kalmalarının yanı sıra krizlerin yaşanan değişimlere ayak uydurarak sürekli bir dönüşüm içerisinde olmaları krizlerin araştırılmasına ve gündemde kalmasına yol açmaktadır. Buna ek olarak 1980’lerden itibaren başlayan küreselleşme ve liberalleşme hareketi ülkeler arasındaki giriş çıkışı hızlandırmıştır. Yaşanan bu artış ülkelerin ekonomik yapılarının giderek kırılganlaşmasına ve sıklıkla krizlerle karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur.

Bu bağlamda çalışmanın konusu, 1989 yılında serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle sık aralıklarla krizlerle karşı karşıya kalan Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 finansal krizlerin ekonomik yansımalarının karşılaştırılmasıdır.

- **Çalışmanın Önemi**

Bu tez 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 finansal krizlerinin ekonomik etkilerini belirlemek amacıyla makroekonomik performans endeksi oluşturulması yönünden önem arz etmektedir.

- **Çalışmanın Amacı**

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan 1994,2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 finansal krizlerini ele almak ve ekonomiye etkilerini ortaya çıkarmak çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca bu bilgiler ışığında kriz yıllarında krizleri önlemeye yönelik alınan politika ve kararları açıklamak ve her bir krizi kendinden bir önceki krizle karşılaştırmakla beraber elde edilen verilerle krizlerin etkisini analiz eden bir endeks oluşturmak bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

- **Araştırmanın Hipotezleri**

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizler arasında en kötü makroekonomik performans gösteren kriz yılı 2000-2001 krizidir. Türkiye ekonomisi en ağır finansal ve ekonomik bunalımını 2000-2001 yıllarında yaşamıştır. 2020 yılında yaşanan Pandemi krizi ise 2000-2001 krizinden sonra gelen en ağır ikinci kriz dönemidir.

- **Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri**

Bu tezin temelinde Türkiye ekonomisinde geçmişte yaşanan finansal krizler incelendiğinden tarihçi yöntem kullanılmıştır. Aynı zamanda çalışmada niceliksel unsurlara yer verilmiş fakat niceliksel unsurlar ile birlikte niteliksel yöntemler de kullanılmış ve karşılaştırmalı analizlerin yapıldığı bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir.

Bu tez, uluslararası alanda kabul görmüş akademik çalışmalardan, kitaplardan, makale ve dergilerden yararlanılarak literatür taraması yöntemi ile hazırlanmıştır. Ayrıca Merkez Bankası, TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı gibi kuruluşların yayınlamış oldukları raporlarla ortaya koydukları istatistiksel veriler yol gösterici olmuştur. Son olarak ekonomik ve finansal kriz tanımlanırken, 1980 sonrası yaşanan finansal krizler incelenirken ve birbirleriyle karşılaştırılırken, verilerle destekleyebilmek amacıyla çok sayıda şekil, tablo ve grafiklerden yararlanılmıştır.

Bu tezin ikinci ve üçüncü bölümü teorik bir çerçevede oluşturulmuş. İkinci bölümde ekonomik ve finansal kriz kavramlarını daha iyi anlayabilmek adına tanımı, türleri, modelleri ve nedenleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde 1980 sonrası dünyada yaşanan finansal krizlerle birlikte Türkiye’nin 1980 öncesi durumu ve sonrası yaşanan finansal krizler incelenmiştir. Bu tez Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı krizler ile sınırlı kalmış, 1980 öncesi değerlendirilmeye alınmamıştır. Bunun sebebi, Türkiye’nin 1989 yılında serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle birlikte yaşadığı krizlerin neden ve sonuçlarının değişme uğramasındandır.

Son bölümde ise kriz yıllarında alınan önlemler açıklanmış, yaşanan krizler birbirleriyle karşılaştırılmış ve elde edilen verilerle endeks oluşturulmuştur. Bu endekste kullanılan 15 Aoranı, cari işlemler açığı/GSYİH oranı, bütçe açığı/GSYİH oranı, faiz oranı, dış ticaret hacmi, toplam borç stoku/GSYİH oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH düzeyi, kişi başına düşen GSYİH düzeyi, cari işlemler hesabı, bütçe dengesi ve dış ticaret açığı. Yapılan bu endeks ile 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin etkileri açıklanmaya çalışılmış ve ekonomik açıdan en ağır krizden en hafif krize bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır.

- **Literatür İncelemesi:**

İktisat literatüründe önemli bir yere sahip olan ‘kriz’ kavramı alanında birçok yerli ve yabancı çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların birçoğu kriz olgusunu kavramsal ve tarihsel düzlemde incelerken birçoğu belirlenen ekonomik göstergelerle krizin öngörülüp görülemeyeceği ekonometrik modellerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Frankel ve Rose (1996), çalışmasında 100 den fazla gelişmekte olan ülkenin 1971-1992 yılları arasındaki borç, borç seviyesi bileşimi ve çeşitli makroekonomik faktörlerin verilerini kullanarak bir karşılaştırma yapmıştır. Ele alınan değişkenler dört kategoriye ayrılmış ve model oluşturulmuştur. 100'ün üzerinde gelişmekte olan ülkenin 1971 – 1992 yılları arası yıllık verileri kullanılmıştır. Modelin sonucunda döviz rezervlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların azalmasının, yurtiçi kredi oranının ve faizlerin artmasının kriz olasılığını arttırıcı yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Kaminsky ve Reinhart (1999), gelişmiş 5 ve gelişmekte olan 15 ülkenin yaşadığı 76 döviz ve 26 bankacılık krizlerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, yaşanan krizlerde öncelikle bankacılık sektörü problemlerinin finansal krizi tetiklediği, daha sonrasında ödemeler bilançosu krizlerinin meydana geldiği ve en sonunda da ekonominin reel sektöründe krizlerin yaşandığı belirlenmiştir.

Laeven ve Valencia'nın (2008) yaptığı çalışma 1970-2007 yılları arasında gerçekleşen finansal krizlerin sıklığını ortaya koymuştur. Çalışmanın sonucunda, bankacılık krizleri en çok 1990'ların başında, döviz krizi 1994'te, borç krizleri ise 1980'lerin başında yaygındır. Toplamda, 1970-2007 döneminde 37 ülkede 124 bankacılık krizi, 208 döviz krizi ve 63 borç krizi yaşanmıştır. Bu 124 bankacılık krizinden 26'sı ikiz kriz, 8'i ise üçlü kriz olarak sınıflandırılmıştır

Toprak (2010), çalışmasında 1994 ve 2001 krizlerinde Türkiye ekonomisinin durumunun analiz ederek, borç-kriz ilişkisinin ortaya konulmasını amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Türkiye'de 1990 sonrası dönemde yaşanan ağır borç yükü, ekonomik krizlerin bir sebebi olduğu kadar, sonucunu da oluşturduğu belirlenmiştir.

Türel (2011), çalışmasında Türkiye ekonomisinin yaşadığı 1994, 2001 ve 2008-09 ekonomik krizlerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve seçilen göstergelerin, kriz öncesinde, kriz süresinde ve kriz sonrasında ne yönde hareket ettiğini belirlemiş, hangi oran veya parametrelerden öncü göstergeler olarak yararlanılabileceğini açıklamaya çalışmıştır. Çalışmada Türkiye'nin yaşadığı üç krizin nedenlerinden birisinin uluslararası ekonomik yapının işleyişi olduğuna, ikincisinin hükümetlerin her üç krizde de meydana gelen dış şokların etkisini azaltacak önlemler almamasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Titiz (2014), çalışmasında Türkiye'de 1989 yılında yurtiçi piyasaların yabancı ülke mallarına ve doğrudan yatırımlara açılması sonucunda 2008 küresel finans krizini incelemeyi amaçlanmıştır. 1994 ve 2001 krizleri Türkiye'nin daha da dışa açılmasını sağladığı ve ortaya çıkan 2008 küresel krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, 1994 ve 2001 kriziyle karşılaştırılan 2008 küresel krizin daha kısa vadeli bakış açısına dayanan bir nedeni olmakla beraber, asıl derinlerdeki nedeninin tarihsel dinamiklere dayandığı ve çok derin yapısal sorunları olduğu tespitine ulaşılmıştır.

Arslan Coşkun ve Eken (2015), çalışmasında 2001 ve 2008 krizleri ile bu krizlerin makroekonomik veriler ve bankacılık sektörü açısından etkileri karşılaştırmış ve

yapılan anket çalışması ile araştırma sonuca ulaşmıştır. Çalışmada, 2001 Krizi'nde çöken bankacılık sisteminin, alınan yeni düzenleme ve kararlarla eskisinden çok daha güçlü ve sağlam bir şekilde kurulduğu, yapılan hatalardan ders çıkarıldığı ve 2008 krizinde sektörün korunmasında başarılı olunduğu sonucuna varılmıştır.

Borataş (2019), çalışmada 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte Türkiye ekonomisinde meydana gelen sermaye giriş ve çıkışlarındaki dengesizlikler sonucu 1994, 1998-99, 2001, 2008-2009 ve 2018 yıllarında gerçekleşen beş krizi ele alarak, 2018 krizinin erken aşamasını geçmiş krizlerle karşılaştırmayı amaçlamıştır. Bu karşılaştırma sermaye hareketlerinin ani durma ve canlanma zamanları ile bunların GSYİH üzerine etkilerine ilişkin bir çerçevede yapılmıştır. Çalışmada, Ağustos 2018 ve sonrasında, sermaye hareketlerinin negatif bir eğilime girdiği ve izleyen iki ayda ekonomi üzerine olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başladığı gözlenmiştir. Aynı zamanda 2018 Ağustosta yaşanan daralmanın ekonomiye etkileri önceki dört krizden daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır.

Gürcün ve Cömertler (2020), öncelikle 2008 küresel ekonomik krizinin etkileri ve sonuçları incelemiş daha sonra genel olarak dünyanın 1929 Büyük Buhranından beri karşılaştığı en büyük ekonomik kriz olarak değerlendirilen Covid-19 küresel ekonomik krizini ele alarak, bu krizin Türkiye'ye etkilerini araştırmıştır. Çalışmada elde edilen sonuç; hem 2008 küresel krizi hem de Covid-19 küresel krizi ile mücadelenin temel anahtarının toplumun birliği ve bütünlüğü olduğu ancak bundan daha da önemli olan düzgün işleyen siyasal ve ekonomik kurumların var olmasıdır.

2. FİNANSAL VE EKONOMİK KRİZLER: KAVRAM, TÜRLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Çalışmanın ikinci bölümü tanım bölümüdür. Bu bağlamda öncelikle ekonomik krizler, reel sektör ve finansal kriz şeklinde sınıflandırılmış ve tanımlanmıştır. Daha sonra birinci, ikinci ve üçüncü nesil finansal kriz modelleri açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise iki temel görüş çerçevesinde ekonomik ve finansal krizlere ilişkin yaklaşımlar ele alınmıştır. Bölümün sonundaysa finansal krizlerin nedenleri incelenmiştir.

2.1. Ekonomik Krizler

Yunanca “krisis” kelimesinden türeyen kriz kelimesinin Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğünde tıp bilimindeki anlamı ‘bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk’ olarak yer almaktadır. Aynı sözlüğe göre kriz kelimesi iktisat biliminde ‘çöküntü’ ve ‘bunalım’ gibi kelimelerle eş anlamda kullanılmaktadır.

Ancak sosyal bilimlerde kriz kelimesini tam olarak tanımlamak oldukça güçtür. Kriz kelime anlamı olarak, ‘bir işin, bir olayın geçtiği karışık safha’, ‘içinden çıkılması zor durum’ ve ‘birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişmeler’ olarak tanımlanmaktadır (Balaban ve Okutan, 2009: 16).

Krizin kelime anlamından yola çıkılarak yapılan birçok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlardan en temeli, ‘içinde bulunduğu sistemi kesintiye uğratacak veya değiştirecek çatışmaların pratikteki tarihsel bir toplamı’ şeklinde yapılabilir (Yazıcı, 2013: 22-23). Bir başka tanıma göre kriz, bir hastalık döneminin en ciddi, en yoğun, en kritik dönemini ifade etmektedir (Erdoğan, 2018).

Genel bir ifadeyle kriz, ülke ekonomisini önemli derecede sarsacak ani ve beklenmedik bir durumda ortaya çıkan, ekonominin mevcut konumunu ve geleceğini etkileyen genelde önlem alınmakta geç kalınan olumsuz bir durumdur (Yücel ve Kalyoncu, 2010: 54).

Kriz, ekonomik, politik ve sosyal hayatta sürekli tekrarlanan bir yıkım ve yeniden onarım sorunu, toplumsal belirsizlik ve belirsizliğin giderilmesi için karar verilmesi gereken bir andır. Kriz kavramı etimolojik yapısı itibariyle daha çok bir ‘yol ayrımını’, bir başka deyişle ‘karar verme zamanını’ tanımlamaktadır (Karaçor, 2006: 379). Kriz, hedef ve çıkarlara tehdit yaratan ulusal veya uluslararası bir durum demektir (Tarakçı, 2005: 14).

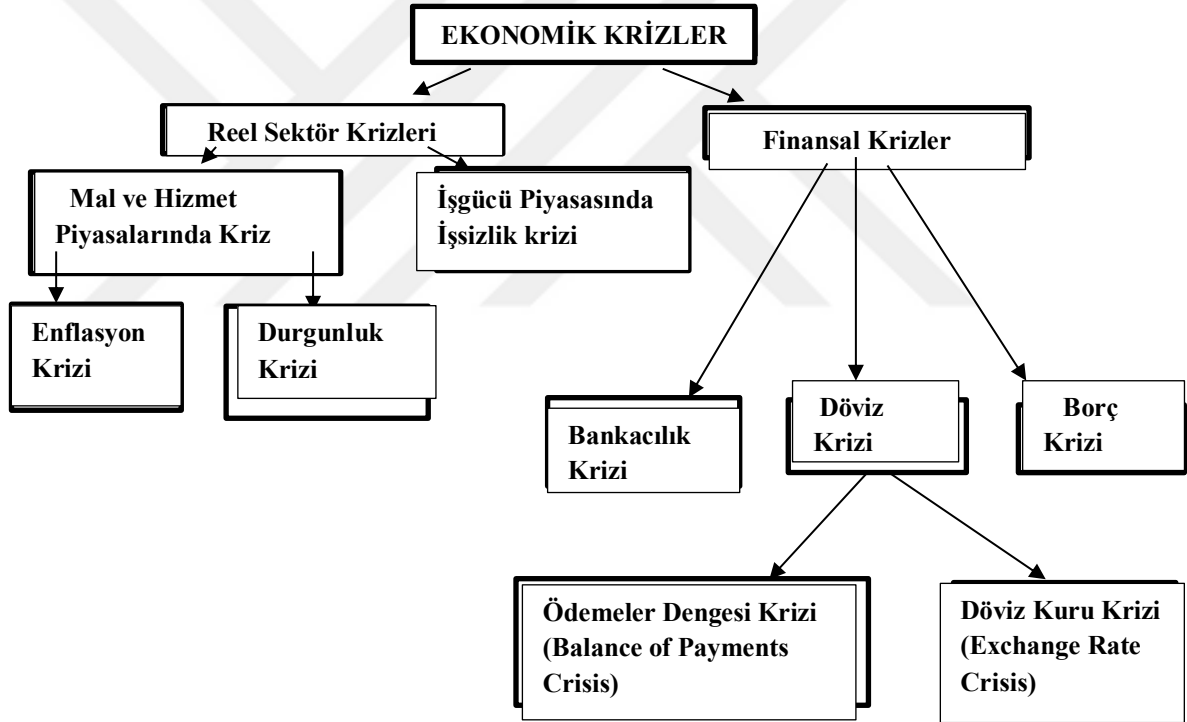
Kriz sadece maddi değildir ve sadece maddi değerleri tehdit etmez. Yoksullaştırdıklarının onurunu, özgüvenini ve geleceğe dair hayallerini de kırar. Çünkü ortada işsizlik ve yoksulluk tehdidi somut bir şekilde kol gezer (Yazıcı, 2013: 25).

Krizlerin ortaya çıkışı zamanla değişen ekonomik koşullarla birlikte değişime uğramıştır. Eskiden en gelişmiş ülkelerin kriz sebebi ‘sanayi’ iken, günümüzde bu

sebeep gelişmekte olan ülkelere özgü olmaktadır. Bununla birlikte krizleri doğuran nedenler de değişerek, üretim fazlası veya üretim eksikliği sonucunda ekonominin dalgalanması dışında, sabit dvz kuru uygulaması, cari işlemlerin açık vermesi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi gibi farklı etkenler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden kriz kavramını ayrıntılı bir şekilde incelemek için krizi genel anlamıyla “ekonomik kriz” olarak ele almak yerine “reel sektör krizi” ve “finansal kriz” ayrımının yapılması gerekmektedir (Demirci, 2005: 9).

Bir kriz, ekonominin ‘reel’ olarak adlandırılan kesimlerine bulaşırsa; yani şirketleri, hane halklarını etkileyerek toplam üretimi, yatırımı, tüketimi ve istihdamı aşağı çekerse artık bir ‘ekonomik kriz ’den söz etmek gerekmektedir (Boratav, 2011: 101).

Ekonomik kriz; herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya dvz piyasalarındaki fiyat veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişme sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 2001:174-175).

şekil 2. 1.Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Kaynak: Kibritçioğlu, 2001: (180)

Bir başka tanıma göre ekonomik kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülmeyen bazı gelişmelerin, makro düzeyde devleti, mikro düzeyde ise firmaları ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ortaya çıkmamasıdır. Ekonomik krizlerin en önemli özellikleri, önceden tahmin edilemeyen bir anda ortaya çıkmaları ve bulaşıcı bir şekilde evre piyasalara yayılmalarıdır. Krizler, uzun ya da kısa süreli olabilmektedir. Ekonomik krizlerin nedeni her zaman ekonomik olmamakta, siyasal, teknolojik ve ekolojik

alanlardaki hızlı değişim zaman içinde krizlere neden olabilmektedir (Erdoğan, 2002:21-22).

Ekonomik krizlerin sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Genel olarak Şekil 2.1’de olduğu gibi, reel sektör krizleri ve finansal krizler olmak üzere iki ana başlık altında toplanmaktadır. Birçok çalışmada ise sadece finansal krizler ele alınmakta ve bu krizler döviz krizleri, bankacılık krizleri ve ikiz krizler şeklinde üçe ayrılmakta veya para krizleri, bankacılık krizleri, dış borç krizleri ve sistematik finansal krizler olmak üzere dört grupta toplanmaktadır. Bu çalışmada ise reel sektör krizleri kısaca açıklanmış finansal krizler ise bankacılık krizleri, döviz krizleri ve borç krizleri başlıkları altında tek tek ele alınmıştır.

2.1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri genel olarak mal, hizmet ve işgücü piyasalarındaki dalgalanmaların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mal ve hizmet piyasasında üretim hacminde görülen daralmalar durgunluk (resesyon) krizleri olarak adlandırılır. İşgücü piyasasında ise istihdam, işsizlik düzeyi gibi makro değerlerin kabul edilebilir düzeylerin üstüne çıkması halinde oluşan krizler ise işsizlik krizleridir. Bu dalgalanmaların yanında mal ve hizmet piyasalarında fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması ve bu artışlar belirli bir sınırın üzerine çıktığında enflasyon krizleri olarak adlandırılan krizler de reel sektör krizleri içerisinde yer almaktadır (Kibritçioğlu, 2001: 175).

2.1.2. Finansal Krizler

Finansal krizler için çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Bunlardan genel kabul görmüş bir tanıma göre, finansal krizler, döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlardır (Kibritçioğlu, 2001:175). Finansal krizlerin çoğu, büyük bir cari açık, büyük bir mali açık veya finansal veya finansal olmayan şirketlerin varlık ve yükümlölükleri arasındaki uyumsuzluk gibi sürdürülemez bir ekonomik veya finansal dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Bu dengesizlikler genellikle sürdürülemez derecede yüksek varlık fiyatları veya aşırı değerlenmiş bir para birimiyle ilişkilidir (IMF, 2002: 7).

Finansal kriz terimi, genellikle bazı finansal kurumların veya varlıkların değerinde aniden ortaya çıkan büyük çaplı değer kayıpları için de kullanılmaktadır. Finansal krizler, genellikle finansal varlık balonlarının patlaması sonucunda varlık piyasalarının çökmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda finansal krizler, varlık fiyatlarında çok büyük değişmeler meydana getiren piyasa katılımcıları arasındaki pozitif geri bildirimden kaynaklanır. Buna göre finansal yatırımcılar yatırım kararları alırken, diğer yatırımcıların satın alma davranışlarını gözlemlerler. Yatırımcılardan bazılarının finansal varlık taleplerini arttırması, diğer yatırımcılara da cesaret verir. Böylece finansal piyasalarda artan talep baskısıyla varlık fiyatları hızla artar. Ancak yatırımcılar tarafından başlangıçta satın alınan varlıkların iyi

durumda olmamasıyla birlikte bir süre sonra panik satışlar başlar bu da varlık fiyatlarının hızla düşmesine neden olur ve finansal kriz başlar (Adamu, 2009: 3-4).

Finansal krizler, finansal piyasalardaki aşırı dengesizliğin bir sonucudur. Çünkü bu dengesizlik, bir patlamaya ve kaçınılmaz bir çöküşe yol açar. Başka bir ifade ile finansal krizler, reel ekonomi üzerinde büyük yıkıcı etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasalardaki çöküşlerdir (Taylor, 2009: 1-2).

Mishkin (2001:1), finansal krizlerin tanımlanmasında asimetrik bilgilenme problemini temel almaktadır. Bir finansal sistemin temel işlevi, verimli yatırım fırsatları olan bireylere veya firmalara fon yönlendirmektir. Bu yönlendirmeyi yaparken, bir finansal sözleşmenin taraflarından birinin diğer tarafa göre çok daha az doğru bilgiye sahip olduğu asimetrik bilgi problemiyle karşılaşmaktadır. Asimetrik (enformasyon) bilgi, finansal sistemde iki temel soruna yol açar: ters seçim (adverse selection) ve ahlaki tehlike (moral hazard). Ters seçim, finansal işlem gerçekleşmeden önce, potansiyel olarak kötü kredi riskleri yüksek olduğunda gerçekleşir. Finansal işlem gerçekleştikten sonra ise ahlaki tehlike ortaya çıkar. Borçlu ve borç veren arasında ahlaki tehlikeden kaynaklanan potansiyel çıkar çatışması, birçok borç verenin ödeyeceklerinden daha az borç ödemesine neden olmaktadır.

Özetle Mishkin'e göre (2001: 2) finansal kriz, ters seçim ve ahlâkî tehlike sorunlarının gittikçe kötüleşmesiyle ortaya çıkan doğrusal olmayan bir bozulmadır. Finansal piyasalarda sözleşme tarafları olan alıcılar ve satıcılar arasındaki bilgilenme eksiklerinin (asimetrik enformasyon) artış gösterdiği dönemlerde, artan belirsizlikler nedeniyle finansal piyasalarda aşırı riskli yatırımların yapılması (ahlaki tehlike) ve gerçekte iyi durumda olmayan sözleşmelerin satın alınması (ters seçim) finansal krizlerin temel nedenidir.

Finansal krizler, finansal varlık olarak adlandırılan servet türlerinin örneğin, hisse senetleri, döviz, devlet borç senetlerinin işlem gördüğü piyasalarda ani bir yerli paradan kaçış ile başlamaktadır. Bu kaçış büyük miktarlarda satışlara yol açarsa; borsa çöker, döviz fiyatı yukarı tırmanır, devlet borç senetlerinin fiyatları düşer ve faizler yükselir. Bu bozulmalarda önemli boyutlara ulaşırsa bankalar mevduat ve diğer borç yükümlülüklerini yerine getiremezler. Aynı zamanda döviz fiyatlarının yukarı tırmanışı, rezerv erimelerine rağmen durdurulamaz. Alacaklılar ise vadesi gelen kredileri yenilemezler ve borç servisinin ödemeleri tıkanır. Finansal kriz olarak adlandırılan bu durum bankacılık, döviz ve borç krizleri olarak üç kriz ögesinden oluşur ve çoğu kez bunlardan en az ikisinin aynı anda yaşanmasıyla gerçekleşir (Boratav, 2011: 101).

Finansal krizler, çoğunlukla sabit döviz kuru sistemine yönelik spekülasyon saldırları ve borç krizleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Küresel boyuttaki finansal krizler ise genellikle bankacılık ve döviz krizlerinin bir arada gözlemlendiği "ikiz krizler" ve buna borç krizlerinin de eklenmesi ile oluşan "üçüz krizler" olarak yaşanmaktadır. Bu tür

krizler pek çok ülkede eşanlı olarak gözlenir ve sıklıkla gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde meydana gelmektedir (Bordo ve Lane, 2010:6).

Laeven ve Valencia'nın (2008) yaptığı çalışma 1970-2007 yılları arasında gerçekleşen finansal krizlerin sıklığını ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre bankacılık krizleri en çok 1990'ların başında, döviz krizi 1994'te, borç krizleri ise 1980'lerin başında yaygındır. Toplamda, 1970-2007 döneminde 37 ülkede 124 bankacılık krizi, 208 döviz krizi ve 63 borç krizi yaşanmıştır. Bu 124 bankacılık krizinden 26'sı ikiz kriz, 8'i ise üçlü kriz olarak sınıflandırılabilir.

Finansal krizler kendi içerisinde bankacılık krizleri, döviz krizleri ve borç krizleri olarak üç gruba ayrılmaktadır. 1980'li yıllarda yaşanan finansal liberalizasyon süreci ile birlikte artan kısa vadeli sermaye hareketleri, bankacılık ve borç krizlerini tetiklemiştir. Ekonomide yaşanan içsel veya dışsal şok karşısında, kısa vadeli sermayeler ülkeyi terk eder ve bankacılık kesiminde mevduat çekilişlerine neden olarak bir bankacılık krizine yol açabilir. Öte yandan bütçe açığı ve kamu borç stoku yüksek olan ülkelerde, sıcak para miktarındaki azalışlar kısa vadeli borçların çevrilmesini zorlaştırarak bir borç krizine de yol açabilir. Döviz krizleri ise genellikle sabit kur sistemi uygulayan ülkelerde yaşanan parasal genişlemelerden kaynaklanmaktadır. Ekonomide ulusal paranın resmi değeri ile serbest piyasa değeri arasındaki farkın genişlemesiyle, merkez bankası döviz rezervleri hızla azalır ve hükümetin ulusal parayı devalüe etmesi ile döviz krizleri başlar (Erarslan, 2021:6).

2.1.2.1. Bankacılık krizi

Bankacılık krizi, bir ya da birden fazla bankanın kapatılması, birleşmesi veya kamu tarafından el konulması ya da ancak en az bir önemli finansal kuruluşa büyük miktarda devlet yardımının yapılması veya satın alınması halinde ortaya çıkmaktadır (Kaminsky ve Reinhart, 1999: 476).

Bir başka tanıma göre, bankacılık krizi, genel olarak, mevcut veya potansiyel banka işlemlerinin veya başarısızlıklarının, bankaları yükümlülüklerini askıya almaya sevk ettiği bir durumu veya hükümet yardımını büyük ölçüde genişleterek bunu önlemek için müdahale etmeye zorladığı bir durumu ifade eder (Aziz vd. , 2000:5).

Bankacılık krizi, bir ülkenin kurumsal ve finansal sektörlerinin çok sayıda sorunla karşılaşmasıyla başlar. Finansal kurumlar ve şirketler, sözleşmeleri zamanında geri ödemekte büyük zorluklar yaşar, takipteki krediler keskin bir şekilde artar ve toplam bankacılık sistemi sermayesinin tamamı ya da çoğu tükenir. Bu duruma, krizden önce yaşanan dalgalanmalar, reel faiz oranlarındaki keskin artışlar ve sermaye akışlarındaki yavaşlama veya tersine dönme gibi depresif varlık fiyatları eşlik ederse kriz meydana gelir (Laeven ve Valencia, 2008:5).

Bankacılık krizinin en temel belirleyicisi kredilerdir. Bir bankayı ele aldığımızda, bankanın açtığı krediler başlangıçta sorunsuz şirketlerdir. Ancak daha sonra bu şirketlerin faaliyet gösterdikleri sektörler zaman içerisinde önemli sorunlarla karşı karşıya kalırsa, o banka alacaklarının bir kısmını tahsil edemeyecek duruma gelir. Bu

durumda banka, vadesi geldiğinde ödemek zorunda olduğu mevduatlarını ödemekte güçlük çekecektir. Dolayısıyla bu sorun bankanın bilançolarını bozmaktadır. Bankanın bilançosundaki bu zayıflık ortaya çıkınca, mevduat sahipleri mevduatlarını çekmek için bankalar önünde kuyruklar oluşmakta ve kriz kaçınılmaz olmaktadır (Özatay, 2013: 32).

Bankacılık krizinin bir diğer belirleyicisi; Bankanın döviz cinsinden borçlarının, döviz cinsinden alacaklarının üzerinde olmasıdır. Ancak herhangi bir nedenle döviz kurunun yükselmesi bankaya sorun yaratacaktır. Çünkü bu durumdaki bankanın borçlarının yerli para cinsinden değeri, alacaklarının yerli para cinsinden değerinin çok üzerine çıkacaktır. Yaşanan olumsuzluklar sonucunda banka önce likidite, sonra da çok büyük ihtimalle sermaye yetersizliğiyle karşılaşacak ve batma noktasına gelecektir. Türkiye'nin yaşadığı 2001 krizi buna en iyi örnektir (Özatay, 2013: 32-33).

Bu açıklanan belirleyicilerden de yola çıkılarak döviz krizlerinin de bankacılık krizlerine yol açtığı söylenebilmektedir. Şöyle ki, döviz krizleri nedeniyle merkez bankası döviz rezervlerinde yaşanan azalmalar, kredi hacminde de düşüslere neden olmakta ve geri dönmeyen kredileri arttırmaktadır. Böylece bir bankacılık krizi tetiklenmiş olmaktadır. Ayrıca döviz krizi sonrasında ulusal paranın aşırı değer kaybetmesi sonucunda, bankaların kur ve faiz riski artmaktadır. Bu da bankaların kur riskine karşı korunmamış döviz cinsinden borçlarının geri ödenme problemlerini ortaya çıkararak, bankacılık sisteminin zayıflamasına neden olmakta ve krize yol açmaktadır (Turgut, 2007: 37).

Ülke örneklerine bakıldığında genellikle döviz krizlerinin önce olduğu ve en geç iki yıl içinde bunu bir bankacılık krizinin izlediği görülmektedir. Döviz krizleri ile bankacılık krizlerinin aynı anda yaşanması durumu ise, literatürde 'ikiz kriz' (twin crisis) olarak tanımlanmaktadır. Özetle Bankacılık krizleri, finansal sistemin kendisinden beklenen işlevleri mevduata hücum, kredi sıkılması ve reel varlıkların fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerle yerine getiremediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda mevcut rezervleri ile yükümlülüklerini yerine getiremeyen finansal kurumlar kapanmakta, birleşmekte veya bunlara devletçe el konulmaktadır (Türel, 2011: 30).

2.1.2.2. Döviz krizi

Döviz krizi (currency crisis), literatürde para krizi olarak da ifade edilmektedir. Bir ülkenin para biriminin değişim değerine yapılan spekülatif bir saldırının, para biriminin devalüasyonuna (veya keskin değer kaybına) yol açması veya hükümetin, büyük miktarlarda uluslararası rezervler harcayarak veya keskin bir şekilde para birimini savunmaya zorlanması durumunda, faiz oranlarının yükseltilmesi bir döviz krizine yol açmaktadır (Aziz ve diğerleri, 2000: 5). Döviz krizi, nominal döviz kurunun %10 ila %25 arasındaki değer kaybı sonucu oluşan şoklardır ve sadece önemli bir nominal para birimi devalüasyonu olarak da tanımlanabilir (Frankel ve Rose, 1996: 3).

Geleneksel görüşe göre, bir ülke, ister sabit ister esnek kurları korumak ile iç istikrar ve rekabetçilik uğruna, para ve maliye politikalarını korumak arasında tutarsızlık yaşarsa o ülke bir para krizi yani döviz kriziyle karşı karşıya kalır. Bretton Woods veya Avrupa Para Sistemi (EMS) gibi sabit bir döviz kuru sisteminin parçası olan ülkeler için krizler sistemin endemik bir parçasıdır. Bunlar, daha önce mevcut döviz kuru düzenlemeleriyle uyumlu sürdürülemez politikalar oluşturabilecek beklenmedik şoklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Piyasa katılımcıları bu gerginliği anlar ve istikrarsızlaştırıcı şoklar meydana geldiğinde varlıklarını satarak saldırıyı yani krizi hızlandırırlar. (Bordo ve Schwartz, 1996: 1).

Son zamanlarda geleneksel görüş ve onun modern uzantısı olan rasyonel beklentilere dayanan spekülasyon saldırı modelleri, döviz krizlerinin ölçülen temellerle yakından ilgili olmayan kendi kendini doğuran şokları yansıttığı görüşüyle karşı karşıya gelmektedir. Bunun yerine, krizler döviz piyasasında çoklu denge koşulları altında gerçekleşmektedir (Bordo ve Schwartz, 1996: 1).

Kriz dönemlerini tespit etmek ve döviz piyasasındaki baskı derecesini ölçmek için ‘Döviz Piyasası Baskı İndeksi’ (DPB) hesaplanmaktadır. Döviz piyasası baskı indeksi, döviz kurundaki yüzde değişimin, kısa vadeli faiz oranındaki değişime ve merkez bankası rezervlerindeki yüzde değişime göre ağırlıklı ortalamasıdır. Hesaplama üç değişkenin istatistiksel olarak standardize edilmiş değerleri kullanılmaktadır. Döviz piyasası baskı indeksi, kritik bir eşiği aştığında döviz krizi meydana gelmektedir (Bordo vd. , 2000: 5).

Buna göre döviz krizlerinin önceden tespit edilmesinde önemli bir tahmin aracı olarak işlev gören söz konusu indeks şu şekilde oluşturulmuştur: (Goldstein vd. , 2000: 19).

$$I = (\Delta E/E) - (\square E/\square R) \times (\Delta R/R) \quad (1.1)$$

Bu denklemde I döviz piyasası indeksini, $\square E/E$ ortalama döviz kuru değişimlerini, $\Delta R/R$ ortalama döviz rezervi değişimlerini, $\square E$ döviz kuru değişim oranının standart sapmasını, $\square R$ ise döviz rezervi değişim oranının standart sapmasını temsil etmektedir. Buna göre döviz kurundaki değişim oranı, döviz rezervlerindeki değişim oranından ne kadar yüksekse, para krizlerinin ortaya çıkma olasılığı da o kadar fazladır.

Döviz krizi, merkez bankalarının döviz rezervlerinde ortaya çıkan sürekli azalma veya ulusal paranın değerinde meydana gelen geniş çaplı düşüşler olarak tanımlanabilir. Döviz krizlerinin bu şekilde tanımlanması, sadece sabit kur rejimlerinde ortaya çıkan spekülasyon saldırılarla meydana gelen bir olgu olmadığını, aynı zamanda esnek kur rejiminde yapılacak olan devalüasyonların sonucunda da görülebileceğine işaret etmektedir (Goldstein vd. , 2000: 19).

Döviz krizi uygulanan kur sistemine göre iki farklı şekilde adlandırılmaktadır. Bunlar, sabit kur sistemi uygulanan ülkelerdeki döviz krizleri ‘ödemeler dengesi

krizi' olarak adlandırılırken, esnek kur sistemi uygulanan ülkelerdeki döviz krizleri ise 'döviz kuru krizi' olarak adlandırılır.

Ödemeler dengesi krizi çok fazla teorik ilgi görmemesine rağmen, birçok krizde ortak olan özellikler göstermektedir. 'Standart' bir ödemeler dengesi krizi şu şekilde gerçekleşir. Bir ülke sabitlenmiş bir döviz kuruna sahip olacaktır; bu sabitlenmenin yalnızca döviz piyasasına doğrudan müdahale yoluyla yapıldığını varsayalım. Bu kurda hükümet bütçe açığı vermektedir ve bu açık iç borçlanma ya da para basımı ile finanse edilmektedir. Sabit döviz kurunu korumak isteyen hükümet yabancı rezervlerini kullanmak zorunda kalır ve rezervlerde yavaş yavaş azalma görülür. Bir noktadan sonra rezervleri ortadan kaldıran ani bir spekülasyon saldırı başlar ve sınırlı rezervlere sahip olan merkez bankasının sabit kur sistemini sürekli olarak koruması mümkün olmaz. Bunun sonucundaysa ödemeler dengesinde bir 'kriz' yaşanır (Krugman, 1979: 311).

Sachs'a göre (1997) sabitlenmiş döviz kurları finansal kriz risklerini artırır ve bu nedenle çok özel durumlarda kullanılmalıdır. Ayrıca kendi kendini doğuran panikler ve şoklar sabit kur sistemine oranla esnek kur sistemiyle çok daha kolay bir şekilde kontrol altına alınabilir veya ortadan kaldırılabilir.

2.1.2.3. Borç krizi

Bir borç krizi, bir borçlunun borçlarını ödeyemediğinde veya borç verenin, borçların ödenmeyeceğine inanması ve bu nedenle yeni krediler vermeyip mevcut kredileri kapatmaya çalışması durumunda ortaya çıkar. Borç krizleri özel veya kamu borçlarıyla ilişkilendirilebilir. Kamu sektörünün geri ödeme yükümlülüklerini yerine getirmeyeceği şeklinde algılanan bir risk, özel sermaye girişlerinde keskin bir düşüşe ve krize yol açabilir (IMF, 2002: 6). Kısacası, bir borç krizi genellikle bir ülkenin ister kamu ister özel olsun, dış borcuna hizmet edemediği durumu ifade eder (Aziz vd. , 2000: 5).

Borç krizinin en önemli nedeni, hükümet, merkez bankası veya ticari bankalar tarafından borçlanma sınırının tükenmesi yani borç stokundaki aşırı artışlardır. Tüm piyasa borçluları, ödeme gücü ve kurumsal kısıtlamaları ile belirlenen borçlanma sınırına sahiptir. Bazı durumlarda, bu limitler, borçlunun borçlanma sınırına kadar çok hızlı bir şekilde borca girdiği ve sonra bu noktanın ötesinde borçlanamayacağı ani yükseliş ve düşüş döngüsü yaşanmaktadır. Bu, borçlunun krizine ya da piyasa koşullarında keskin bir değişime yol açarsa ekonomideki diğer borçlular arasında bir krize neden olabilmektedir (Sachs, 1997: 2).

Örneğin, bir ülkenin ticari bankalarının borçlanma sınırına ulaşılan kadar uluslararası sermaye piyasalarında çok fazla borç aldıklarını varsayalım. Bankalar büyük miktarda dış kredi akışına aracılık ettiğinden başlangıçta borçlanma, iç harcamalarda bir patlamaya yol açacaktır. Bu patlama ile döviz kuru değer kazanma eğilimi gösterecektir. Bankalar tamamen borçlandıktan sonra girişler durur; iç kredi piyasaları sıkışır; iç talep azalır ve değer kaybını tersine çevirmek için döviz kuru

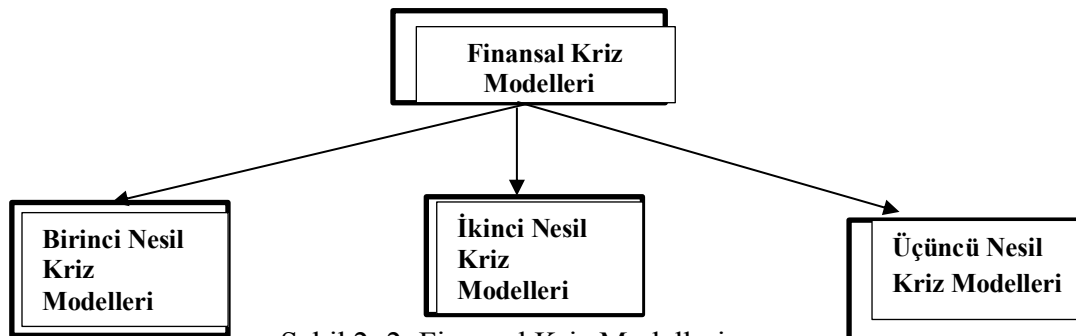
amortismanına ihtiyaç duyulur. Arjantin ve Meksika finansal krizleri banka borçlanmasındaki patlamaya güzel bir örnektir (Sachs, 1997: 2).

Borç krizleri kendi arasında iç borç ve dış borç krizleri olarak ikiye ayrılmaktadır. İç borç krizleri, genel ekonomik koşulların kötüleşmesinden kaynaklanan nedenlerle, hükümetlerin önceki dönemlerde yapmış olduğu borçları ödemekte zorlanması durumunda ortaya çıkmaktadır. Böyle durumlarda hükümetlerin yapmış olduğu en büyük hatalardan birisi, bankalarda döviz mevduatları olanları ulusal paraya geçmeye zorlamak ve mevduat hesaplarını dondurmaktır. Dış borç krizleri ise, ülkenin yurt dışı borçlarını zamanında ödeyememesi veya borç ödemelerini ertelemesi nedeniyle meydana gelmektedir. Bu durumda borçlu ülke genellikle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlardan kredi alarak veya alacaklı ülkeler ile borçlarını yeniden yapılandırarak borç krizlerinden çıkmaya çalışırlar (Reinhart ve Rogoff, 2010: 6-7).

Borç krizine en iyi örnek 2007 yazında FED'in hatalı para politikalarından kaynaklı olarak ABD'de başlayan ve dünyaya yayılan küresel krizdir. Söz konusu kriz, ABD bankalarının 2000'li yılların başından itibaren vermiş oldukları düşük faizli mortgage kredilerinden kaynaklı ortaya çıkmıştır. Bu kredilerin geri ödenme oranları 2007 yılının ortalarından itibaren hızlı bir düşüş yaşandığından, banka bilançolarının aktif yapısı bozulmuş ve bankalar büyük ölçekli zararlar açıklamışlardır. Böylece 2007 yılının Temmuz ayında ABD'de bankaların yüksek borçluluklarından kaynaklı olarak başlayan ve "Mortgage Krizi" olarak adlandırılan bu kriz, kısa sürede AB ekonomilerini de dış ticaret ve finans kanalıyla sıçrayarak, küresel bir krize dönüşmüştür. Mortgage krizinin arkasında yatan en önemli sebeplerden birisi de FED'in 2001 yılından itibaren izlediği faiz oranlarını düşürücü aşırı gevşek para politikalarıdır. FED'in izlediği genişletici politikalar, ABD bankalarının da kredi faizlerini düşürmesine yol açarak, konut kredilerine kontrolsüz bir artışa sebep olarak, tüm finansal sistemini tehdit eder hale gelmiştir.

2.2. Finansal Kriz Modelleri

Yaşanan her finansal kriz teorik modellerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden pek çok teorik model var olsa da genel kabul görmüş üç teorik model vardır. Her birisi krizlerin farklı noktalarına dikkat çeken bu modeller şunlardır: birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri.

Şekil 2. 2. Finansal Kriz Modelleri

Finansal krizlerle ilgili teorik modellerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar 1970'lerin sonları ve 1980'lerin başlarında başlamıştır. Bu anlamda ilk model birinci nesil model olarak ele alınmakta ve bu modellerde Krugman, Garber ve Flood'un çalışmaları önde gelen çalışmalar arasında yer almaktadır. 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'lı yılların başında yapılan standart modelin bazı temel varsayımlarının değiştirilmesiyle ortaya ikinci nesil modeller çıkmıştır. Daha sonra yaşanan Asya krizi ile birlikte üçüncü nesil modeller ortaya atılmıştır. Görüldüğü gibi ortaya konulan her model yeni bir kriz yaşandığında krizi açıklamakta yetersiz kalmış ve geçerliliğini yitirmiştir. Bu modeller Şekil 2.2'de olduğu gibi üç başlık altında sınıflandırılmış ve aşağıda açıklanmıştır.

2.2.1. Birinci Nesil Modeller

Birinci nesil kriz modelleri Krugman (1979) tarafından finansal krizleri açıklamak amacıyla literatüre kazandırılan ilk modeldir. Kanonik kriz modelleri olarak da adlandırılan bu modeller daha sonra Flood ve Garber (1984) tarafından geliştirilmiştir.

Krugman krizi bir ödemeler dengesi sorunu olarak tanımlamakta ve bu sorunun rezerv kaybına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden Krugman çalışmasında ödemeler dengesinde bir kriz teorisi geliştirmiştir. Bu teoriyi esnek ve sabit döviz kurları açısından analiz etmiştir. Analiz ettiği bu kurların birincisi, serbest yani dalgalı bir döviz kuru ile hükümetin yabancı para alıp satamayacağı; ikincisi, sabit bir döviz kuru ile hükümetin bir yabancı para rezervi elinde tutacağı ve sabit bir fiyata döviz alışverişi yapabileceği şeklindedir. Krugman'ın çalışmasının sonucunda, esnek oranlar altında beklentilerdeki değişiklikler kurdaki değişikliklere kısa vadede yansımaktadır; sabit oranlar altında ise hükümetin rezervlerindeki değişikliklere yansıtılmaktadır (Krugman, 1979: 311-325).

Birinci nesil kriz modellerinde, yurt içi makroekonomik dengesizliklerin bir döviz krizine neden olduğu açıkça görülmektedir. Aşırı genişleyen para ve maliye politikaları, borç verilebilir fonlarda patlamalara, borç stokunda aşırı artışa, öz sermaye ve gayrimenkul fiyatlarını sürdürülemez seviyelere yükselmesine ve de gerçek varlıklara aşırı yatırıma neden olmaktadır. Aynı zamanda enflasyonu kontrol altına almak için uygulanan daraltıcı politikalar ise ekonomik faaliyette yavaşlamaya, borç ödeme zorluklarına, teminat değerlerinde ve net değerde düşüşe ve geri ödenemeyen kredilere yol açmıştır (Aziz vd. , 2000: 9).

İlk model olan birinci nesil kriz modelleri genel olarak finansal krizin altında sınıflandırılan döviz krizlerini açıklamak için geliştirilmiştir. Çünkü finansal kriz sabit kur sisteminin çökmesiyle başlamaktadır. Bu çöküş sabit döviz kurunu korumak isteyen hükümetin mali reformları zamanında yapmaması üzerine genişleyen bütçe açıklarıyla birlikte para arzının arttırılmasının bir sonucudur. Dolayısıyla birinci nesil kriz modellerine göre döviz krizlerinin nedeni, maliye politikalarının sürdürülemeyecek ölçüde genişletilmesidir (Türel, 2011: 31).

Birinci nesil kriz modellerine göre, döviz krizlerine yol açan belli başlı faktörleri ise aşağıdaki altı maddede toplayabiliriz: (Kirbitçioğlu, 2001: 175).

- 1) Makroekonomik göstergelerdeki dengesizlikler,
- 2) Para ve maliye politikalarının aşırı genişletilmesi,
- 2) Finansal derinlik düzeyinin oldukça sığ olması,
- 3) Ters seçim olgusunun yaygınlaşması ve bunun finansal piyasalarda ahlaki tehlikeye yol açması,
- 4) Piyasa katılımcılarının olumsuz bekleyişleri,
- 5) İçsel ve dışsal şoklar.

Bu modellerin temelinde uygulanmakta olan sabit kur rejimiyle uyuşmayan bir para politikası vardır. Para politikasının uyumsuz olmasının ana nedeni ise sıkı olmayan maliye politikasıdır. Bu modellerde hükümet bütçe açığı vermekte ve bu açık borçlanma yoluyla veya para basılarak kapatılmaya çalışılmaktadır. Ancak sabit kur rejimi uygulayan bir ülkede yüksek düzeyde bütçe açığı varsa ve bu açık para basılarak finanse ediliyorsa, o ekonomide kriz kaçınılmaz olacaktır (Özatay, 2013: 35-41).

Bu modellerin en büyük dezavantajı, tek bir politikayı uyguluyor olmasıdır. Hükümet, tüm bütçe açıklarını otomatik olarak paraya çevirmekte, merkez bankası ise ekonomideki diğer gelişmeleri dikkate almadan rezervleri satarak döviz kuru üzerindeki baskıları dengelemeye çalışmaktadır (Aziz vd. , 2000: 9).

Birinci nesil kriz modelleri, özellikle 1973-82 Meksika ve 1978-81 Arjantin’de yaşanan döviz krizlerini açıklamaya çalışmıştır. Modele göre bu krizler döviz kurunu sabit tutma rejiminden, yanlış uygulanan ekonomi politikalarından, bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, 1992-93 yıllarında yaşanan Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) krizini uygulanan kur rejimindeki uyumsuzlukla ya da mali göstergelerdeki zayıflıklarla ifade etmek yeterli olmamış ve birinci nesil modelleri bu krizi açıklamada yetersiz kalmıştır. Böylece ikinci nesil kriz modelleri olarak adlandırılan yeni modeller geliştirilmiş ve ERM krizi bu modellerin teorileriyle açıklanmıştır.

2.2.2. İkinci Nesil Modeller

İkinci nesil spekülasyon atak ya da kendi kendini besleyen model olarak da adlandırılan ikinci nesil modeller Obsfeld (1994) tarafından geliştirilmiştir. Obsfeld, çalışmasında Krugman’ın modelinin Avrupa Döviz Kuru Mekanizması krizini açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadır. Obsfeld’e göre Avrupa ülkeleri için, rezerv yeterliliği 1970’lerin başında olduğundan çok daha az endişe vericidir. Aynı zamanda, farklı hükümetlerin 1992-93 krizine nasıl tepki verdiğini gösteren, özellikle yüksek faiz oranları ve artan işsizliğin etkileri gibi birçok farklı faktör ortaya çıkmıştır. Obsfeld’e göre bu faktörler Krugman’ın analizinin yetersiz kaldığının en temel göstergesidir (Obsfeld, 1994: 2).

İkinci nesil kriz modellerine göre kriz, hükümetler birden fazla amaç fonksiyonlarına sahip olduklarında, sabit döviz kurunu sürdürme ya da bundan vazgeçme kararı arasında bir belirsizlik yaşadığında ortaya çıkmaktadır. Bu politika belirsizliğinin yanında, eğer piyasadaki bekleyişler sabit kur rejiminin kaldırılacağı yönünde olursa ve sabit kurları korumanın maliyeti artarsa, o zaman döviz piyasası kendi kendini doğrulayan (self-fulfilling) bekleyişlere maruz kalmaktadır. Çünkü hükümet tarafından amaca yönelik bir eylem ortamında, kendi kendini besleyen krizlerin olasılığı artmaktadır. Spekülatif beklentiler, tahmin edilen hükümet tepkilerine bağlıdır; bu da, beklentilerin kendileri tarafından körüklenen fiyat değişikliklerinin hükümetin ekonomik ve politik konumlarını nasıl etkilediğine bağlıdır. Bu dairesel dinamik, gerçekleşmesi gerekmeyen, ancak piyasa katılımcılarının onları beklediği için kaçınılmaz bir krizin ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir (Obstfeld, 1994: 2-3).

Eğer diğer temel göstergeler sağlam olmasına rağmen spekülatif bir saldırı yeterince şiddetliyse ve yatırımcılar hükümetin sabit kur rejiminden vazgeçeceğine inanıyorsa, hükümet bu beklenti doğrultusunda sabit kurdan vazgeçmek zorunda kalabilir. Örneğin, bireysel yatırımcılar, bir ülkenin genel olarak sağlam temellere sahip olduğuna inanır ve bunu fonlarını ülkeden çekmeleri için bir neden olarak görmezler. Ancak, yeterli sayıda başka yatırımcı, fonlarını ülkeden çekerse ve böylece hükümetin kurdan vazgeçme olasılığını arttırırsa, başlangıçta ülkenin temellerinin sağlam olduğundan emin olan yatırımcılar bile yatırımlarını geri çekebilirler. Bu da, hükümetin sabit kur rejimini terk edilme olasılığını daha da artırır. Böyle bir durumda, kendi kendini doğrulayan beklentiler oluşmakta, kritik bir yatırımcı kitlesinin bir ülkenin para birimini satmasına neden olmakta ve bir döviz krizi meydana gelmektedir (Aziz vd. , 2000: 9).

Obstfeld çalışmasında, iki model ortaya koymaktadır. Bu modellerde, sabit döviz kuru politikası uygularken nominal faiz oranındaki ve ücretlerdeki artışın krizin oluşmasındaki rolü incelenmektedir. Birinci modeldeki yaklaşıma göre, spekülatörlerin devalüasyon beklentileri nominal faiz oranında bir artışa, bu artışta kamu borcunun maliyetinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum spekülatörlerin devalüasyon beklentilerini daha fazla artırmaktadır. Öte yandan, esnek bir döviz kuru politikası uygulanıyor olsaydı, hükümet nominal faiz oranındaki artışın kamu borcunun maliyetine etkisini azaltmak için kur aşınmasını kullanabilecekti. Bu nedenle esnek kur rejiminde döviz kuru aşınma oranı, faiz oranının bir fonksiyonudur denilebilir. Faiz oranı ile döviz kuru aşınma oranı arasındaki bu ilişki nedeniyle, sabit kur rejimine sahip bir ekonomide faiz oranları yükselirse, spekülatörlerin devalüasyon beklentileri de artacaktır (Bastı, 2006: 13).

Obstfeld (1994)'teki ikinci modelde ücretlerdeki artışın devalüasyona etkisi analiz edilmektedir. Başlangıçta, devalüasyon beklentileri ücretlerde bir yükselmeye ve dolayısıyla da ticari rekabet kaybına neden olmaktadır. Bu kayıpla birlikte üretim artışında ve istihdamda yavaşlama meydana gelecektir. Bütün bu gelişmeler sonucunda sabit kuru devam ettirmenin maliyeti ve devalüasyon beklentileri

artacaktır. Ayrıca bu modele göre çoklu denge vardır ve hangi dengenin gerçekleşeceği özel kesim beklentilerine bağlıdır (Bastı, 2006: 14).

Birinci nesil kriz modelleri, yalnızca finansal göstergeleri dikkate alırken ikinci nesil kriz modelleri bu göstergelerin yanında cari işlemler dengesi ve reel üretim gibi birçok değişkeni modeline dâhil etmiştir. Bu çerçevede ikinci nesil kriz modellerine göre yatırımcıların beklentileri, hükümetin politika uygulamalarıyla çelişirse o ülkede hatta daha önce finansal kriz yaşamayan ülkelerde bile devalüasyon beklentilerini arttırır. Bu artış faiz oranlarının daha da yükselmesine ve yerli paranın değer kaybedeceğine dair görüşlerin çoğalmasına neden olur. Böylece merkez bankalarında sabit kuru sürdürebilecek kadar döviz rezervi var olsa bile, yerli paraya spekülasyon saldırılar başlar ve sabit kuru korumanın maliyeti giderek artar. Artan maliyetler sebebiyle hükümet sabit kurdan vazgeçerek esnek kur rejimine geçiş yapmak zorunda kalır. Yapılan bu kur değişikliği finansal krizin başlamasına neden olur. Sonuç olarak ikinci nesil kriz modellerine göre spekülasyonun beklentilerinin aniden olumsuzlaşması bir finansal krizin başlamasına yol açar (Emirgüç, 2005: 40-43).

Özetle, ikinci nesil kriz modellerinde hükümetin bir karar alma modeli vardır ve bu modelin işleyişini yatırımcılar bilmektedir. Yaşanan bazı olumsuz gelişmeler hükümetin sabit kurdan çıkarak esnek kur rejimine geçeceği beklentilerini yaygınlaştırır. Bu yaygınlık sabit kuru korumanın maliyetini yükseltir. Hükümet bu durumda daha az maliyetli olan yolu seçmekte ve kur rejimi değişikliği yaparak devalüasyona gitmektedir. Bu duruma ‘kendi kendini doğrulayan beklentiler’ (self-fulfilling) adı verilmektedir. Ayrıca, söz konusu ekonomilerde birden fazla denge vardır: iyi denge ve kötü denge. Spekülasyon saldırılarının olmadığı bir ekonomide sabit kur rejimi sorunsuz bir şekilde uygulanmaktadır. Bu durumda iyi denge söz konusudur. Kötü dengeye ise spekülasyon saldırılar sonucunda gidilmektedir. Ekonomide kötü dengeye gidildiğinde ise uygulanan kur sistemi çökmekte ve finansal kriz meydana gelmektedir (Özatay, 2013: 41-47).

2.2.3. Üçüncü Nesil Modeller

1997 yılının ortalarında Tayland’da bir kriz meydana gelmiştir. Bu kriz hızla dört Asya ülkesine; Kore, Endonezya, Malezya ve Filipinler’e sıçramıştır. “Asya Krizi” adı verilen bu kriz birinci kuşak modeller ile açıklanmakta yetersiz kalmıştır. Çünkü bu ülkelerin bazılarında kamu bütçe açığı yerine fazla vermektedir. Diğer taraftan bu ülkelerde yüksek düzeyde bir işsizlik yaşanmamaktadır. Dolayısıyla işsizlik ile sabit kur arasında bir tercih yapmak gerekmemektedir. Oysa ikinci kuşak modellerde hükümet devalüasyona giderek ekonomik büyüme üzerindeki baskıyı kaldırmış olacaktır (Özatay, 2013: 47-60). Kısacası ikinci nesil kriz modelleri ile de Asya Krizini açıklamak mümkün olmamıştır. Böylece üçüncü bir kriz modeli ortaya çıkmıştır. Yayılma/Bulaşma etkisi modeli olarak da adlandırılan üçüncü nesil kriz modeli Krugman’ın (1997-1998) önerisinde geliştirilmiştir.

Üçüncü nesil kriz modelleri, Asya krizinden hareketle, bankacılık krizleri ile döviz krizlerinin birbirini besleyen bir kısır döngü yarattığını ve krizlerin ülkeler arasında yayılma etkisine sahip olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Krugman'ın (1998) 'ahlaki tehlike' yaklaşımı bu çerçevede öncü olmuştur. Krugman'a göre, finansal araçların yükümlülüklerinin devlet garantisine alınması piyasalarda ahlaki tehlike (moral hazard) olgusunu yaygınlaştırmaktadır. Özellikle bankaların devlet garantisine güvenerek riskli yatırımlara verdikleri kredilerin yaygınlaşmasıyla finansal varlıkların fiyatları nominal olarak aşırı derecede yükselmektedir. Ancak artan riskler nedeniyle bir süre sonra finansal varlık fiyatları hızla düşmekte ve kredi sistemi kilitlenerek bankacılık krizleri başlamaktadır. Bankacılık krizleri ise döviz krizlerine yol açmaktadır. (Yılmaz vd. , 2005: 93).

Asya krizinden çıkarılacak en önemli ders, bir ülkede başlayan finansal krizin kısa sürede 'bulaşma' yoluyla dünyanın geri kalanını etkisi altına alabileceğidir. Finansal krizlerin ülkeden ülkeye bulaşmasının en önemli nedeni, ülkelerarasındaki ticari ve finansal bağlantıların varlığıdır. Valdes (1997), bulaşmayı varlıkların ülkelerarasında aşırı hareketi olarak tanımlamaktadır. Einchengreen, Rose ve Wyplosz (1996) ise bulaşmayı, bir merkezde ortaya çıkan ekonomik krizin çevreye yayılması olarak tanımlamaktadır (Goldstein vd. , 2000: 73-74).

Bulaşma olgusunu ortaya çıkaran en önemli küresel şok, uluslararası faiz oranlarındaki değişimlerdir. Eğer uluslararası faiz oranları belirgin bir biçimde artarsa, birçok ülke eş zamanlı olarak finansal krizlere düşebilir. Global bir şokun yokluğunda ise, bir ülkedeki bir kriz diğer ülkelere ticari ve finansal bağlantılar yoluyla bulaşabilir. Bir ülkede başlayan finansal krizin diğer ülkelere bulaşmasının en önemli göstergelerinden birisi de, büyük sermayeli bankaların varlık portföyü risklerini yeniden dengelemek için finansal krizle karşı karşıya kalan ülkelere kredi açmak yerine sermaye artırımına gitmesidir. Böyle bir durumda finansal krizler, dışarıdan borçlanma imkânı olmayan ülkelere doğru yayılacaktır (Goldstein vd. , 2000: 75-76).

Üçüncü nesil kriz modelleri, finansal krizlerin nedeni olarak banka bilançolarında yaşanan iki türlü uyumsuzluktan bahsetmektedir: Farklı para türlerinden kaynaklanan uyumsuzluk ve likidite şoklarından kaynaklanan vade uyumsuzluğudur: (Türel, 2011: 32-33).

1) Farklı para türlerinden kaynaklanan uyumsuzluk, gelirleri ticarete konu olmayan ve yaşanacak olan bir devalüasyondan olumsuz etkilenecek malları üreten firmalara yüklü miktarda kredi açan bankaların yüksek kur riski ile karşı karşıya gelmesidir. Finansal sistemleri böyle bir durumda olan ülkelerde meydana gelen küçük devalüasyonlar bile bankaların zararlarını arttıracığından krediler geri çağrılır. Bu ise üretimin ve milli gelirin düşmesine yol açarak ulusal ekonomiyi derin bir krize sürükler.

2) Vade uyumsuzluğu ise, bankaların uzun vadeli projeleri kısa vadeli varlıkları ile finanse etmeye çalışmalarına denilmektedir. Böyle bir durumda finansal sistemin

kırılganlığı artmakta ve ulusal ekonomideki en küçük dalgalanma da bile finansal piyasalardan varlık ve kredi çekilmeleri başlamaktadır. Bu da iktisadi faaliyet hacmini daraltarak krizin fitilini ateşler.

2.3. Ekonomik ve Finansal Krizlere İlişkin Yaklaşımlar

Dünya ekonomisinin tarihsel gelişim süreci incelendiğinde ekonomik ve finansal krizlerin iktisadi faaliyetlerin biçimine göre şekillendiği görülmektedir. Krizlerin nedenlerinden kaynaklanan farklı yaklaşımların olduğu bilinmektedir. Aslında kriz sadece iktisadi faktörlerden değil, politik, toplumsal, ideolojik, kültürel oluşumların birlikte etkileşmesinden kaynaklanan kompleks bir fenomendir. Bu nedenle ekonomik ve finansal krizlere oldukça fazla sayıda teorik yaklaşımın ortaya atıldığı görülmektedir. Bu teorik yaklaşımların çokluğu ise konunun iyi ve ayrıntılı olarak açıklanmasına engel olmaktadır (Çapraz, 2001: 13).

Kriz kuramlarının, krizden söz edebilecek kadar çok sayıda teorik yaklaşım bulunmasına rağmen günümüze kadar iktisadi düşünce tarihinde kriz kavramını açıklamaya yönelik teorilerin birbirine zıt iki temel teori etrafında şekillendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi, kapitalist sistemin kendi kendine dengeye ulaşan istikrarlı bir ekonomik yapıya sahip ve krizin dış etkenlerden kaynaklanan geçici bir dengesizlik olduğunu ileri süren görüştür. İkincisi ise, kapitalist sistemin istikrarsız bir yapıya sahip olduğunu ve krizin kendi içsel nedenlerle ortaya çıkabilecek normal bir süreç olduğu görüşüdür (Çapraz, 2001: 13-14). Çalışmada bu iki temel görüş çerçevesinde yedi teorik yaklaşım ele alınmıştır.

2.3.1. Klasik ve Neo Klasik Yaklaşım

Klasik yaklaşımın kurucusu olan Adam Smith'in 1776 yılında Milletlerin Zenginliği (Wealth of Nations) adlı eseriyle birlikte iktisadi düşüncede en önemli adımlar atılmıştır. Klasik yaklaşımın ekonomi modelinde, piyasa mekanizmasının mükemmel işlediği ve piyasaya herhangi bir müdahalede bulunulmadığında daima ve kendiliğinden tam istihdam düzeyinde bulunacak bir ekonomik model ortaya konulmuştur.

Klasik yaklaşım temsilcilerinden biri olan David Ricardo tarihçiler tarafından ilk kriz olarak kabul edilen 1816 krizini rastlantısal bir olay olarak kabul eder. Ricardo'nun bu konuda en temel göstergesi J.B. Say'ın ortaya koyduğu "Mahreçler Kanunu" diğer adıyla "Say Yasası"dır. Bu yasaya göre 'her arz kendi talebini yaratır' yani arz ortaya çıkınca, aynı oranda bir talep ortaya çıkar, mallar mallarla değiştirilir, tüm üretim tüketilir. Bu durumda kriz rastlantısal bir olgudur (Ricardo, 1821).

Neo Klasik yaklaşım, Klasiklerin görüşlerinin bir kısmını değiştirerek Klasik geleneği sürdürme üzerine kurulmuş ve 1929 Büyük Buhrana kadar iktisadi düşüncede altın çağlarını yaşamıştır. Klasik yaklaşımın bir revizyonu olarak da nitelendirilen Neo-Klasik yaklaşım, değer (fayda ve) marjinal fayda ile açıklamasıyla iktisatta büyük bir devrim yapmıştır (Dinler, 2001:299). Neo-

Klasiklere göre, değerin kaynağı sadece emek değildir, malın değerini belirleyen unsur o malın üretiminde kullanılan emekten çok o maldan elde edilen faydadır. Bu nedenle değeri belirleyen unsur maldan elde edilen fayda miktarıdır (Özdurak, 2014: 57).

Neo-Klasik iktisatçılar, ekonomide makro iktisadi temellere yer veren Klasiklere karşı, tüketici ve üretici gibi karar birimlerinin davranışlarını incelemiş ve makro iktisadi temellerden tamamen uzaklaşmışlardır. Ancak Neo-Klasik yaklaşıma göre de temel ekonomik sorunların çözümünü, Klasiklerin savunduğu gibi düzgün işleyen ‘tam rekabet piyasası’ mekanizması sağlamaktadır (Dinler, 2001: 299-300). Tam istihdam şartlarının geçerli olduğu bir durumda, herhangi bir dengesizlik meydana gelirse bu dengesizlik kendiliğinden ortadan kalkmakta ve herhangi bir kriz meydana gelmemektedir.

Genel denge varsayımına bağlı olan Neo Klasik yaklaşımda da kriz olanaksız görülmektedir. Uzun süren ekonomik dengesizliklerin kapitalist sistemin işleyişinden bağımsız bir şekilde sadece dışsal etkenlerden kaynaklanan rastlantısal bir olgu, başka bir deyişle anormal bir süreç olduğu ileri sürülmektedir (Çapraz, 2001: 20).

2.3.2. Keynesyen Yaklaşım

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, kriz kuramında köklü değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Makro iktisadın kurucusu olarak kabul edilen John Maynard Keynes’e göre yaşanan bu kriz, Klasik yaklaşımın varsayımlarının çoğunu geçersiz kılmıştır. Keynes’e göre 1929 yılında yaşanan Büyük Buhranın nedeni toplam talebin yani efektif talebin yetersiz olmasıdır.

Keynes, krizi faiz oranındaki bir artış olarak değil, sermayenin marjinal etkinliğinde ani bir çöküş olarak tanımlar. Sermayenin marjinal etkinliği tanımı ile ifade ettiği, en üretken sermayenin beklenen getiri oranındaki konjonktüre bağlı değişimlerdir. Bir sermaye varlığının muhtemel getirisi ile arz fiyatı arasındaki ilişki, yani bu tür bir sermayenin bir başka biriminin muhtemel verimi ile bu birimin üretim maliyeti arasındaki ilişki, bize sermayenin marjinal verimliliğini sağlar. Bu marjinal verimliliklerin en büyüğü ise genel olarak sermayenin marjinal etkinliği olarak kabul edilebilir (Keynes, 1936).

2.3.3. Monetarist (Parasalcı) Yaklaşım

Keynesyen yaklaşımın 1970’lerde yaşanmaya başlayan petrol krizleri ve stagflasyon olgusunu açıklamakta yetersiz kalması Monetarist yaklaşımın gelişmesine neden olmuştur. Milton Friedman önderliğinde kurulan ve ‘Parasalcılar’ olarak da adlandırılan okul, varsayımlarını paranın ekonomideki belirleyiciliği üzerinde yoğunlaştırmış ve yaşanan dengesizlikleri paraya bağlı olarak ifade etmiştir.

Friedman ve Schwartz (1963) ile başlayan Monetaristler, finansal krizleri banka panikleriyle ilişkilendirmekte ve krizleri sahte ve gerçek finansal krizler olarak iki başlık altında incelemektedir. Monetaristler, varlık fiyatlarındaki ani düşüşü ve iş başarısızlıklarındaki artışı gerçek finansal krizde yaşanan olaylar olarak görmezler.

Nitekim Schwartz (1986) bu durumları “sözde finansal krizler” olarak nitelendirmektedir. Sahte finansal krize devlet müdahalesi gereksiz ve zararlıdır, çünkü başarısız olmayı hak eden firmaların kurtarılmaya çalışılması ekonomik verimliliğin düşmesine yol açar veya enflasyonu tetikleyen aşırı para büyümesine neden olur. Onlara göre gerçek finansal kriz, bir bankacılık paniği sonucunda para arzında ani bir düşüşün yaşanmasıyla meydana gelir (Mishkin, 1994: 2).

Monetarist yaklaşıma göre ekonomi özünde istikrarlıdır. Ancak yaşanan istikrarsızlıkların temel nedeni yanlış uygulanan para politikaları olarak görülmektedir. Bu nedenle Monetarist yaklaşıma göre, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhranın temel nedeni ABD merkez bankası FED tarafından para arzının zamanında arttırılmaması, 1971 ve 1973 Petrol Krizleri ile ortaya çıkan stagflasyonun temel nedeni ise merkez bankalarının para arzını gerekenden çok arttırmasıdır. Yani Monetarist yaklaşıma göre krize, para politikasındaki başarısızlıklar neden olmaktadır.

2.3.4. Borç ve Finansal Kırılganlık Yaklaşımı (Minsky’nin Teorisi)

Fisher (1932), Minsky (1977) ve Kindleberger (1978)’in katkılarıyla ileri sürülen yaklaşım, finansal krizleri banka panikleri sonucu para arzındaki keskin düşüş olarak değerlendiren parasalcı yaklaşımın aksine, finansal krizleri devresel dalgalanmaların genişleme aşamasında ortaya çıkan aşırı borçluluk olduğunu ifade etmektedir. Borç ve finansal kırılganlık yaklaşım, finansal krizlerin devresel dalgalanmaların dönüm noktalarının bir bileşeni olarak ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir (Çeviş, 2012: 424).

Onların görüşüne göre, finansal krizler varlık fiyatlarındaki ani düşüşleri, hem büyük finansal hem de finansal olmayan firmaların başarısızlıklarını, deflasyonları veya bozulmaları, döviz piyasalarında aksamaları veya bunların bir kombinasyonunu içermektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım, finansal kriz ortaya çıktığında veya yukarıda sayılan olumsuzluklardan herhangi birinin toplam ekonomide ciddi sonuçlar doğuracağı algılandığında hükümet müdahalesini gerekli görür ve bu müdahalenin finansal krizin önlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu savunur (Mishkin, 1994: 2-3).

2.3.5. Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen Yaklaşım

Yeni Klasik yaklaşım, Keynesyen ve Monetarist yaklaşımların karşısında yer alarak ekonomik varsayımlarını ‘esnek ücret fiyat mekanizması’ altında açıklar. Yeni Klasik yaklaşımı, tam esnek fiyat mekanizması sayesinde mükemmel işleyen piyasalarda, herhangi bir şok ortaya çıkmadıkça ekonominin tam istihdamı sağlayacağını ortaya koymaktadır.

Yeni Klasik yaklaşım, ekonomik istikrarsızlıkların, dalgalanmaların ve krizlerin nedenini ‘rasyonel beklentiler kuramı’ ile açıklamaktadır. Bu kurama göre; iktisadi ajanlar, ekonomide meydana gelecek değişiklikler konusunda tüm bilgiye sahiptir ve kendi çıkarlarını maksimize etmek için herhangi bir politikanın gelecekte yaratacağı

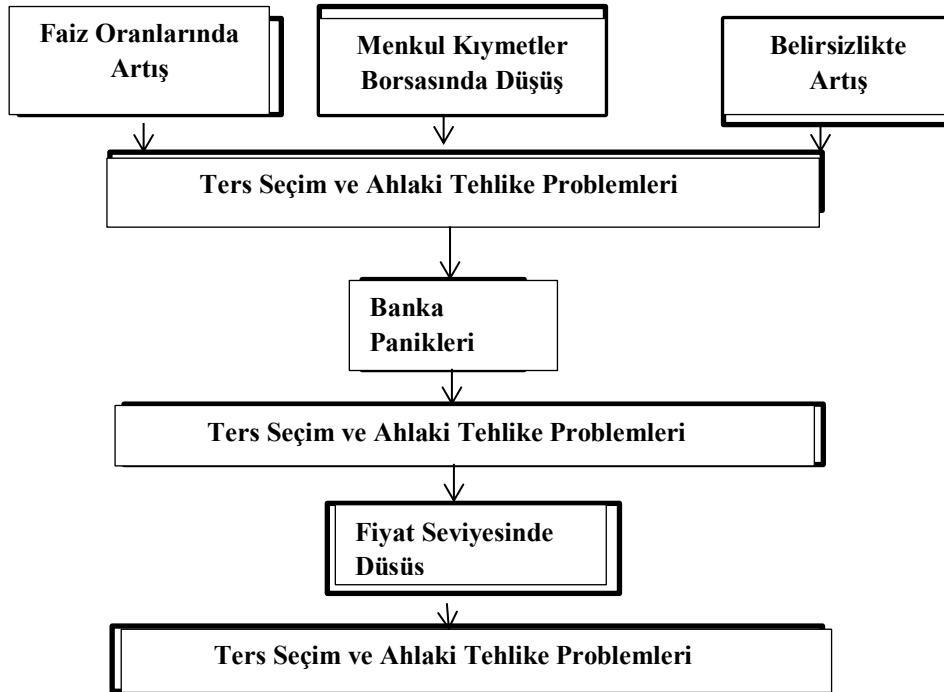
etkiye göre karar almaktadır. Bu durumda, ekonomide beklenmedik bir şok olmadıkça, iktisadi ajanlar rasyonel olduklarından ortalama olarak değişiklikleri doğru tahmin edeceklerdir ve ekonomide bir istikrarsızlık meydana gelmeyecektir. Yeni Klasik yaklaşıma göre, 1929 Krizi'nin nedeni ise para arzının azalmasının yanı sıra öngörülme-yen fiyat şoklarının ortaya çıkmasıdır.

Yeni Keynesyen yaklaşım ise Keynes'in bir takım varsayımlarını değiştirerek Yeni Klasiklerin varsayımlarının karşısında yer almışlardır. Yeni Keynesyenler, Yeni Klasiklerin rasyonel beklentiler kuramını kabul ederler. Ancak Yeni Keynesyenler, Yeni Klasiklerin ekonomide şokların ancak toplam arz cephesinden kaynaklanacağı görüşüne karşı çıkarak, şokların toplam arz veya toplam talep şokları şeklinde ortaya çıkabileceğini savunmuşlardır.

2.4. Finansal Krizlerin Nedenleri

Finansal krizleri ortaya çıkaran birçok ekonomik veya ekonomik olmayan nedenler vardır. Bu nedenler; dış ticaret ve cari işlemler hesabındaki bozulmalar, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, bütçe açığında ve kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışlar, finansal yapıdaki zayıflıklar, dışsal makroekonomik koşullar, döviz sistemi ve kurunun belirlenmesindeki hatalar, yanlış makroekonomik politikalar, denetim ve düzenleme ilgili sorunlar olarak sıralanabilmekte ve daha da çoğaltılabilmektedir.

Finansal kriz nedenleri, finansal piyasalardaki karışıklığın ekonomik aktivitede nasıl bir gerilemeye neden olduğunu anlamamızı mümkün kılmaktadır. Krizi doğuran faktörleri bir nedensellik bağı içerisinde Mishkin (1991: 7-10)'e bakarak bir şema ile de açıklayabiliriz.

Şekil 2. 3. Bir Finansal Krizin Gelişimi

Şekil 2.3'den de görüleceği üzere Mishkin'e göre bir kriz faiz oranlarında bir yükselme, menkul kıymetler piyasasında düşme ve belirsizlikte artışla başlamaktadır. Bununla birlikte finansal bir panik öncesinde, piyasalarda belirsizliği arttıracak şekilde büyük firmaların başarısızlığı ve resesyon başlangıcı gözlenmektedir. Belirsizlikte ve faiz oranlarında bir artış kredi piyasalarında ters seçim problemini büyütürken menkul kıymetler piyasasındaki bir düşüş ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerini artırır. Bu ise yatırımlarda ve toplam ekonomik performansta bir gerileme doğurur.

Mishkin'e göre, ekonomik ortamdaki dört ana faktör, finansal piyasalarda olumsuz seçime ve ahlaki tehlikeye yol açabilir ve ekonominin yüksek performansını düşük seviyelere çekebilir bu da bir finansal krize neden olabilir. Finansal krizlere neden olan bu faktörler aşağıda açıklanmıştır (Mishkin, 1991: 7-10, 1994: 9-13, 1996: 18-24, 1999: 6-9, 2001: 3-7).

2.4.1. Faiz Oranlarındaki Artışlar

En yüksek yatırımlara sahip bireyler ve firmalar, en büyük riske sahip olanlardır ve aynı zamanda en yüksek faiz oranlarını ödemeye razılardır. Çünkü yüksek riskli yatırımlar başarılı olursa, söz konusu birey ve firmalar aşırı kar elde etmiş olacaklardır. Bu durum, borç verenin kötü bir kredi riskine borç verme olasılığını artırır. Yani, daha yüksek bir faiz oranı daha fazla olumsuz seçime yol açar. Borç veren, daha riskli yatırım projelerine sahip borçluların kim olduğunu ayırt edemezse, aldığı kredi sayısını azaltmak isteyebilir, bu da kredi arzının artmaktan ziyade daha yüksek faiz oranıyla azalmasına neden olur. Bu nedenle, kredilere aşırı talep olsa bile, daha yüksek bir faiz oranı piyasayı dengeleyemez. Çünkü faiz oranındaki aşırı artış kredi arzını azaltmakla birlikte kredilere olan aşırı talebi daha fazla artıracaktır. Özetle, faiz oranındaki ufak bir artış kredilerde çarpıcı bir düşüşe ve kredi piyasasında bir finansal krize yol açabilir.

2.4.2. Belirsizlikteki Artışlar

Finansal piyasalardaki belirsizlikteki aşırı artış, kredi verenlerin kötü kredi risklerinden iyi bir şekilde yararlanmasını zorlaştırmakta ve kredi vermekte daha az istekli olmalarına neden olmaktadır. Çünkü belirsizlik ortamı, kredi verenlerin olumsuz seçim ve ahlaki tehlike problemiyle daha fazla karşı karşıya kalmalarını sağlar ve bu durum kredi verenlerin kredi verme, yatırım yapma gibi faaliyetlerini azaltır. Finansal piyasalardaki belirsizliğin kaynağı öncü bir finansal veya finansal olmayan kurumun başarısızlığı veya durgunluğudur. Gelişmekte olan piyasa ekonomilerindeki belirsizliğin kaynağı ise daha çok hükümet politikalarının gelecekteki yönü hakkındaki belirsizliğidir.

2.4.3. Finansal Sektörde Bilançoların Bozulması

Finansal araçlar yani bankalar, kurumlar, şirketler vb. finansal sistemde önemli bir yere ve asimetrik enformasyon problemlerini çözme kabiliyetine sahiptirler. Örneğin, bankalar kredi verecekleri kişi veya kuruluş hakkında hızlı ve güvenilir bir şekilde

bilgi toplayabilmektedir. Bu bir asimetrik bilgi sorunlarını çözme yeteneğidir ve bu yetenek, bankaların uzun vadeli müşteri ilişkilerinde ve kredi limiti düzenlemelerinde artar. Ayrıca, borçlularının çek hesabı bakiyelerini inceleme yetenekleri, bankalara borçluların davranışlarını izlemede ek bir avantaj sağlar. Bankaların ahlaki tehlikeyi azaltma konusunda da avantajları vardır. Çünkü bankalar bireylerden daha ucuza borçluları takip edebilirler ve gelecekte krediyi kesme tehdidini kullanarak borçluların risk almalarını önleyebilirler. Bankaların bilgi toplama ve ahlaki tehlikeyi azaltmadaki doğal avantajları, bankaların dünya çapındaki finansal piyasalarda neden bu kadar önemli bir role sahip olduğunu açıklamaktadır.

Bankalar veya kredi veren diğer finansal araçlar, bilançolarında bir bozulma yaşarsa ve bu nedenle sermayelerinde önemli bir daralma varsa, iki seçenekleri vardır: ya kredilerini azaltabilirler ya da yeni sermaye artırmaya çalışabilirler. Ancak, bankaların bilançolarında yaşanan bir bozulma yeni bir sermaye artırımıyla giderilmeye çalışılırsa bu seçenek daha maliyetli ve çok daha zordur. Bu yüzden, bilançoları zayıflamış bankalar ikinci seçeneği tercih eder ve kredilerinde bir daralma yoluna gider. Bu tercihe ekonomik faaliyetlerin hız kaybetmesine neden olur.

Banka bilançolarındaki bozulma yeterince şiddetliyse, bankaların aynı anda birden çok başarısızlığının olduğu banka paniklerine bile yol açabilir. Gerçekten de, bir devlet güvence fonunun yokluğunda, bulaşma etkisiyle, bir banka başarısızlığı diğerine yayılabilir ve sağlıklı bankaların bile batmasına neden olabilir. Bulaşmanın kaynağı yine asimetrik bilgidir. Panik içinde, mevduat sahipleri, mevduatlarının güvenliğinden korkarak, mevduatlarını bankacılık sisteminden geri çekerek, kredilerde ve mevduatlarda çoklu bir daralmaya neden olur ve bu da diğer bankaların başarısız olmasına yol açar.

2.4.4. Finansal Olmayan Sektörlerde Bilançoların Bozulması

Finansal sistemdeki asimetrik enformasyon probleminin en önemli kaynağı finansal olmayan sektörlerin bilançosunun durumudur. Çünkü eğer borçluların borç ödemelerinde bir bozulma yaşanırsa bu durum bilançolara yansır. Yaşanan bu bozulma, finansal piyasalardaki olumsuz seçim ve ahlaki tehlike problemlerinin yaygınlaşmasına ve giderek kötüleşmesine yol açar. Bu durum ise finansal krizin başlamasını tetikler. Finansal olmayan firmaların bilançolarındaki bozulmalar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir.

Örneğin, borç verenler (kreditörler) genellikle asimetrik enformasyon sorunlarını ortadan kaldırmak için teminat kullanırlar. Teminat, olumsuz seçimin veya ahlaki tehlikenin sonuçlarını azaltır, çünkü temerrüt durumunda yani kredinin geri ödenmemesi borç verenin zararını azaltır. Bir borçlu bir kredide temerrüde düşerse, borç veren, kredideki zararının en azından bir kısmını telafi etmek için teminatı satabilir. Ancak ekonomideki varlık fiyatları düşerse teminat değeri de düşer ve asimetrik enformasyon sorunları birdenbire ortaya çıkar.

Firmaların net değeri de teminat ile benzer bir rol oynayabilir. Bir firma yüksek net değere sahipse, borç ödemelerinde temerrüde düşse bile, borç veren firmanın net değerine sahip olabilir, firmaya el koyarak firmayı satabilir ve krediden kaynaklanan zararların bir kısmını telafi etmek için gelirleri kullanabilir. Yüksek piyasa değeri, borçluların ahlaki risk alma isteklerini doğrudan azaltır, çünkü borçlular artık daha fazla tehlikeydedir ve bu nedenle kredilerinde temerrüde düşerlerse daha fazla kaybederler.

Enflasyonda beklenmedik bir düşüş de firmaların net değerlerini artırır. Borç faiz oranı ödemeleri, sözleşmeyle nominal koşullarda sabitlenir ve beklenen enflasyona izin verilir. Beklenmedik bir enflasyon veya deflasyon nedeniyle ortaya çıkabilecek enflasyon değeri, beklenenden daha düşük çıktığında, firmaların reel yükümlülüklerini arttırır. Ancak bu artış borç yükünde oluşan bir artıştır ve firmaların varlıklarının gerçek değerinde buna karşılık gelen bir artış yoktur. Sonuçta, net değer reel olarak azalmasıdır. Bu nedenle, beklenmedik bir şekilde enflasyon veya deflasyon, gerçek net değerde önemli bir azalışa ve kreditorlerin karşılaştığı olumsuz seçim ve ahlaki tehlike sorunlarında bir artışa neden olur.

Öte yandan, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin bilançoları, beklenmedik döviz kuru amortismanı veya devalüasyonu karşı karşıyadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal olmayan pek çok firma, banka ve hükümet yabancı para cinsinden olan borçlarını, ulusal paranın gelecekteki değerinin belirsizliği nedeniyle, yabancı para cinsinden borç ihraç etmeyi çok daha avantajlı bulmaktadır. Yabancı para cinsinden borç sözleşmeleri ile iç para biriminde beklenmedik bir amortisman veya devalüasyon olduğunda, yerli firmaların borç yükü artar. Varlıklar tipik olarak iç para cinsinden olduğundan ve değerinde artış göstermediği için net değerinde bir düşüş söz konusudur. Bilançolardaki bu bozulma, olumsuz seçimi ve ahlaki tehlike problemlerini arttırırken, bu artışta finansal istikrarsızlığa ve faaliyetlerde ani bir düşüşe neden olur.

3. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLER

Bu bölümde Dünya'da ve Türkiye'de yaşanan finansal krizler ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu çerçevede öncelikle 1980 sonrası Dünyada yaşanan finansal krizler üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise 1980 öncesinde Türkiye'nin ekonomik durumuna yer verilerek Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan finansal krizler açıklanmıştır.

3.1. 1980 Sonrası Dünyada Yaşanan Finansal Krizler

Yüzyıllar boyunca dünya ekonomilerini etkileyen birbirinden farklı birçok finansal kriz meydana gelmiştir. 19. yüzyılda yaşanan 1825, 1836-39, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882-84 ve 1890-93 krizlerinin genel sebebi kıtlık, mali spekülasyon veya savaşlardır. 20. ve 21. yüzyıllar da yaşanan 1900, 1907, 1913, 1920, 1929 Büyük Buhran ve 1973 Petrol Krizinin çıkış sebebi ise küreselleşmedir. 1900'lerden sonra meydana gelen krizler daha çok kapitalist sistemi uygulayan ülkelerde ortaya çıkmış ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte bu ülkelerde sık aralıklarla ekonomik ve finansal kriz yaşanmıştır (Yücel ve Kalyoncu, 2010: 54).

1980 sonrası dünyada yaşanan önemli finansal krizler ise şunlardır: Avrupa Döviz Kuru Mekanizmasına bağlı olarak ortaya çıkan 1992-1993 ERM Krizi, 1994 Meksika (Tekila) Krizi, 1997 Güneydoğu Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, 1999 Brezilya Krizi, 2001 Arjantin Krizi, 2008/2009 Küresel Finansal Krizi ve 2020 Covid-19 Pandemi Krizidir. Söz konusu krizlere sırasıyla aşağıda değinilmiştir.

3.1.1. 1992-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi

1951 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu antlaşmasıyla başlayan ve 1957'de Paris Antlaşmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adını alan topluluk, Avrupa Birliği'nin (AB) kurulmasıyla 2009 yılında tamamen AB'ye devredilip kapatılmıştır. Dünyada oluşturulan bölgesel bütünleşmeler içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan en iyi seviyede olan bütünleşme Avrupa Birliğidir (Erdem ve Ulucak, 2014: 20). 2020 yılı itibarıyla AB üye sayısı 27'ye ulaşmış ve AB'nin üye alım süreci günümüzde de devam etmektedir. Üye ülkeler AB'nin ekonomik, sosyal ve kültürel bütünleşme sürecinde Avrupa Döviz Kuru Mekanizması Krizi yaşamıştır. Bu kriz bütünleşme sürecinde üye ülke ekonomilerinin büyüme ve rekabet gibi performans düzeylerinin farklı olmasından ve ülkelerin kendi kültürlerine ait birtakım özelliklerin var olmasından kaynaklanmıştır (Bayar, 2014: 212).

AB'ye üye olan ülkelerin arasında enflasyon oranlarının yaklaştırılması ve parasal istikrarın sürdürülebilmesi için Mart 1979'da Avrupa Para Sistemi (APS) kurulmuştur. APS'nin temel amacı döviz kurunda ortaya çıkan istikrarsızlığı azaltmaktır. Sabit ayarlanabilir kur rejime geçiş olan sistemde ülkeler paralarını Alman markına bağlayarak $\pm 2,5$ dalgalanma marjı içerisinde hareket etmeye başlamıştır. APS'nin kurulmasından kısa bir süre sonra diğer üye ülkelerin de

sisteme katılımıyla sisteme olan güven ve başarı beklentisi yükselmiş ve enflasyon oranlarının ülkeler arasında birbirine yaklaşması sağlanmıştır (Yıldız, 2018: 55).

Ancak üye ülkeler arasındaki büyüme ve rekabet performansları arasındaki farklılık yakınlaştırma çabalarını zaman içerisinde döviz kurları üzerinde bir baskıya dönüştürmüştür. Aynı zamanda APS'nin temel yapı taşı olan Almanya'nın genişletici maliye politikası uygulaması ülkenin bütçe açığını ve cari açığını artırmıştır. Bu artış ise ülkede yatırım ve tüketim talebinin enflasyonist baskı oluşturmaya ve Alman markının değerinin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte APS ülkeleri arasında bir yakınsama yaşanmaması ülkelerin ekonomik durgunluklarının giderek artmasına ve uygulanan döviz kuru sisteminin ülkeler arasında farklı sonuçlar doğurmasında yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte APS'ye üye olan ülkeler, ekonomik sorunlarını çözebilecek ortak bir ekonomik politika uygulayamamaları sonucunda Eylül 1992'de ERM krizini yaşamışlardır (Bayar, 2014: 222-223)

Meydana gelen ERM Krizi'nin nedenleri özetle; Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi sonucu mali yapıdaki değişim, üye ülkeler arasındaki maliyet ve fiyat farklılıkları, Danimarka'da 1992 yılında gerçekleştirilen seçimle Maastricht Sözleşmesini reddetmesi ve sabit döviz kuru sistemine olan güvensizlik şeklinde sayılabilir. Bu koşullara ek olarak piyasa beklentilerindeki ani değişimler, sabit döviz kurunun devamı için genişletici para ve maliye politikaları ve Almanya'nın birleşme sonrası artan harcamalara karşı uyguladığı sıkı para politikaları sıralanabilir (Başoğlu vd. , 2001: 108).

3.1.2. 1994 Meksika (Tekila) Krizi

Meksika ekonomisi, 1982'de borç sorunu yaşadktan sonra 1983-87 yılları arasında bir yapısal uyum programı uygulayarak, döviz kuru ve dış ticaret kontrollerini serbestleştirmiş, para ve maliye politikalarını sıkılaştırmıştır. Meksika, 1987'de ücret-fiyat-kur üçlüsünü sabitleyerek sıkı bir para ve maliye politikasından oluşan ve enflasyonu düşürmeyi amaçlayan ekonomik program başlatmıştır. Yeni programla enflasyon hızlı bir şekilde düşürülmüş fakat reel döviz kurları aşırı değerlenmiştir. Bu sorun karşısında hükümet, 1988'de döviz kuru politikasına güveni sağlamak ve faiz oranlarını indirmek için Meksika Pesosunu USD'ye sabitlemiştir (Demirci, 2005: 124).

Meksika'da 1990-1992 yılları arasında mali serbestleşmenin gerçekleşmesine rağmen, bankacılık gözetim ve denetimi ile ilgili düzenlemeler yeterince geliştirilememiş, yetersiz bilgi ve teminatla verilen krediler, sistemi tehdit eder hale gelmiştir. Meksika ekonomisinde yer alan yerli firmaların net değerlerinin düşmesi sonucunda bir bütün olarak reel kesimin kredibilitesi azalmış, kredi verenler açısından yanlış seçime ve giderek kredi arzının gerilemesine yol açmıştır. Zor duruma düşen firmaların çok risk alarak kredi sürecindeki ahlaki riske başvurmaları, banka bilançolarında kredi riskinin de yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bankacılık sektöründeki bu denetim ve gözetim sistemi yetersizliği sonucu 1994'te ülke Tekila

Krizi olarak adlandırılan yeni bir krize sürüklenmiştir (Erdoğan, 2002: 46-47). 1994'te devalüasyon yapılmış ve bu kriz bütün Latin Amerika ülkelerine yayılmıştır.

Meksika Pesosunun değerlenmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan dış ticaret açığındaki ve cari açığındaki artış Tekila Krizinin en temel nedenidir. Pesonun değerlenmesi Meksika ihracat ürünlerinin dünya pazarında rekabet gücünü zayıflamasına yol açmıştır. Uzun yıllar yavaş büyüme sorunu yaşayan Meksika'nın ekonomik büyümesinin 1994'te iyice yavaşlaması, Meksika'da finansal kriz riskini artıran faktörlerden biri olmuştur. 1994 yılında meydana gelen önemli politik gelişmeler de, devalüasyon beklentisini ve finansal kriz riskini artırmıştır. Aynı zamanda bankacılık sisteminde denetimsiz ve kontrolsüz bir şekilde bankaların hızlıca özelleştirilmesi, Meksika ekonomisinde finansal kriz olasılığını yükselten bir diğer faktördür (Bastı, 2006: 35-37). Sonuç olarak, her bir sorun farklı nedenlerle meydana gelmiş ve Meksika'yı krize sokmuştur.

3.1.3. 1997 Güneydoğu Asya Krizi

Güneydoğu Asya ülkeleri 1970'li yılların ortalarından itibaren "mucize" diye nitelendirilmiş hızlı bir büyüme süreci yaşayarak ekonomik başarı sağlamışlardır. Ancak bu hızlı büyüme, makroekonomik politikalarındaki yanlışlar ve bankacılık sektöründeki denetimsizliklerle birleşince büyük bir krize neden olmuştur. Bu açıdan incelendiğinde Güneydoğu Asya krizi, sanayileşmenin, ekonomik büyüme sağlamanın ya da üretim ile ihracatta ileri konumda olmanın gelişmiş ekonomi olmak anlamına gelmediğinin bir örneğidir (Erdoğan, 2002: 83).

Güneydoğu Asya Krizinin başlangıcı 1997 Temmuz ayında Tayland'ın para birimi Baht'ın devalüasyonu olarak kabul edilir. Tayland'da başlayan kriz Malezya, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Hong Kong ve Singapur ülkelerine bulaşmış ve başlangıçta ülkelerin yerli para birimleri dolar karşısında çok fazla değer kaybetmiştir. Zamanla krizin yayıldığı ülkelerin borsaları dahi çökmüştür. Dünya ekonomileri ise bu krizden oldukça etkilenmiş ve bu etki neredeyse küresel krizin yaşanmasına yol açacak büyüklükte olmuştur (Seyidoğlu ve Yıldız, 2006: 181).

1997 yılında yatırımcılarda Tayland Baht'ının aşırı değerlendirildiği, ancak ülkenin ihracatını arttırmak için Baht'ın değerinin düşürüleceği beklentisi, Baht'a yönelik bir spekülasyon saldırıyı başlatmıştır. Tayland Merkez Bankası bu spekülasyon saldırıyı engellemek amacıyla ulusal paranın değerini 1 dolar = 25 Baht olarak sabitlemiştir. Ancak alınan karar saldırıyı engellemeye yetmemiş aksine spekülasyonlardan kar elde etmek isteyen yabancı yatırımcıların spekülasyon saldırısıyla karşı karşıya kalmışlardır. Böylece Merkez Bankası rezervinin 9 milyar dolarını kaybetmiş ve 2 Temmuz 1997 tarihinde Baht'ın değerini serbest bırakmıştır. Bunun sonucunda Baht kısa zamanda çok fazla değer kaybetmiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler zincirleme bir şekilde bölgenin diğer ülkelerine yayılmış ve finansal krize yol açmıştır. Krize giren ülkelerde işsizlik artmış, bankalar ve şirketler iflas etmiş, uluslararası kredi akışı hızlıca düşmüş, dış ticaret hacmi azalmış, ekonomi küçülmüş ve faiz oranları hızla yükselmiştir (Turan, 2011: 61).

Güneydoğu Asya krizini birinci, ikinci veya üçüncü nesil kriz modelleriyle açıklamak mümkün olmamıştır. Çünkü sayılan kriz modellerinin öngördüğü hemen hiçbir unsur bu krizde ortaya çıkmamıştır. Özellikle kriz öncesinde söz konusu ülkelerde az veya çok ekonomik dengeye ulaşılmıştır. Aynı zamanda kontrolsüz bir şekilde kredi genişlemesi veya sınırsız parasal genişleme söz konusu değildir. Ülkelerin enflasyon oranları da oldukça düşüktür. Ayrıca 1996 'da büyüme oranında gözlenen yavaşlama işsizlik oranlarının artmasına yol açtığı gibi 1997'de yaşanan büyük çaplı devalüasyon sonrasında da ciddi bir ekonomik daralma yaşanmıştır (Mishkin, 1999: 3).

Güneydoğu Asya Krizine yol açan üç temel sorun vardır (Nanto, 1998:1):

- 1) Tayland, Endonezya, Güney Kore ve diğer Asya ülkelerinde yerli para birimlerinin çok fazla değer kaybetmesi,
- 2) Asya ekonomilerine yönelik olarak 1990'lı yılların ilk yarısında ortaya çıkan hızlı sermaye girişinin, yetersiz finansal altyapı imkânları ve finansal derinliğin düşük olması
- 3) Uluslararası Para Fonu'nun Asya ülkelerine önerdiği ekonomik gerçekler ile bağdaşmayan parasal ve mali politikalarıdır.

3.1.4. 1998 Rusya Krizi

Rusya, 1995 yılının ortalarından 1997 yılına kadar tek haneli enflasyona ulaşma ve federal hükümetin mali açığını 1998 yılına kadar GSYİH'nın yüzde 3'ünün altına düşürme hedefiyle bir istikrar programı benimsemiştir. Ancak reel faiz oranları çok yüksek seviyelere sıçramış ve reel döviz kuru keskin bir şekilde değer kazanmıştır. Kısa vadeli reel faiz oranı Mayıs 1995 ile Temmuz 1997 arasında ortalama yüzde 56 iken aynı dönemde ruble ABD doları karşısında yüzde 55 civarında reel olarak değer kazanmıştır (Pinto ve Ulatov, 2010:5).

Reel faiz oranlarının bu kadar yüksek seviyelere sıçramasının üç sebebi vardır: Birincisi, Rusya ile IMF arasında anlaşmaya varılan mali program hedeflerine 1995'te ulaşılmasıdır. Bu durum, beklenenden daha fazla borçlanma, kredibiliteye zarar verme ve reel faiz oranlarını yükseltme anlamına gelmekte, özellikle yurt içi kredi sıkışıklığı aynı anda enflasyonu düşürmeye neden olmaktadır. İkincisi, 1996'daki seçimlerin varlığıyla yaşanan siyasi riskin aşırı yüksekliğidir. Üçüncüsü, birincil bayi olarak hizmet veren büyük Moskova bankalarının, Ocak 1997'de dış erişim serbestleştirilinceye kadar bir tekel gücüne sahip olmasıdır (Pinto ve Ulatov, 2010: 6-7).

Dünyada, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri etkileyen bir dizi finansal ve ekonomik kriz yaşanmıştır. Gerçekleşen her bir krizin, diğer ekonomilere yayılmasından ve dünya finansal piyasalarındaki dengesizliği arttırmasından endişe duyulmuştur. Bugün bile, belirli bir krizde hangi bulaşma etkilerinin bekleneceği konusunda bir fikir birliği yoktur. Rusya'nın 1998 mali krizi, şaşırtıcı derecede şiddetli ve yaygın bulaşma etkileriyle küresel menkul kıymetler piyasalarındaki

oynaklığı arttırmıştır. Kriz, başlamasından birkaç hafta sonra büyük bir ABD risk fonu (hedge fund) olan Long-Term Capital Management'ı (Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi) neredeyse çökertmiştir. Rublenin devasa devalüasyonu ve ardından devlet borcunun temerrüdü, yükselen piyasa riskini arttırmış ve gelişmekte olan piyasalardan Rusya'ya yapılan emtia ihracatını bastırmıştır. Özellikle Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki piyasalar sert darbe almıştır. Rusya ile doğrudan teması çok az olan ülkelerde bile şoklar gözlemlenmiştir (Saleem, 2008:7).

Rusya krizinin temel olarak iki ana nedeni vardır. Birincisi 1997 yılında yaşanan Güneydoğu Asya krizi sebebiyle petrol fiyatlarında yaşanan düşüşlerdir. Çünkü Rusya için petrol en önemli ihracat geliridir ve petrol fiyatlarındaki düşüş cari açığın artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda petrol fiyatlarındaki bu düşüş, Rusya'nın döviz gelirlerinde de önemli bir oranda azalışa neden olmuştur. Bunun sonucunda, Rusya borçlanma yoluna gitmiş ancak aldığı kısa vadeli borçları ödemekte zorlanmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar Rusya piyasalarında tedirginliğe yol açmış ve krizi tetiklemiştir (Oktar ve Yüksel, 2015:331).

Rusya'yı krize sürükleyen ikinci neden ise hükümet borçlarının yüksek seviyede olmasıdır. 90'lı yıllarda Rusya'nın kredi notunun iyi olması, hükümetin gereğinden fazla kısa vadeli borç almasını sağlamıştır. Bu dönemde ulusal para birimi Ruble'nin devalüe edileceğine dair söylentiler, Merkez Bankasının piyasaya dolar satmasına neden olmuştur. Böylece Merkez Bankası büyük bir rezerv kaybına uğramış ve Ruble'yi devalüe etmek zorunda kalmıştır. Olayların sonucunda, Rusya 1998'de borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayarak moratoryum ilan etmiş ve Rusya krize girmiştir (Oktar ve Yüksel, 2015:331).

Yaşanan bu krizin Rusya ekonomisine tahribatı çok yüksek olmuştur. 1998 Rusya krizi, ticari bankacılık sektörünün fiilen çöküşü, döviz kurunun %400 devalüasyonu, enflasyonda hızlı bir artış, artan işsizlik, azalan hane gelirleri ve reel ücretlerin değerinde keskin bir düşüşle sonuçlanmıştır (Gerry ve Li, 2004:2).

3.1.5. 1999 Brezilya Krizi

1990'larda Brezilya tam bir sermaye akışı döngüsü yaşamıştır. Diğer birçok gelişmekte olan ülke gibi Brezilya da başlangıçta sermaye girişlerinde bir artış yaşamış ve on yıllık kısıtlı borçlanmayı ortadan kaldırdığı için başarılı sayılmıştır. Fakat yaşanan üç büyük dış şok Brezilya ekonomisini savunmasız kalmasına neden olmuştur: 1995'teki Meksika (Tekila) krizi, 1997'deki Güneydoğu Asya krizi ve 1998'deki Rusya krizi. Yaşanan krizleri önlemek için faiz oranları iki katına çıkarılmış ve bir finansal paket vaat edilmiştir. Bu strateji, Tekila ve Asya şoklarından sonra bir krizi önlemede başarılı olmuştur. Ancak Rusya krizinden sonra aynı strateji ters etki yaratmış, sermayeyi çekmek yerine sermaye çıkışlarına neden olmuştur. Bunun nedeni, mali paketin güvenilir olmaması ve yüksek faiz oranlarının nominal mali açıkları artırması ve temerrüt korkularını artırmasıdır. Bu durumu büyük para çekme işlemleri takip etmiş ve ulusal para birimi baskı altına alınmıştır. Sonuç olarak, 1998'deki Rusya krizinin ardından, yaşanan bir dizi olay, Brezilya

krizine ve Ocak 1999'da Brezilya para birimi olan Real'in dalgalanmasıyla sonuçlanan büyük sermaye çıkışlarına yol açmıştır (Goldfajn, 2000:3-6).

1997'deki Asya krizinden bu yana, Brezilya'nın ekonomi politikasını değiştirmesi ve 1995/1997 döneminde derinden kötüleşen iki ana dengesizliğini çözmesi gerektiği açıktır: Bütçe ve cari açıklar. Birincisi, kamu sektörünün faiz hariç olmak üzere, kamu borcunda artışa neden olan birincil sonuçlarının bozulmasını temsil etmekte; ikincisi ise cari açık / GSYİH oranının sistematik olarak da artmasını temsil etmektedir. Bunun çözümü, bir yandan harcama kesintileri ve gelir artışının bir kombinasyonunu, diğer yandan da Brezilya ürünlerinin rekabet gücünün artmasını gerektiriyordu (Averbug ve Giambiagi, 2000: 11).

Brezilya'daki finansal krize giden yol, büyük bir artışla başlamıştır. Fakat kısa sürede fiyat istikrarı için başlangıçta gerekli olan ancak daha sonra 'başka bir Meksika'dan' kaçınmak ve sürekli dış şoklara cevap vermek için kalıcı hale gelen yüksek iç faiz oranları hâkim olmuştur. Bu yüksek faiz oranları, Meksika'nın tekrarını önlemede, fiyat istikrarını sağlamlaştırmada ve Brezilya'yı 1995 ve 1997'deki dış şoklardan kısmen izole etmede başarılı olmuştur. Ancak bir süre sonra bankacılık sektöründe ve devlet finansmanında büyük bir yerel finansal kırılganlık yaratmış, kamu borçlarının artmasına yol açmıştır. Bu kamu borcu, hem kamu gelirlerindeki artıştan hem de rezervlerdeki getirilerden sistematik olarak üzerine çıkan yüksek faiz oranları nedeniyle patlak vermiştir. Bu oranlar nedeniyle reel ekonomi çökmüş, kamu gelirlerinin büyümesini daha da etkilemiş ve 1999'da Brezilya büyük bir mali krize girmiştir (Palma, 2012: 27).

3.1.6. 2001 Arjantin Krizi

Temmuz 1997'de Tayland Baht'ının çöküşüyle başlayan ve daha sonra Doğu Asya'nın önde gelen ekonomilerinin çoğunu kapsayacak şekilde yayılan 1997-98 Güneydoğu Asya Krizi yaşanmıştır. Bunu 1998'de Rusya, 1999'da Brezilya ardından 2000-01'de Türkiye ve Arjantin krizleri izlemiştir. Arjantin ekonomisi ilki 1998'de, ikincisi 1999'da olmak üzere iki büyük dışsal şoktan etkilenmiştir. Diğer taraftan 1999 yılında Arjantin'de uygulanan yanlış politikalar ve meydana gelen içsel şoklar, zayıf olan Arjantin ekonomisini krize sürüklemiştir (Pinto ve Ulatov, 2010: 3).

Arjantin 1980'lerin sonlarında hiperenflasyona düşmüştür. Ancak, piyasa odaklı bir reform benimseyerek kendini düzeltmeyi başarmıştır. Reformlar 90'lı yılların başında hızlı bir büyüme ve yatırımın çok hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlamıştır. Ardından 1995'teki Tekila krizi gerçekleşmiş, yurtdışından gelen finansal akışlar ve yatırımlar çökmüş ve derin bir durgunluğa neden olmuştur. Bunu takip eden 1996 ve 1997 döneminde, çok sağlıklı görünen ihracat ve yatırım odaklı büyüme gerçekleşmiştir. Ekonominin kendisini Tekila krizinden kurtarabilmesi ve Meksikalıların maruz kaldığı yıkıcı devalüasyon olmadan ihracat yoluyla yüksek büyümeye geri dönmesiyle, ülkenin rekabet gücüne ilişkin endişeler geçici olarak yatıştırılmıştır. Yine Meksika'nın aksine, Arjantin bankaları mevduatlarda sert ama

kısa süreli bir düşüşe rağmen fırtınayı atlattımayı başarmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir (Hausmann ve Velasco, 2002: 7).

Arjantin 1998’te, esas olarak tarımsal fiyatlardaki önemli düşüşlerin bir sonucu olarak ticaret açısından keskin bir düşüş yaşamıştır. Ayrıca Arjantin’in ana ticaret ortağı olan Brezilya’da ihracatın yaklaşık % 30’unu oluşturan derinleşen bir durgunluk yaşanmıştır. Ocak 1999’da Brezilya Real’i devalüasyonu ile birlikte Arjantin’de önemli bir şok daha gerçekleşmiştir. Brezilya’dan Arjantin’e yapılan korkulan ucuz ithalat hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da, Arjantin’in Brezilya’ya ihracatı daha da güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Dahası Brezilya ekonomisi oldukça iyi bir şekilde toparlanmaya başlamıştır. Son olarak döviz kuru rejimi göz önüne alındığında, ABD dolarının gücü açıkça Arjantin’e Avrupa’ya ihracatta veya ABD pazarına ihracatta başkalarıyla rekabet etmede yardımcı olmamıştır. İhracat neredeyse her yıl büyürken, bu faktörler ihracat büyümesinin sınırlı olmasını sağlamıştır (Powell, 2002: 6).

Özetle, 1997’de gerçekleşen Güneydoğu Asya krizi Arjantin ticaret hadlerinin düşmesine neden olmuştur. Ardından 1998’de Rusya krizi ve 1999’daki Brezilya devalüasyonunun yaşanmasıyla, yatırımdaki çöküşün önderliğinde üretim düşmüştür. Geçen seferki gibi ekonominin yeniden iyileşeceği umulmuş ancak bu kez ihracat hacimleri durgunlaşmış ve yatırımlar azalmaya devam etmiştir. Ekonomide iyileşme olmamış, daha önceki büyüme tekrarlanamamış ve 2001’de Arjantin ekonomisi finansal krize girmiştir (Hausmann ve Velasco, 2002: 7).

3.1.7. 2007-2008 Küresel Kriz (Mortgage Krizi)

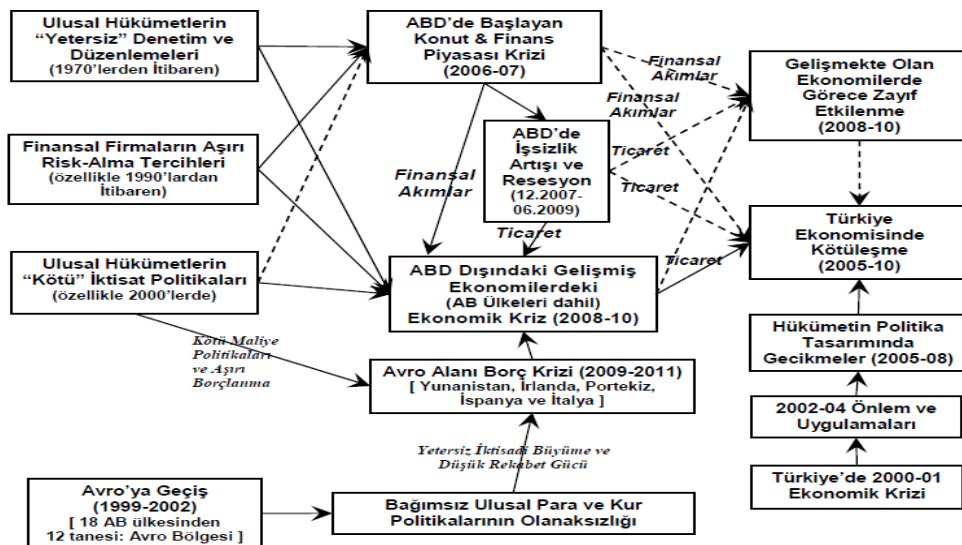
Küresel kriz, ABD’de başlayıp AB ülkelerine sıçrayarak küresel bir nitelik kazanmış ve kapitalist tarihin en büyük krizi olarak bilinen 1929 Büyük Buhran’dan sonra yaşanan en şiddetli ekonomik çöküntü haline gelmiştir. Küresel krizin iki aşaması vardır. Bunlardan birincisi ABD’de büyük bir yatırım bankası olan Lehman Brothers’ın iflası ile başlayan ve ipotekli konut kredilerinde yaşanan sorunlara dayalı olduğu için ‘Mortgage Krizi’ adı verilen krizin gerçekleşmesidir. İkincisi ise, AB ülkelerinde yaşanan ve ‘Avrupa Borç Krizi’ olarak adlandırılan finansal krizlerin yaşanmasıdır. 2007 yılında ABD’de mortgage krizinin yaşanmasıyla birlikte FED ile alınan hızlı ve geniş çaplı önlemlerle krizin bölgesel düzeyde kalması amaçlanmıştır. Ancak ABD’nin dünyanın en büyük ekonomisi olması ve AB ülkeleri ile olan ticari ve finansal bağlantıları nedeniyle kriz Euro kullanan ülkelere de bulaşmıştır (Erarslan, 2021: 63).

Mortgage krizi, FED’in 2001-2004 döneminde gevşek para politikaları uygulayarak faiz oranlarını düşürmesiyle başlamıştır. Faiz oranlarının düşmesi, bankaların elinde daha fazla likidite birikmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine bankalar likidite fazlalıklarını eritmek için düşük faizli ve uzun vadeli ipotekli konut kredileri (subprime mortgage) dağıtma yarışına girmişlerdir. Söz konusu subprime mortgage kredileri, normalde kredi alamayacak durumda olan kredi sicili kötü, yeterli peşinat veremeyen veya belgeleyecek geliri olmayan kişilere verilen kredilerdir (Adamu,

2009:4). Girilen bu yarışla birlikte finansal piyasalarda subprime mortgage kredilerine olan talepler hızla artmıştır. Ancak 2004-2006 döneminde FED'in parasal genişlemeden vazgeçerek faizleri yeniden yükseltmesi, bankalardan kredi alanlardan önemli bir bölümünün borçlarını ödeyememesine neden olmuştur. Bunun sonucunda, konut balonları patlamış, mortgage sistemine olan güven de ortadan kalkmıştır. Konut balonlarının patlamasıyla ABD'de bankaların zararları katlanmış, Amerikan ekonomisi 2007 yılında çok derin bir finansal krize sürüklenmiştir (Acar, 2008: 8).

FED'in faiz oranlarını 2004-2006 döneminde arttırması, değişken faizli mortgage kredilerinin geri ödeme tutarlarının yükselmesine yol açmıştır. Dolayısıyla değişken faizli konut kredisi kullananların faiz yükü önemli ölçüde genişlemiştir. Değişken faizli konut kredisi kullanan düşük gelirli kişilerin borçlarını ödemeleri oldukça zorlaşmış, bankalarsa likidite sıkışıklığına düşmüştür. Likidite sıkışıklığı yaşayan bankalar, artan zararlarını telafi etmek için temerrüde düşen müşterilerinin konutlarını icra yoluyla satmaya başlamışlardır. Bu da bir taraftan finansal piyasalardaki panik havasını daha da arttırırken, diğer taraftan da konut fiyatlarının düşmeye başlamasına neden olmuştur. Konut fiyatlarında yaşanan düşüş ise, finansal kurumların borçlarının katlanarak artmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla FED'in faiz oranlarını önce düşürüp sonra arttırarak izlediği tutarsız para politikaları, finansal krize giden süreçte çok önemli bir rol oynamıştır (Sakal ve Şahin, 2009: 62).

ABD'de başlayan Mortgage Krizi, 2007-2008 yıllarında AB ülkelerine sıçrayarak bir borç krizine dönüşmüştür. Mortgage kriziyle ABD'de azalan milli gelirin nedeniyle, AB ülkelerinin ihracat gelirinde gerilemeler yaşanmıştır. Bu duruma bir de AB ülkelerinde sürdürülemez hale gelen bütçe açıkları ile kamu borç stokunda gözlenen artışlar eklenince, mortgage krizi kısa zamanda Avrupa Borç Krizi'ne dönüşmüştür. Şekil 3.1'de ABD'de 2007 yılında başlayan mortgage krizinin hangi kanallar yoluyla Avrupa Borç Krizi'ne dönüştüğü gösterilmiştir.

Şekil 3. 1. ABD'deki Mortgage Krizinin Avrupa Borç Krizine Dönüşmesi

Kaynak: Kirbitçiöğlu, 2011:(6).

Şekil 3.1'e göre ABD'de hükümetlerin 1970'lerden itibaren finansal piyasalara yönelik düzenleme ve denetlemelerinin yetersizliği, 19980'lardan beri finansal kuruluşların aşırı risk alma tercihlerinde bulunması ve 2000'li yıllarda izlenen kötü iktisat politikaları, konut finansman piyasalarında 2007 yılında çok ciddi bir finansal krizin yaşanmasına yol açmıştır. Böylece 2007-2009 yılları arasında Amerikan ekonomisi durgunluğa girmiş, reel üretim ve büyüme oranları düşerken işsizlik oranları ise hızla artmıştır. Ancak söz konusu kriz ABD ile sınırlı kalmamış ve güçlü finansal ilişkiler kanalıyla AB ülkelerine ve dünyanın geri kalanına da sıçramıştır. Böylece ABD'de başlayan Mortgage Krizi, etkileri ve sonuçları açısından çok daha büyük bir kriz olan Avrupa Borç Krizi'ne dönüşmüş ve küresel bir hale gelmiştir (Kirbitçioğlu, 2011:6-7).

3.1.8. Covid-19 Pandemi Krizi

İlk kez 2019 yılının Aralık ayında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan şehrinde başlayan ve yeni tip 'Covid-19' (Coronavirus) olarak tanımlanan virüs, kısa sürede tüm dünyaya yayılarak Pandemi haline dönüşmüş ve milyonlarca kişinin hastalanmasına ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Pandemi, devletleri sağlık ile ekonomi arasında tercih yapmaya zorlamıştır. Kısmi ve tam kapanma dönemlerinde vaka sayıları düşerken, sağlık krizi duran üretim süreci nedeniyle ekonomik krize dönüşmüştür. Kapanma tedbirlerinin gevşetildiği dönemlerde ise ekonomik göstergeler nispeten düzelse bile vaka sayıları hızla artış göstermiştir (Erarslan, 2021: 1).

2020 yılının Nisan ayında dünyada Covid vaka sayısı 3 milyon kişiyi ve salgına bağlı ölüm sayısı da 200 bin kişiyi aşmıştır. Ulusal hükümetler, salgının yayılma hızının yavaşlatılması, sağlık sisteminin düzenli işletilmesi için sosyal mesafe tedbirleri, hijyen kuralları, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi önlemler uygulamışlardır. Pandemi sebebiyle küresel ekonomide toplam talep düzeyleri hızla düşmüş, tedarik zincirleri aksamış, üretim süreçleri zarar görmüş, kapasite kullanım oranları yavaşlamış, iç ve dış ticaret hacmi azalmış, büyük çaplı istihdam ve milli gelir kayıpları yaşanmıştır. Pandeminin başlangıç dönemlerinde ekonomik olarak en fazla olumsuz etkilenen ülkeler, vaka sayılarının da oldukça yüksek olduğu ABD, İspanya, İtalya, Fransa, Almanya, Çin ve Rusya gibi büyük ekonomiler olmuştur (Oral ve Sevinç, 2020: 59).

IMF, Koronavirüs'ün pandemiye dönüşmesi üzerine salgın şartlarının dünya ekonomisine etkisini azaltabilmek için bir dizi politika önerisi açıklamıştır. Önerilen politikayla acil destek sağlanması hedeflenmiştir ve destek öncelikle Pandemiden ekonomik olarak etkilenen insanlar ve firmalar için sağlanmıştır. Ayrıca IMF destek mekanizmaları gündeme getirilmiş, bunlarla pandemi koşulları ile mücadelede üye ülkelere önemli finansman kolaylıkları sağlanmıştır. IMF destek mekanizmaları; acil durum finansmanı, mevcut kredi programlarının artırılması, felaketlerden korunma ve yardım fonu, yeni finansman araçları ve kapasite geliştirme desteklerinden oluşmaktadır (Tosunoğlu ve Kasal 2020: 47).

Covid-19 küresel ekonomik krizi, Koronavirüs salgını nedeniyle 2020 yılında dünya ekonomisinde meydana gelen büyük ekonomik durgunluğa verilen isimdir. Pandemi sebebiyle küresel borsalar 1987’den sonra en kötü çöküşünü yaşamış ve 2020’nin ilk üç ayında G-20 ekonomileri yıllık bazda %3,4 küçülmüştür. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), dünya genelinde Nisan ve Haziran 2020 tarihleri arasında 400 milyon kişinin tam zamanlı işlerini kaybettiğini açıklamıştır. ILO, işçiler tarafından kazanılan gelirin, 2020’nin ilk dokuz ayında küresel olarak %10 oranında düşerek 3,5 trilyon \$ üzerinde bir kayba eşdeğer olduğunu duyurmuştur (OECD,2020). Bu sonuçlardan da görüldüğü gibi Covid-19 Pandemi krizi dünya ekonomisi üzerinde büyük hasar bırakmıştır.

3.2. 1980 Öncesi Türkiye’nin Ekonomik Durumu

Türkiye, kurulduğu 1923 yılından günümüze kadar ekonomik açıdan önemli aşamalar kaydetmiş ve dünyanın en gelişmiş ilk yirmi ülkelerinden biri olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Lozan Anlaşmasıyla alınan kararlar, o döneme hâkim olan Klasik iktisat görüşlerine uymuş ve liberal ekonomi politikaları takip edilmiştir. Devlet ekonomiye çok fazla müdahale etmemiş, özel kesimi desteklemiştir. Ancak 1929 yılında yaşanan ‘Büyük Buhran’ sonucunda, Klasik iktisat düşüncesi yerine, yoğun devlet müdahalesini savunan Keynesyen düşünceler ön plana çıkmıştır. Bu da Türkiye ekonomisinin 1930-1950 döneminde, devletin özellikle “Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT’ler)” yoluyla ekonomiye yoğun biçimde müdahale etmesini zorunlu kılmıştır (Erarslan, 2020:119).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya, kapitalizmi temsil eden ABD ile sosyalizmi temsil eden SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) arasında ikiye bölünmüştür. Bu süreçte Türkiye, Batı Bloğu’nda yer almayı tercih etmiştir. 1950 yılında başa gelen Demokrat Parti ile devletin egemen olduğu katı ve sıkı müdahaleci politikalardan, liberal ekonomi politikalarına geçiş yapılmıştır. 1958 yılında ise yaşanan kriz ile Türkiye ekonomisinde ‘beş yıllık kalkınma planları’ uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye, 1970’li yılların sonunda döviz darboğazı sebebiyle, IMF’nin de kredileri doğrultusunda, 24 Ocak 1980 tarihinde serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. 24 Ocak kararlarından günümüze kadar Türkiye ekonomisinde 1994, 2001, 2009 ve 2018 yıllarında finansal ve ekonomik krizler yaşanmasına rağmen, serbest piyasa ekonomisinden taviz verilmemiştir (Erarslan, 2020:120-121).

Özetle, Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisat politikalarına göre 1923-1929 yılları arası ‘Liberal Dönem’, 1930-1950 yılları arası ‘Devletçi Dönemi’, 1950-1960 yılları arası ‘Liberal Dönem’, 1960-1980 yılları arası ‘Planlı Kalkınma Dönemi’ ve 1980 yılı sonrası ‘Serbest Piyasa Ekonomisi Dönemi’ olarak nitelendirmek mümkündür (Erarslan, 2020:119). Aşağıda 1950-60, 1960-70 ve 1970-80 arası dönemler genel ekonomik durumları çerçevesinde üç başlık altında açıklanmıştır.

3.2.1. 1950-1960 Arası Dönem

1950 yılında yapılan serbest seçimler ile Demokrat Parti iktidara gelmiş ve Adnan Menderes Başbakan olmuştur. Demokrat Parti iktidarı, kalkınma konusunda önceki dönemde izlenen içe dönük stratejilerden ve muhafazakâr para ve maliye politikalarından vazgeçerek, sınai kalkınmayı dış kaynak girişleri ile finanse etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bütçe denklığı önemsenmemiş, liberal bir dış ticaret rejimi izlenmiş, artan bütçe ve dış ticaret açıkları, dış yardım ve krediler yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır (Eroğlu vd. , 2019: 701).

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi 1950-53 yılları arasında Türkiye ekonomik büyüme açısından oldukça iyi rakamlara sahiptir. Tarım, yıllık birleşik faiz oranından % 11,5 oranında büyümüştür. Ülkenin altyapısı da hızla büyümüş ve gerçek kamu yatırımları 1950’den 1953’e yıllık % 30 oranında artmıştır. 1953-60 yılları arasında, ortalama yıllık büyüme oranı ise ilk üç yılda gerçekleşenin üçte birinden biraz daha azdır. 1954’ten itibaren tarımsal üretim değeri, kredi yardımları ve fiyat desteklemesi yapılmasına rağmen önceki ivmesini geri kazanamamış ve aniden düşmüştür. Hizmetler sektörünün büyüme hızı da reel kamu yatırımlarındaki yavaşlama nedeniyle gerilemiştir. Sanayi sektörünün büyüme oranı ise diğer sektörlerden daha iyi olmasına rağmen o da yavaşlamaya başlamıştır (Öniş ve Riedel, 1993:11).

Tablo 3. 1. 1950-1960 Arası GSYİH'nın Yıllara Göre Büyüme Oranı ve Bileşimi

YIL	BÜYÜME ORANI			BİLEŞİMİ		
	1950-53	1953-60	1950-60	1950	1955	1960
TOPLAM GSYİH	11.5	4.1	6.2	100.0	100.0	100.0
GSYİH						
<i>Sektörel</i>	11.5	4.4	5.7	45.6	40.0	39.0
TARIM	8.8	6.0	8.0	16.6	17.0	16.0
SANAYİ	12.8	3.9	6.2	37.8	43.0	45.0
DİĞER						
GSYİH						
<i>Kullanım</i>	10.1	4.6	6.2	89.4	86.7	89.4
TÜKETİM	9.7	4.9	6.3	78.5	74.6	79.0
ÖZEL	13.5	2.6	5.8	10.9	12.1	10.0
KAMU	21.8	0.0	6.0	13.8	17.5	13.4
YATIRIM	14.8	0.0	4.2	8.2	9.2	6.8
ÖZEL	30.8	0.0	8.2	5.6	8.3	6.6
KAMU	22.2	-0.9	5.2	3.2	4.2	2.9
KAYNAK AÇIĞI						

Kaynak: Öniş ve Riedel, 1993(12).

Türkiye ekonomisinin 1950-1960 döneminde, devlet işletmelerinin sadece kamu hizmeti ile özel sektörün faaliyette bulunmak istemediği alanlar ile sınırlanması hedeflenmiştir. Mevcut KİT’ler dışında yeni kamu işletmelerinin kurulmaması ve KİT’lerin özel kesime devredilmesi planlanmıştır. Ancak ulusal sermaye birikiminin yetersizliği başta olmak üzere birçok nedenlerle hiçbir KİT satılamadığı gibi yeni KİT’lerin açılmasına duyulan ihtiyaç sebebiyle devlet işletmelerinin sayısı azalmak

yerinde giderek daha da artmıştır. 1954 yılından sonra hükümet, artan dış ticaret açıkları sebebiyle eriyen Merkez Bankası'nın döviz rezervleri nedeniyle, 1950 yılında düşürdüğü gümrük vergilerini tekrar artırmak ve dış ticarete koruyucu tedbirlere başvurmak durumunda kalmıştır. Hükümet, ekonomik müdahalelerini giderek artırmaya başlamıştır. Bozulan dış ticaret dengesinin tekrar sağlanabilmesi maksadıyla 1955 yılında doların 2.30 TL'den 5.20 TL'ye çıkarıldığı bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir (Ekinci, 2020:4-5).

Tablo 3. 2. Türkiye'nin 1955-57 Dönemi Dış Ticaret Verileri (Bin \$, %)

	İTHALAT)		İHRACAT		DİŞ TİCARET DENGESİ
YILLAR	(bin \$)	(%)	(bin \$)	(%)	(bin \$)
1955	313,346	-6.4	497,637	4.0	-184,291
1956	304,990	-2.7	407,340	-18.1	-102,350
1957	345,217	13.2	397,125	-2.5	-51,908

Kaynak: Ekinci, 2020:(5).

Tablo 3.2'de de görüldüğü üzere, bu politika belli ölçüde işe yaramıştır 1955'te 313,346 \$ olan ihracat, 1956'da 304,990 \$'a düşmüş ancak 1957'de 345,217 \$'a yükselmiştir. İthalatta ise aynı dönemde sürekli bir düşüş eğilimine girilmiş olup 1955'te 497,637 \$ olan tutar, 1956'da ve 1957'de sırasıyla 407,340 \$'a ve 397,125 \$'a gerilemiştir (Ekinci,2020:5).

1950'li yıllarda sermayenin dış kaynaklardan elde edilmesini amaçlayan serbestleşme programının uygulanması, 1958 krizini tetiklemiştir. 1958 yılında yaşanan ekonomik krizle birlikte, IMF'den ilk dış borçlanma gerçekleştirilmiştir. IMF desteği ile 4 Ağustos 1958 tarihinde ekonomik istikrar tedbirleri açıklanmış ve Türk Lirası ABD doları karşısında devalüe edilmiştir. Ancak alınan borçların, verimli yatırımlar yerine sadece günü kurtaran, popülist ve verimsiz alanlara yatırılması, önceki borçların ödenmesi ile bütçe ve cari açıkların kapatılmasında kullanılması üzerine, geleceğe dönük belirsizlikler artmış ve sürdürülemez bir dış borç yapısı oluşmuştur. 1950-1960 döneminde izlenen iktisat politikaları ile ulusal kaynaklar, ülkenin uzun dönemli kalkınma dinamikleri oluşturulmaktan ziyade plansız geliş güzel alt ve üst yapı projelerine aktarılmıştır. Milli kaynakların ve üretim faktörlerinin yanlış dağıtımı neticesinde, 1950'lilerin sonunda Türkiye ekonomisinde makroekonomik dengeler bozulmuş, bütçe açıkları hızla artmış, enflasyon oranları çift hanelere yükselmiş, üretim-istihdam ve milli gelirde yaşanan kayıplar neticesinde ekonomi krize sürüklenmiştir. Bu dönem 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşanan askeri darbe ile son bulmuştur (Eroğlu vd. , 2019: 702).

3.2.2. 1960-1970 Arası Dönem

Türkiye, 1950'li yıllarda birçok ekonomik gerçekleri deneme yanılma yoluyla öğrenmiştir. Dönem sonundaysa, devletin ekonomik faaliyetlere bilinçli ve sistemli bir şekilde müdahale etmesi gerektiği genel kabul görmüştür. Ekonomik ve sosyal kalkınmada plan ve planlama kavramlarını gündeme getiren tarih 27 Mayıs 1960 ihtilalidir. Bu tarihten sonra ekonomik koşulların yönlendirilmesiyle şekillenen ithal

ikamesi, 1980 yılına kadar bilinçli, planlı ve programlı sürdürülmeye çalışılmıştır (Çapraz, 2001:141).

30 Eylül 1960 tarihinde yürürlüğe giren 31 sayılı yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilat 15 yıllık bir perspektif içinde beşer yıllık dönemleri kapsayan ekonomik kalkınma planları hazırlamakla görevlendirilmiştir (Çapraz, 2001: 141). Planlı kalkınma dönemi adı verilen bu dönemde, ekonominin hem serbest piyasaya bırakıldığı hem de devlet tarafından yönetildiği karma ekonomik sistem benimsenmiştir (Eroğlu vd. , 2019:702).

İlk iki beş yıllık plandaki (1963-67 ve 1968-72) ekonomik büyüme, önceki on yıla göre daha iyi rakamlara sahiptir. Birinci ve ikinci beş yıllık planların iki temel hedefi vardır. İlk hedef, yılda % 7'lik bir büyüme oranı ve ülkenin dışa bağımlılığının azaltılmasıdır. İkinci amaç, ithalatla rekabet eden endüstrilerin daha fazla geliştirilmesi ve tarım ürünlerinin yanı sıra imalat ürünlerinin ihracatının artırılmasıdır (Öniş ve Riedel, 1993:18).

Tablo 3. 3. 1962-1972 Arası Reel GSYİH'nın Büyüme Oranı ve Bileşimi

YIL	BÜYÜME ORANI(%)		BİLEŞİMİ(%)		
	1962-67	1968-72	1963	1967	1972
GSYİH Sektörel					
TARIM					
SANAYİ	3.7 (4.2)	3.6 (4.1)	37.4	32.7	28.4
DİĞER	10.6 (12.3)	9.8 (12.0)	16.2	19.5	22.6
TOPLAM	7.7	7.2	46.4	47.8	49.0
GSYİH	6.5 (6.9)	6.6 (6.8)	100.0	100.0	100.0
Kullanım					
TÜKETİM					
ÖZEL					
KAMU	5.2	6.8	85.7	82.4	83.3
SABİT	4.8	5.7	74.6	70.3	67.6
YATIRIM	7.7	12.2	11.1	12.0	15.7
ÖZEL	10.5	9.2	14.7	16.6	18.8
KAMU	9.4	9.3	7.3	8.1	9.2
STOK	11.7	9.0	7.4	8.5	9.6
DEĞİŞİMİ	-	-	2.6	1.9	0.7
KAYNAK	-15.0	3.2	3.2	1.0	2.9
AÇIĞI					

Kaynak: Öniş ve Riedel, 1993: (19).

İlk iki plandaki büyüme ve yapısal değişim Tablo 3.3'te gösterilmiştir. Özellikle sanayinin yüzdelik büyüme oranı her iki plan döneminde de oldukça etkileyicidir. Sanayileşmeye verilen bu önem, endüstrinin GSYİH payının 1963'te % 16,2'den 1972'de % 22,6'ya yükseldiği tabloda açıkça görülmektedir. Bu oran çoğu gelişmiş sanayi ülkesinin altında olmayan bir düzeydir. Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkiye bu dönemde artan milli gelirini yatırıma ayırmıştır. Bu yatırımlar esas olarak yurtiçi tasarruflardan finansa edilmektedir. Kaynak açığı, ilk planda GSYİH'nın % 3,2'sinden % 1,0'ına gerilemiştir ve ikinci beş yıllık planın sonunda sadece % 2,9'a yükselmiştir. Planlanan kalkınma kapsamında, ikinci planlama döneminde kamu

harcamalarının yüzdelik büyüme oranı ilkinden daha yüksektir. Kamu yatırımları ise ikinci plana göre daha az hızlı büyümesine rağmen, kamu harcamaları ilk plana göre önemli ölçüde daha hızlı büyümüştür (Öniş ve Riedel, 1993:18-19).

1970-1980 döneminde ithal ikameci sanayileşme çerçevesinde uygulanan kalkınma planları, ithalata bağımlılığı azaltmayı hedeflemesine rağmen, ülkede ara ve yatırım malları üretim sanayisi, planda arzu edilen kadar gelişmemiş ve dış açıkların artmasına yol açmıştır. İthal ikameci sanayileşme, yurt içinde dış piyasa rekabetinden korunan yerli üreticilerin giderek tekelleşmesine yol açmıştır. Bu da yurt içi üreticilerin üretim maliyetlerinin giderek artmasına, gelişen teknolojilere ayak uyduramamasına ve daha yüksek fiyatlardan daha kalitesiz mallar üretmesine neden olmuştur. 1973 yılında OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını 4 kat birden artırmaları sonrasında dünyada yaşanan Petrol Krizi, Türkiye’de girdi maliyetlerinin daha da artmasına, enflasyonist baskıların güçlenmesine, sanayi kapasite kullanım oranlarının düşmesine ve işsizlik oranlarının yükselmesine sebebiyet vermiştir. İç ve dış piyasalarda yaşanan olumsuzluklar, Türkiye ekonomisini 1970’li yılların sonlarında ciddi bir ekonomik darboğaza sürüklemiştir (Eroğlu vd., 2019: 702-703).

3.2.3. 1970-1980 Arası Dönem

10 Ağustos 1970’de TL % 66 oranında devalüe edilerek bir ABD dolarının TL olarak fiyatı 9.08 TL’den 15.12 TL’ye yükseltilmiştir. Yapılan bu devalüasyonun nedeni fiyatlar genel düzeyindeki artış değil, ithalata dayalı sanayileşme sonucu hızla artan ithal gereksinimleri karşısında ihracatın ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesinde yetersiz kalmasıdır (Çapraz, 2001:145). Ancak yapılan devalüasyonlar, dış ticaret bilançosunda sadece geçici bir süre pozitif etki bırakmış ve bir süre sonra aşırı değerli hale gelen Türk Lirası sebebiyle tekrardan devalüasyon yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin dövizde duyduğu ihtiyaç, devalüasyonlar yoluyla karşılanamayınca, 1967-1973 döneminde uygulanan ve 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi’nin negatif etkileri nedeniyle uygulanmasına son verilen “Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM)” uygulamasına, 1975-1978 döneminde tekrardan başvurulmak zorunda kalınmıştır (Dönek, 1995:176-178).

Özelde yabancı ülkelere yurt içine bir döviz akımı olan ve yurt dışında çalışan ve ikamet eden Türk işçilerin dövizlerinin ülkeye getirilmesini hedefleyen DÇM uygulaması, dövizin geri ödenmesi ve kur farklarının Hazine tarafından garanti edilmesi, yatırılan dövizlere yüksek faiz ödenmesi gibi sebeplerle devlet bütçesinde büyük bir yük oluşturmıştır. Bu ve bunun gibi birçok sebepten dolayı hükümet, 16 Şubat 1978 tarihinde DÇM uygulamasına son vermiştir. DÇM’lerin ülke ekonomisine yüklediği dış borç maliyeti oldukça fazla olmuştur. 1970 yılında Türkiye’nin dövizle ödenecek dış borç miktarı 1 milyar 920 milyon ABD doları iken, 1979 yılında bu rakam 9 milyar 270 milyon ABD dolarına yükselmiştir. Söz konusu dönemde TL cinsinden ödenecek dış borçlarda da artışlar gözlenmiştir. 1970 yılında Türkiye’nin TL cinsinden ödenmesi gereken dış borç miktarı 4 milyar 173 milyon

ABD doları iken, 1979 yılında bu rakam 4 milyar 875 milyon ABD dolarına çıkmıştır (Dönek, 1995:176-178).

Türkiye'nin 1973'ten 1980'e kadar olan büyüme rekoru Tablo 3.4'te sunulmuştur. Birinci ve ikinci beş yıllık plan döneminde büyük bir artışın olduğu sanayi sektörü, üçüncü beş yıllık plan dönemi 1973'ten 1977'e kadar olan dönemde de, yıllık % 14,2'lik büyüme ile dikkat çekmektedir. Bu artışı teşvik eden temel unsur, özellikle kamu sektörü yatırım seviyesindeki hızlı büyümedir (Öniş ve Reidel, 1993:27).

Tablo 3. 4. 1973-1979 Arası GSYİH'nın Büyüme Oranı ve Bileşimi

<i>YIL</i> <i>GSYİH Sektörel</i>	<i>BÜYÜME ORANI</i> <i>(Sabit Fiyatlar)</i>		<i>BİLEŞİMİ</i> <i>(Cari Fiyatlar)</i>		
	1973-77	1977-80	1973	1977	1979
TARIM					
SANAYİ	3.5				
DİĞER	14.2	2.4	27.5	27.6	22.8
TOPLAM	7.9	-0.6	20.1	19.8	23.5
<i>GSYİH</i>	7.0	1.3	52.4	52.5	53.7
<i>Kullanım</i>		0.3	100.0	100.0	100.0
TÜKETİM					
ÖZEL					
KAMU	7.1	-2.4	83.7	83.4	79.3
SABİT	6.8	-3.4	70.7	69.9	64.7
YATIRIM	9.6	6.4	13.0	13.4	1.3
ÖZEL	13.8	-7.9	18.1	22.5	21.8
KAMU	93.8	-4.5	9.6	10.1	10.9
STOK	18.4	-11.8	8.5	12.5	10.9
DEĞİŞİMİ	13.0	32.0	0.8	2.3	2.9
KAYNAK	22.3	-27.5	-2.6	-8.2	-4.0
AÇIĞI					

Kaynak: Öniş ve Riedel, 1993: (28).

Tablo 3.4'te reel tüketimin % 7,1 oranında, toplam hasılanın % 7,0 ile kabaca aynı oranda artması ve yatırımın bu oranın yaklaşık iki katı artması, yabancı kaynaklara olan bağımlılığın önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Mal ve faktör dışı hizmetlerin net ithalatı, 1973'te GSYİH'nın % -2,2'sinden 1977'de % 6,9'a yükselmiştir. 1973'te GSYİH'nın yaklaşık % 19'undan 1977'de GSYİH'nın % 24'üne yükselen yatırım, daha çok yabancı tarafından finanse edilmiştir. Bu yabancı yatırımlar, yurtiçi tasarruflardan daha fazladır. 1977'de yabancı borç verenlerin, Türkiye'nin hızla büyüyen dış borcunun boyutu ve yapısı konusunda endişe duymasıyla yatırımlar durmaya başlamıştır. Ancak 1980 yılına kadar güvenilir bir istikrar programı uygulanmamıştır. Aradan geçen üç yıl boyunca, ekonomi büyük ölçüde düşüş yaşamıştır. Üç yıllık dönemde reel üretimi yüzde 0,6 oranında düşen sanayi sektörü özellikle sert darbe almıştır. GSYİH büyümesinin durması ve dış kaynaklardaki ani azalma, harcamalarda ciddi bir azalmayı gerektirmiştir ve bunun ağırlığı yatırıma düşmüştür. Devlet tüketimi daha yavaş olsa da (1977'den 1980'e kadar yılda % 6.4) önemli bir oranda büyümeye devam etmesine rağmen, reel özel tüketim harcamaları da düşmüştür (Öniş ve Reidel, 1993:27-28).

3.3. 1980 Sonrası Türkiye’de Yaşanan Finansal Krizler

1970’li yılların başlarında petrol fiyatları yaklaşık dört katına çıkmış ve dünya ekonomisinde ciddi bir stagflasyon gözlenmiştir. Türkiye kriz karşısında, dış borçları arttırarak ithalatı, yatırımları teşvik ederek büyümeyi sürdürmeyi amaçlayan bir ekonomik model uygulamaya çalışmıştır. Ancak Türkiye’nin dış borçlanma süreci kontrolsüz, denetimsiz ve herhangi bir yönlendirme olmadan gerçekleşmiştir. Bu dönem sonunda Türkiye ihracat yapamaz hale gelmiştir. 1977 yılı itibariyle borçlanma kontrol altına alınmaya çalışılmış fakat enflasyonun yükselmesi, döviz girişinin azalması ve dış borçların artması Türkiye’nin ekonomik bunalıma girmesine neden olmuştur. 1980 yıllarının başlarında yoğunlaşan ekonomik bunalımla birlikte 24 Ocak 1980 kararları gündeme gelmiştir (Çapraz, 2001: 157-158).

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ekonomi politikasındaki en büyük değişim gerçekleşmiştir. Bu kararlar ile dünya ekonomilerinde uygulanan arz yanlı iktisat politikaları Türkiye’de de uygulanmaya başlanmış ve ihracata dayalı bir büyüme hedeflenmiştir. Serbest piyasa ekonomisi kurallarının geçerli olduğu ekonomik programla birlikte 1981’de faiz oranlarının, 1984’de döviz alım satımının serbest bırakılması, 1986’da Sermaye Piyasa Kurulu’nun ve İMKB’nin faaliyete geçmesi, 1987’de Merkez Bankası’nın açık piyasa işlemlerine başlaması, 1989’da konvertibiliteye geçişiyle sermaye hareketlerinin serbest bırakılması Türkiye’nin kalkınması adına çok büyük adımlar olmuştur (Danışoğlu, 2007:6).

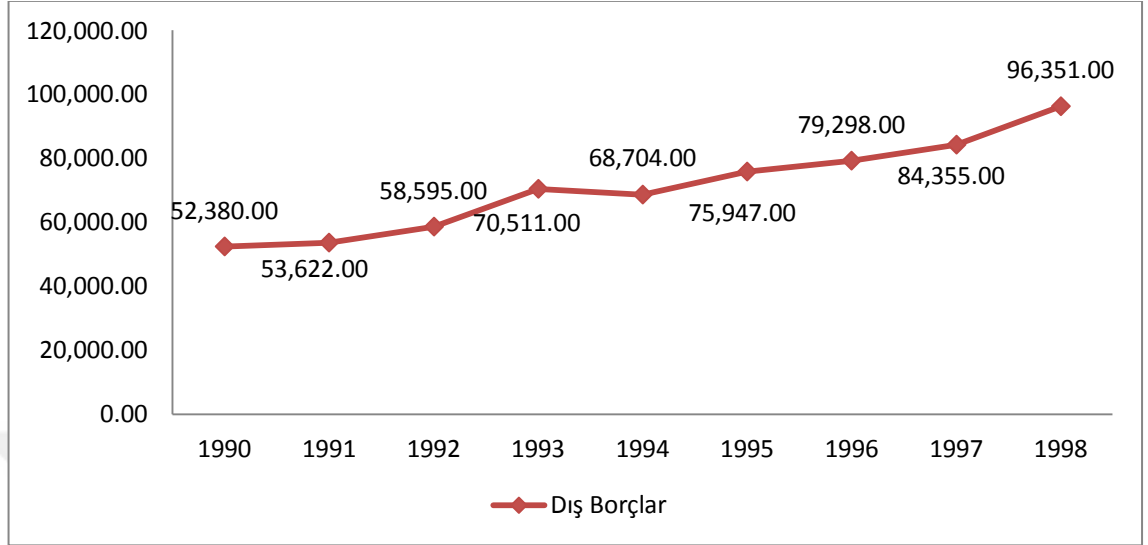
Ancak, 24 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen ekonomik istikrar tedbirleri sonrasında Türkiye ekonomisinde, birdenbire serbest piyasa ekonomisine geçildiği için sık aralıklarla ekonomik ve finansal krizlerle karşı karşıya kalınmıştır. Bu çerçevede Türkiye’de tarihsel bir süreç içerisinde yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizler aşağıda açıklanmıştır.

3.3.1. 1994 Krizi

1970’li yıllarda Türkiye ekonomisinde iç ve dış şoklara anında müdahale edecek önlemlerin alınmaması dengesizliklerin giderek artmasına ve bunalımın derinleşmesine yol açmıştır. Enflasyonun şiddetlenmesi, cari açığın büyümesi, reel yurt içi tasarruf ve yatırımlarının giderek azalması ve bununla birlikte GSMH büyüme oranının giderek düşmesi bu derinleşmenin bir kanıtı niteliğindedir. Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye’de 24 Ocak 1980’de yeni bir ekonomi politika olan ‘İstikrar ve Yapısal Uyum’ programı uygulamaya konulmuştur. 24 Ocak 1980’de alınan istikrar önlemlerinin en temel özellikleri, ekonominin dışa açılması, finansal piyasalardaki sınırlayıcı ve yönlendirici politikaların kaldırılması ve fiyatların piyasada serbestçe oluşmasına izin verilmesidir (Çapraz, 2001: 159-161).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarıyla ihracat oranı aşırı yükselmiş, bu yükselişle ödemeler dengesi açıkları kapatılmaya çalışılmıştır. 1988 yılına kadar fiyat istikrarı sağlanmış, üretim kapasitesi artmış ve ekonomik büyüme yukarı doğru bir ivme kazanmıştır. 1989 yılında ise kısa vadeli sermaye hareketlerini yurtiçine çekebilmek için faiz oranları yüksek tutulmuş ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla

TL değeri kazanmaya başlamıştır. Faiz oranlarının yüksek tutulması sonucunda kısa vadeli sermaye hareketleri hız kazanmış ve 1990 yılında en üst seviyeye ulaşmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 120-121).

Grafik 3. 1. Brüt Dış Borç Stoku (Milyar \$, 1990-1998)

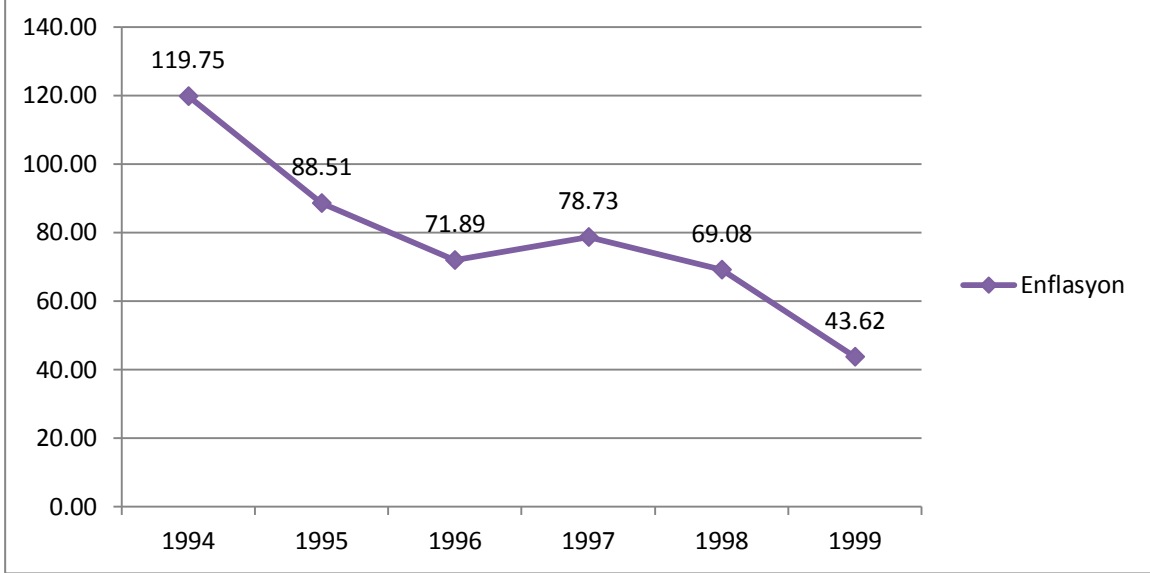
Kaynak: EVDS

Grafik 3.1’de Türkiye’nin 1990 ile 1998 yılları arası brüt dış borç stoku rakamları verilmiştir. Grafiğe göre, 1990 yılında yaklaşık olarak 52 milyon \$ olan dış borç stoku, 1991 ve 1992 yıllarında sırasıyla 53 milyar \$ ve 58 milyar \$ olmuştur. Bu dönemde normal bir artış gösteren dış borç stoku 1993’te hızla artmış ve 70 milyar \$’a çıkmıştır. 1994 kriz döneminde ise ufak bir azalma göstermiş ve 68 milyar \$’a gerilemiştir. Ancak dış borç stoku, 1994 yılından sonraki her yıl artmış ve kendi zirvesine ulaşmış asla eski rakamlarına dönememiştir. 1995’te 75 milyar \$, 1996’da 79 milyar \$, 1997’de 84 milyar \$ ve 1998’de 96 milyar \$’a yükselmiştir.

1990’lı yıllarla birlikte Türkiye uluslararası sermaye hareketlerini serbestleştirerek açık bir ekonomi modeline tamamen geçiş yapmıştır. Ancak dış kaynak girişlerine bağımlı bir büyüme süreci yeni bir finansal krizin sinyallini vermiştir. 1980 Kararlarından sonra hızlı bir artış gösteren kamu açıklarının iç borçlanma yoluyla, dış borçlarla veya Merkez Bankası kaynaklarıyla finansa edilmesi, döviz rezervlerinin çok fazla azalmasına ve bütçe açıklarının hızla artmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllarda enflasyon da kronik bir hale gelmiştir. Kamu açıklarında ve enflasyondaki hızlı yükselişle birlikte TL’den kaçış başlamış ve Türkiye ekonomisi 1994 yılında kriz sürecine girmiştir (Kahraman, 2009: 121).

Türkiye ekonomisi 1993’teki likidite fazlasını eritmek için devalüasyon beklentisiyle yatırımcıları dövize yönlendirmiştir. Böylece kurlar hareketlenmiş ve 1994 yılı başında kurlar arasındaki fark giderek artmıştır. Ocak 1994’te döviz kuru çok fazla yükselmiş, Merkez Bankası rezervleri de 3 milyar \$’a düşmüştür. Aynı zamanda borsa endeksi düşmüş ve TL aşırı değer kaybetmiştir. Hükümet, dövize olan aşırı talebi azaltmak ve kısa vadeli kamu borçlarını ödeyebilmek için Mayıs 1994’te %400

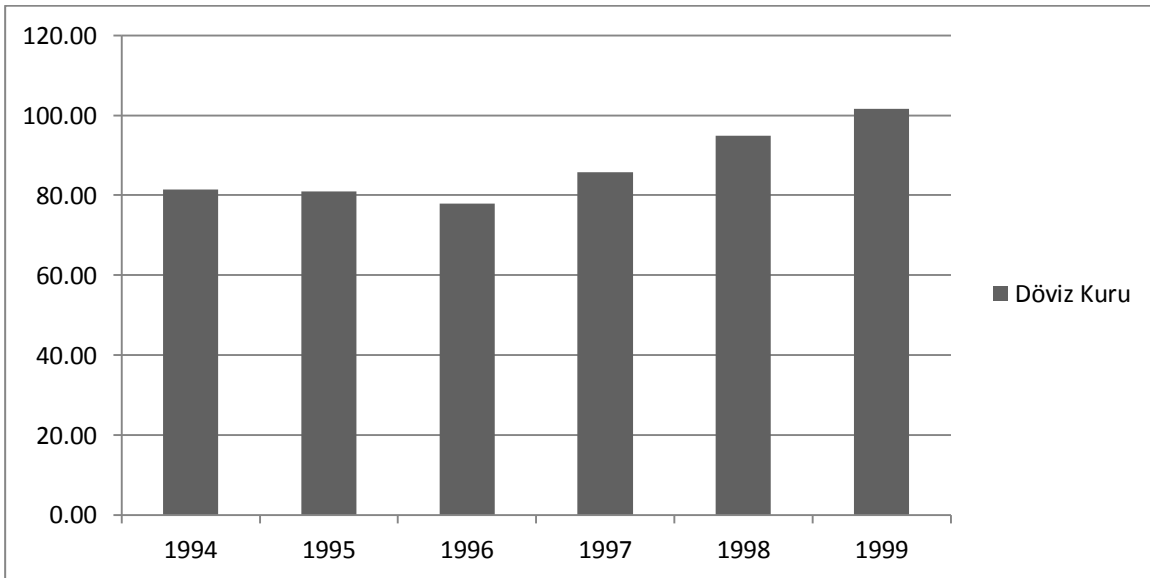
faizli borçlanma kayıtlarını piyasaya sürmek zorunda kalmıştır. Merkez Bankası ise TL'nin aşırı değer kaybetmesini önlemek amacıyla, bankalar arası para piyasasına müdahale ederek gecelik faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucunda Türkiye 1994 'te finansal kriz yaşamıştır (Sancar, 2010: 15).

Grafik 3. 2. Yıllara Göre (1994-1999) Enflasyon Oranları (İTO-TEFE) (1968=100)

Kaynak: EVDS

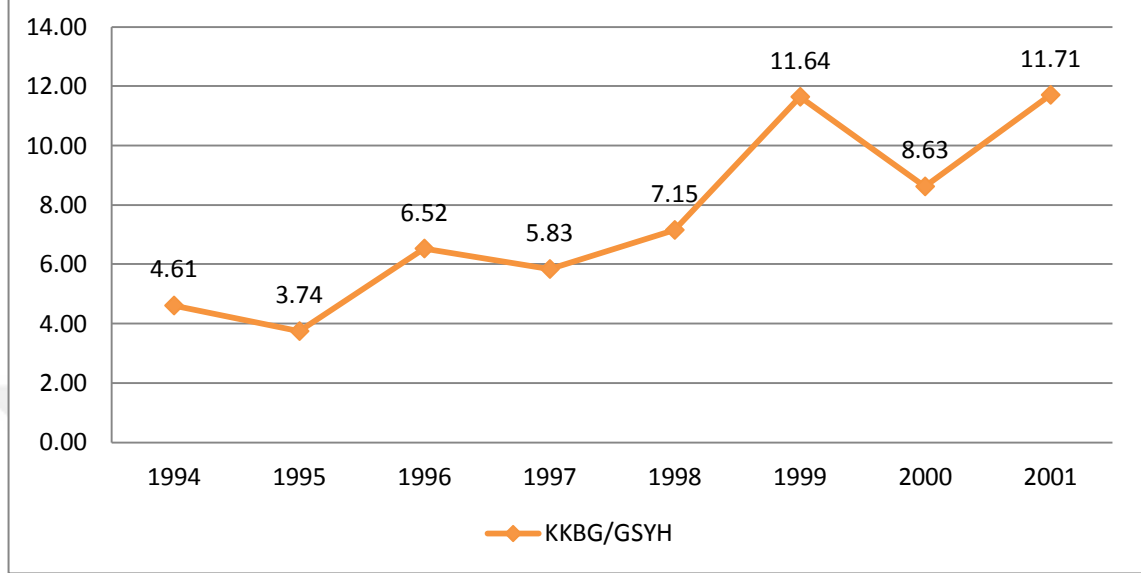
1994 finansal krizinde enflasyon en yüksek rakamlara ulaşmıştır. Grafik 3.2'de İstanbul Ticaret Odası (İTO) verilerine göre yıllık fiyat endeksi verilmiştir. Grafiğe göre, kriz yılı 1994'te enflasyon %100'ün üzerine çıkmış %119,75'e kadar yükselmiştir. Kriz sonrası azalışa geçen enflasyon oranı kontrol altına alınmış, 1999'da %43,62'ye kadar düşmüştür.

Grafik 3. 3. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (1994-1999)

Kaynak: EVDS

Grafik 3.3'te 1994 ile 1999 yılları arası TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru 100'lük bazda verilmiştir. Bu grafiğe göre, 1994'de reel döviz kuru 81'dir. 1996'da 78 seviyelerine düşse bile tekrar artış göstermiş ve 1998'de 95'e, 1999'da 100'e ulaşarak zirve yapmıştır.

Grafik 3. 4. Yıllara Göre (1994-2001) KKBG/GSYİH Oranı (%)

Kaynak: EVDS

Grafik 3.4'te 1994 ile 2001 yılları arası KKBG/GSYİH verileri gösterilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin çok fazla büyümesi ve bunun yanlış bir şekilde finanse edilmesi 1994 krizinin sebeplerinden birisidir. KKBG/GSYİH oranı 1994 kriz yılında %4,61 değerindedir. 1995 yılında alınan önlemlerle % 3,74'e gerilemiş ancak önlemlerin etkisi kısa sürmüş 1996 yılından itibaren % 6,52 ile tekrar yükselişe geçmiştir. 1998 Ağustos ayında yaşanan depremin ve Rusya krizinin etkisiyle 1999 yılında %11,64 ile bu oran en yüksek seviyelerinden birine ulaşmıştır.

Türkiye, 5 Nisan 1994'te krizin atlatılması için IMF destekli bir istikrar programı uygulamıştır. 5 Nisan İstikrar Programı, ihracatı artırma, enflasyon oranını azaltma ve sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir. Alınan istikrar programının kararlarıyla, sınırlı bir vergi yasası değişikliğine gidilmiş ve Erdemir, Petrol Ofisi, THY gibi birçok kamu ekonomik kuruluşlar kısmen veya tamamen özelleştirilmiştir. Bankacılık sisteminde ise Sümerbank ve Etibank özelleştirilmiş, Emlak Bank halka açılmıştır. 5 Nisan Kararlarının döviz kuru, ödemeler dengesi, bütçe dengesi, faiz oranı gibi birçok ekonomik gösterge üzerindeki etkisi oldukça sığ kalmıştır (Turan, 2011: 63).

Kriz döneminde Türkiye ekonomisinde oluşan temel problem 'parasal bir genişleme yapılmadan kamu açıklarının borçlanmayla finanse edilmesinin enflasyona neden olmayacağı' anlayışının benimsenerek, ölçsüz bir şekilde yapılan borçlanmadan kaynaklanmaktadır. 1980'li yıllardan sonra Türkiye ekonomisi devamlı olarak bütçe açığı vermiş ve bu açık iç ve dış borçlarla finanse edilmiştir. Bu yüzden toplam borç

stoku kısa bir zamanda aşırı artmış hatta alınan borçların faizleri bile yeni borçlarla kapatılmaya başlanmıştır (Bastı, 2006: 81-83).

1994 krizi, Krugman (1979)'ın ortaya koyduğu 'birinci nesil kriz modeli' tanımlamalarına uymaktadır. 1994 krizinden önce, hükümetin borç stokundaki aşırı artışları finanse edebilmek için faiz oranları yükseltilmiştir. Yükselen faiz oranları sermaye girişlerini teşvik etmiş ve borçlanma maliyetlerini arttırmıştır. Maliyetlerin artmasıyla birlikte para basılmaya başlanmış, bu da döviz talebinin artarak merkez bankasının rezerv stoklarının erimesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda kriz meydana gelmiştir (Demirci, 2005).

3.3.2. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizi

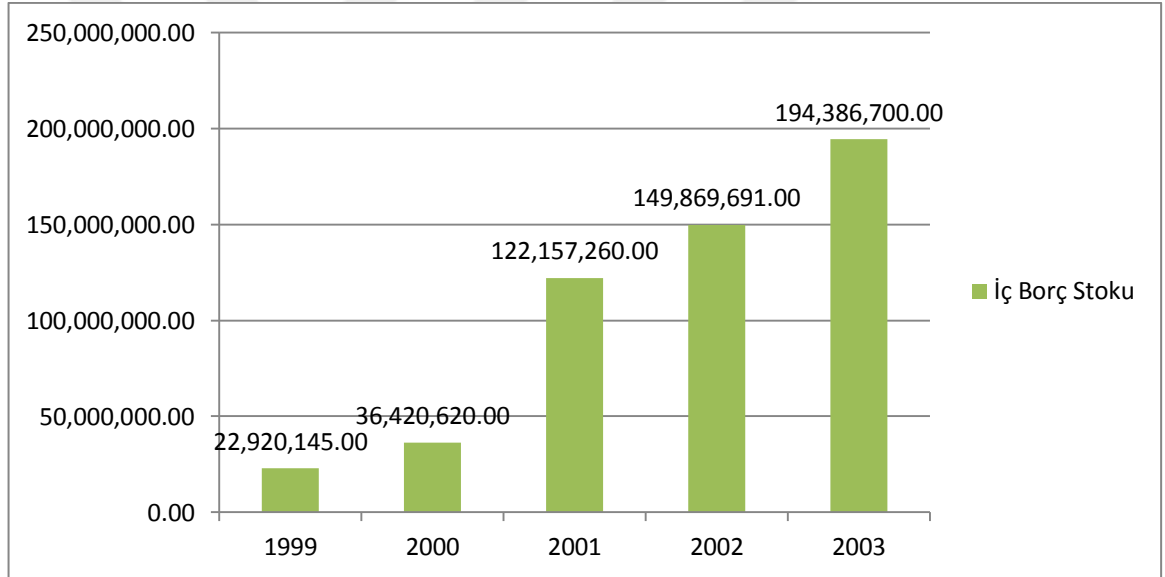
Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren önemli ekonomik ve finansal krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Krizlerin temel sebepleri; devam ettirilemez iç ve dış borç dinamiği, özel ve kamu bankalarının sağlıklı bir şekilde mali sistemde yapılması ve artan kamu açıklarıdır. Kamu açıklarını kapatmak amacıyla borçlanma; yüksek faizli borçlanmaya, yüksek faizi ödemek içinde yeniden borçlanma gibi kısır bir döngü haline gelmiştir. Yüksek faiz oranları ise yatırımların ve üretim alanına yönelik sermayelerin azalmasına yol açmıştır. Bu durum bankaları iç borç araçlarının en büyük alıcısı haline getirmiş ve bankaların asıl görevinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden mali sektörün yapısı ve işleyişi olumsuz yönde etkilenmiştir (Toprak, 2010: 11).

Türkiye'de 2000-2002 yıllarını kapsayan "Enflasyonla Mücadele Programı" 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu programda sıkı para ve maliye politikası uygulanarak, kamu kesimi açıklarının hızla kapatılması ve bunun sürdürülebilir bir hale getirilmesi programın temel amaçlarındandır. Kamu harcamalarının azaltılması için alınan önlemlerden biri de vergilere ek vergiler getirerek vergi gelirlerinin artırılmasıdır. Ancak zaman içerisinde kamu açıklarının ve toplam borç stokunun giderek artması, enflasyon, yüksek faiz ve cari açık gibi önemli ekonomik problemlerle karşı karşıya kalınması uygulanan istikrar programına olan güveni azaltmıştır. Bununla birlikte 2000 yılı Kasım ayında, bankacılık sisteminde yaşanan yapısal sorunlar ve uluslararası piyasalarda dalgalanmalar, faiz oranlarının aşırı yükselmesine ve borsa endeksinin düşmesine neden olmuştur. Böylece 2000 Kasım bankacılık krizi patlak vermiştir (Fırat, 2013: 301-303).

2000 Kasım krizinin bankacılık sisteminde başladığını gösteren iki büyük olay meydana gelmiştir. Birincisi, Bayındırbank'ın Romanya'daki bankası olan Banco Turco Romana'nın (BTR) bir Türk yetkilisi, Romanya dışına valizlerle döviz çıkarmaya çalışırken sınırda yakalanmasıdır. Bu olay sonrasında BTR'den hızlıca para çekilmiş ve BTR'nin batmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci olay ise, krizde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) alınan ilk banka olan Demirbank'ın Türkiye'ye yabancı ve yerli sermaye girişlerinin artacağını öngörmesiyle başlamıştır. Bu amaçla, yüksek fiyattan satmak için çok fazla DİBS satın almış ve uzun vadeli yatırımları çok kısa vadeli kaynaklarla finansa etmiştir. Bu durum Demirbank'ın tüm bankalardan ve

TCMB'den aşırı borçlanmasına ve DİBS piyasasının çökmesine sebep olmuştur (Bastı, 2006: 117-118).

Şubat 2001 Krizi ise Türkiye ekonomisinde daha büyük etkiler bırakan sonuçlar doğurmuştur. Kriz öncesi, iyi yönetilmeyen ve rekabet koşullarına uyum sağlayamayan bankalar ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 2001 krizinin yaşanmasındaki en temel sebep finansal yapıdaki zayıflıklardır. Bu zayıflıklar ise banka bilançolarında farklı risklerin varlığı, uzun veya kısa vade süreleri, yurtiçi kredilerin maliyeti ve dağıtımı, uluslararası portföy yatırımlarının döviz kompozisyon ve bankaların finansal yapılarındaki kırılganlıklardır. Bu zayıflıkların yanında, yaklaşık 25 milyar \$ kamu bankası borçlarının hükümete devredilmesi finansal piyasalardaki baskıyı daha da artmış ve bankalarda likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Finansal piyasalarda sayılan olumsuzluklara, tam üç ay sonra 19 Şubat 2001'de Milli Güvenlik Kurulu Toplantısında Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışmada eklenince, ikinci bir spekülasyon saldırı başlamış ve bu kez bir döviz krizi olan 2001 Şubat krizi başlamıştır (Mangır, 2006: 469).

Grafik 3. 5. Toplam İç Borç Stoku (TL, 1999-2003)

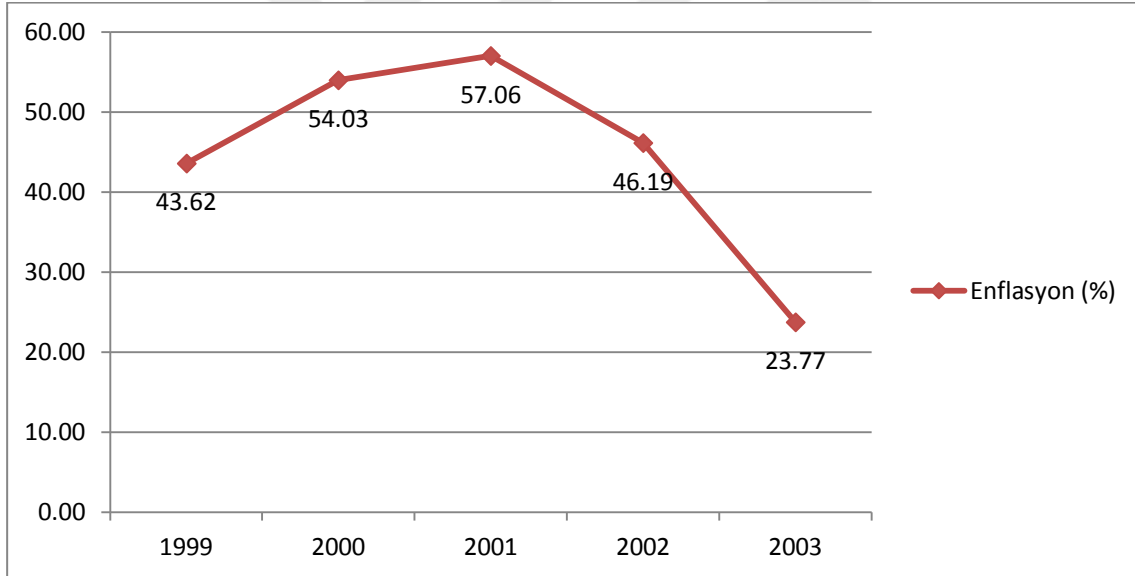
Kaynak: EVDS

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan finansal krizin en önemli sonuçlarından birisi de toplam iç borç stokunda gözlenen aşırı artışlardır. Grafik 3.5'e göre, 2000 yılında yaklaşık 36,5 milyar TL olan iç borç stoku, 2001 kriz yılında ise büyük bir artışla 122 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. İç borç stok artışı krizden sonraki yıllarda da devam etmiş ve 2002 yılında yaklaşık 150 milyar TL, 2003 yılında ise 195 milyar TL'ye ulaşmıştır.

2001 krizinin sonuçlarından birisi de banka sayısında meydana gelen azalmadır. 2001 yılında kamu ve özel bankalarının toplam sayısı 61 iken 2004 yılında bu sayı 48'e gerilemiştir. 2001 krizi sonrası uygulanan güçlü ekonomiye geçiş programıyla birlikte bankacılık sisteminde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu alanda yapılan en

önemli düzenleme merkez bankasına verilen özerkliktir. Sağlanan özerklikle MB politikaları uygulanırken, merkez bankasının siyasi baskıyı en aza indirebilecek olması ekonomik gelişmişlik açısından büyük bir adım olmuştur. Bu düzenlemeye ek olarak, banka kredilerinden alınan damga vergisi ve harçlar, ticari ve kurumsal kredilerde uygulanan kaynak kullanımını destekleme fonu kaldırılmış, mevduat sigortası uygulaması sınırlandırılmıştır. Ancak sınırsız mevduat sigortası uygulaması, beklenen etkiyi yaratmamış aksine bankacılık sisteminde negatif etki bırakmıştır (Yiğitoğlu, 2005: 118-119).

Türkiye’de Kasım 2000’de bir bankacılık krizinin yaşanması, o dönem uygulanan istikrar programı güvenilirliğini kaybetmiştir. Bu yüzden bankalar, açık pozisyonlarını kapatmak için döviz alımını arttırmışlar ve Kasım 2000 krizine neden olan bilançodaki likitide fazlalığı riski, kur riskine dönüştürerek Şubat 2001 döviz krizine yol açmıştır. Yaşanan krizler sonrasında faiz oranlarının çok fazla yükselmesi, bankaların fonlama zararını artırırken, ellerinde bulunan menkul kıymetlerin değer kaybetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda faiz oranlarının çok fazla yükselmesine, finansal piyasalardaki yapısal bozulmalarda eklenince kredi ödemeleri de düşmüş, alacaklar toplamı da yükselmiştir (Erdoğan, 2002: 132-133).

Grafik 3. 6. Yıllara Göre (1999-2003) Enflasyon Oranları (1968=100) (İTO-TEFE)

Kaynak: EVDS

2000-2001 yıllarında yaşanan bankacılık ve döviz krizi sebebiyle 2000 yılının başında uygulanmaya başlanılan “Enflasyonu Düşürme Programı” nda kullanılan sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte faiz oranları ve enflasyon yükselişe geçmiştir. Grafik 3.6’da görüldüğü üzere 1999 yılında enflasyon %43,62 iken, 2000 yılında %54,03’e, 2001 yılında ise %57,06 ile artış göstermiştir. Türkiye’de 2001 sonrası uygulanan istikrarlı para ve maliye politikaları enflasyon hedeflerine ulaşılmasını ve piyasa olan güvenin oluşmasını sağlamıştır. Enflasyon

beklentilerinin düşmesiyle hem faiz oranları hem enflasyon oranı düşüşe geçmiştir. Bu düşüşü %46,19 ile 2002 yılı enflasyon oranında görmek mümkündür.

Türkiye ekonomisi art arda yaşadığı 2000 ve 2001 krizlerinden IMF ve Dünya Bankasının desteğiyle uyguladığı programlarla çıkış yolu aramıştır. Kasım 2000 krizinde IMF Stand-by anlaşmasıyla uygulanan ‘Enflasyonla Mücadele Programı’nın genel amaçları şöyle sıralanabilir:

- 1) Faiz dışı bütçenin fazla vermesi,
- 2) Para politikalarının yeniden düzenlenmesi,
- 3) Vergi, özelleştirme, sosyal güvenlik ve tarım konularında yapısal reformların gerçekleştirilmesi,
- 4) Döviz kurunun tekrar düzenlenmesidir (Öztürk, 2003: 175).

Şubat 2001 krizi sonrası ise ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’ adı ile uygulamaya konulan istikrar programının genel amaçları ise şöyle sıralanabilir:

- 1) Merkez Bankası’na özerklik sağlamak,
- 2) Bankacılık sektörünü sağlamlaştırmak,
- 3) Enflasyonu düşürmek,
- 4) Ekonomik büyümede sürdürülebilirliği sağlamak,
- 5) Piyasa ekonomisinin düzenlenmesini sağlamaktır (Taşar, 2010: 82).

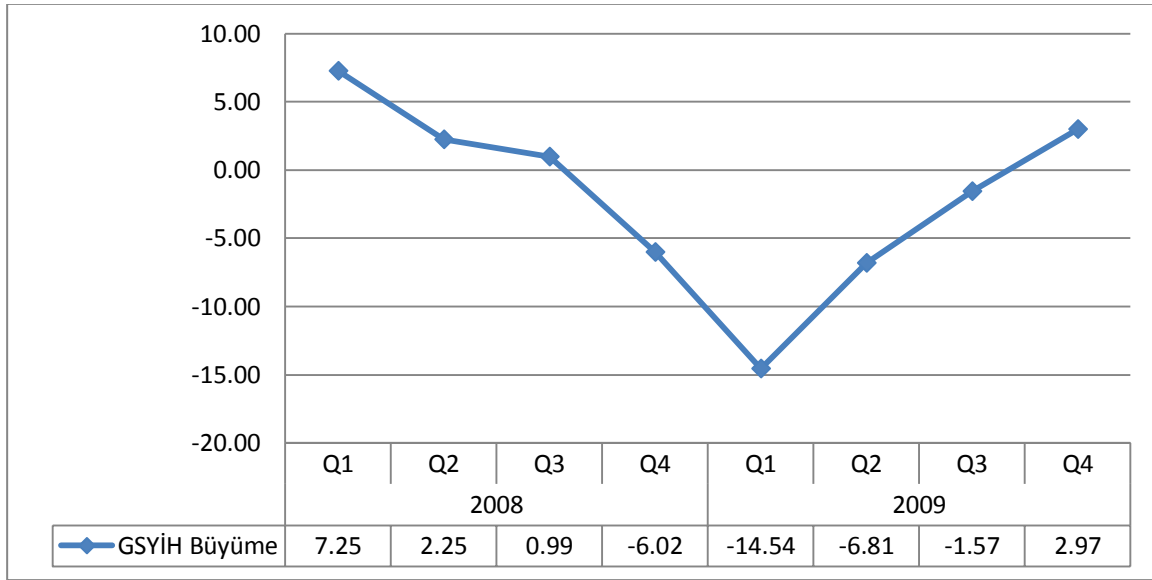
Kasım 2000 bir bankacılık krizi ve Şubat 2001 bir döviz kuru krizi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu krizlerin bankacılık ve döviz kuru kaynaklı olduğu dikkate alındığında yaşanan döngü bir “ikiz kriz (twin crises)” olarak ifade edilmektedir. İkiz krizler olarak tanımlanan kriz süreci, özellikle finansal karakterli olduğu, öncelikle finansal piyasalarda ve bankacılık sisteminde oluşan likidite sıkışıklıkları ve zamanla döviz kurlarında yaşanan olumsuz gelişmelerle tetiklendiği görülmektedir. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisi 2000-2001 döneminde bir ikiz kriz yaşamıştır (Karaçor, 2006: 381).

3.3.3. 2009 Krizi

21. yüzyılda ilk kez küresel boyutta gerçekleşen ve dünya tarihinin en büyük krizlerinden biri olarak kabul edilen kriz Mortgage Krizidir. Küresel kriz 2007 yılında ABD konut piyasasında ortaya çıkmış, kısa bir zaman içerisinde önce tüm ABD ülkelerini sonra da diğer ülke ekonomilerini etkisi altına almıştır. Yaşanan bu küresel kriz 2007 yılının ikinci yarısından itibaren gelişmiş ülkelere, 2008 yılında ise gelişmekte olan ülkelere bulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere küresel krizin yaklaşık bir yıl sonra bulaşmasının nedeni, kamu kesimi borçlarının azaltılmasını ve MB rezervlerinin artışı hedefleyen, döviz ile borçlanmayı sınırlandıran bir maliye politikası uyguluyor olmalarıdır. Küresel kriz çoğu ülke ekonomilerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu gibi Türkiye ekonomisinde de yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Türkiye ekonomisi, küresel krizden özellikle 2008’in ikinci yarısından itibaren

etkilenmeye başlamış ve bu tarih itibariyle ekonomik göstergelerde büyük düşüşler yaşamıştır (Kutlu ve Demirci, 2011: 122-130).

Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında küresel krizden en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, 2008'in son çeyreğinde ve 2009'un ilk ve ikinci çeyreklerinde ekonomik olarak çok fazla küçülmüştür. Özellikle 2009'un ilk çeyreğinde %14,54 oranında küçülerek rekor seviyeye ulaşmıştır. Küresel boyutlarda ekonomilerin küçülmesi, küresel gelir düzeyinin düşmesine, gelir düzeyinin düşmesi de talebin azalmasına neden olmaktadır. Bu düşüş ihracat edilen mallara olan talebin hızlı bir şekilde azalmasına yol açmıştır. İhracatın düşmesiyle birlikte, ihracata dayalı üretim yapan sektörlerin üretimi de baş aşağıya gitmekte ve işçi çıkarmalar hızlanmaktadır. Bunun sonucundaysa işsizlik oranları hızla artmaktadır (Özatay, 2013: 138-145).

Grafik 3. 7. GSYİH Büyüme Oranları (2008Q1-2009Q4)

Kaynak: EVDS

Grafik 3.7’de 2008’in ilk çeyreği ile 2009’un son çeyreği arasındaki GSYİH büyüme rakamları verilmiştir. 2008’in birinci çeyreğinde %7,25 oranında olan büyüme oranı hızla azalmış ve 2008’in ikinci çeyreğinde %2,25 oranına kadar düşmüştür. Yaşanan küresel krizle birlikte büyüme oranında meydana gelen rekor seviyede küçülme sonrası artış gözlense de ekonominin toparlanması için yeterli olmamıştır.

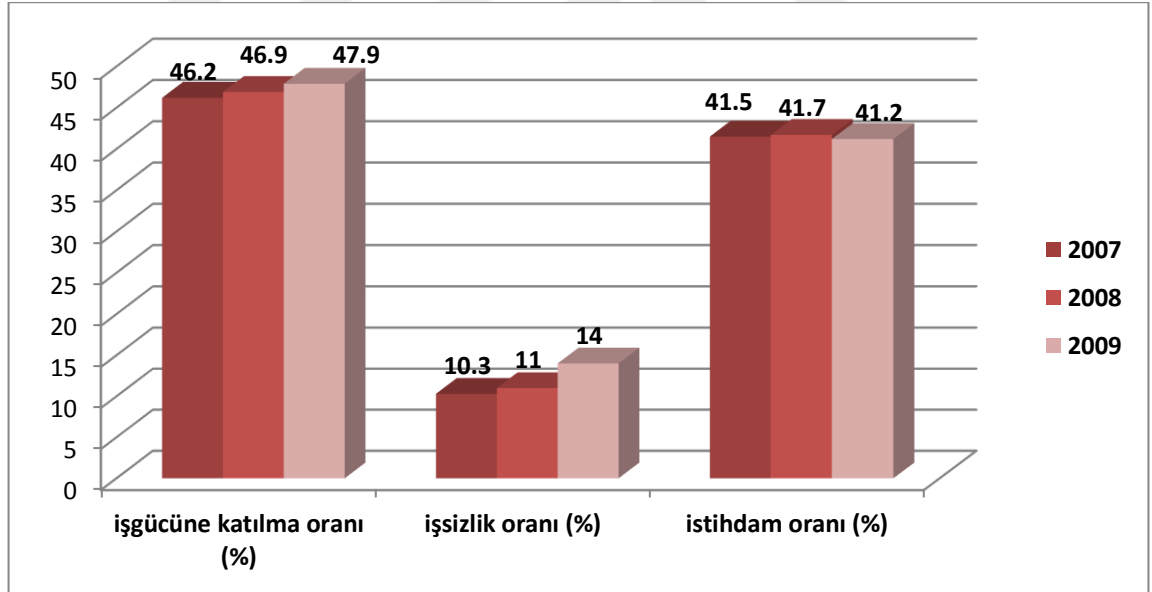
Tablo 3. 5. Kasım 2008- Kasım 2009 Dış Kaynak Hareketleri

	Kasım 2008	Kasım 2009
Yabancı Sermaye	-4357	786
Yerli Sermaye	3379	-743
Kayıt Dışı Sermaye	1064	1036
Toplam Sermaye	86	1079

Kaynak: Boratav, 2011: 243.

Türkiye ekonomisinin büyüme süreci uzun süredir dış kaynak girişlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu büyümenin sürdürülebilmesi ise sadece dış kaynak girişiyle değil, bir önceki döneme göre artarak kaynak sağlaması gerekmektedir. 2007'nin ikinci yarısında patlak veren küresel kriz, Eylül 2008'e kadar artan dış kaynak girişlerinin azalmasına ve dış kaynak hareketlerine bağlı büyüme artışının terse dönmesine neden olmuştur. Tablo 3.5'te verilen dış kaynak hareketlerine göre, Türkiye Kasım 2008'de 4 milyar \$ yabancı sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Kayıt dışı sermaye ve yerli sermaye hareketleri eksiye dönüşmemiş ancak toplam sermaye bir milyar doların altına inmiş 86 milyar \$ olmuştur. Böylece, dünyayı etkileyen dışsal şok Türkiye'yi de etkisi altına almış ve Ekim 2008'de kriz başlamıştır (Boratav, 2011: 242-243).

2008 yılı tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de küresel krizin etkilerinin giderek yoğunlaştığı bir yıl olmuştur. Kriz öncesi büyüme hızında yaşanan düşüş 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren ekonomik daralmaya dönüşmüştür. Bu daralmanın devam ettiği 2009 yılında ise finansal kuruluşlar hariç diğer tüm sektörlerde önemli ölçekte küçülmeler meydana gelmiştir. Bu durum istihdam oranlarının aşırı azalmasına yol açmıştır. 2008 yılında reel sektörde gözlenen krizin, istihdam sorununa dönüşmesiyle, Türkiye 2009 yılında bir işsizlik kriziyle karşı karşıya kalmıştır (Darıcan, 2013: 44).

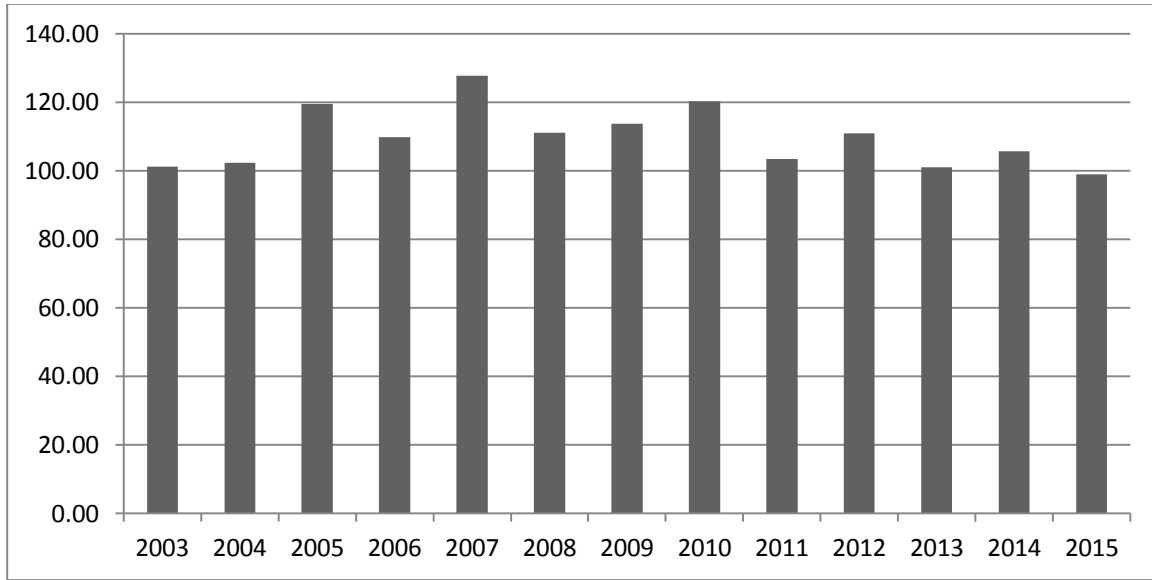
Grafik 3. 8. İşgücü İstatistikleri (2007-2009)

Kaynak: TÜİK

Türkiye ekonomisinin yaşadığı istihdam sorunu grafik 8'de rakamsal olarak ele alınmıştır. Grafik 3.8'e göre 2007 yılı işgücüne katılma oranı %46,2, işsizlik oranı %10,3 ve istihdam oranı %41,5'tir. 2008 yılında ise bu oranlarda çok fazla değişiklik yaşanmamış yaklaşık aynı seviyeler gerçekleşmiştir. Ancak 2009 yılında işgücüne katılma oranı %47,9 oranı ile pozitif bir artış gösterse de işsizlik oranı %14

seviyelerine yükselmiş ve diğer iki yıla kıyasla en kötü seviye ulaşmıştır. İstihdam oranı ise %41,2 oranına gerilemiştir.

Türkiye’de ihracattaki artış devamlı olarak ithalattaki artıştan daha düşük olmuştur. Kriz sürecinde ise bu durum tam tersine dönmüş, ithalattaki daralma ihracattakinden daha da hızlı olmuştur. Bu durum Türkiye’nin dış ticaret açığının küçülmesine, 2008 yılında 41,9 milyar \$’a ulaşan cari işlemler açığının 2009’da 13,9 milyar \$’a düşmesine neden olmuştur. 2008 yılının son çeyreğinde küresel krizin dış ticaret üzerindeki etkisi hızlanmaya ve derinleşmeye başlamıştır. 2009 yılında dış ticaret hacminde aşırı daralma meydana gelmiştir. 2009 yılında ihracat hacmi bir önceki yıla göre %22,6 oranında bir daralmayla 109 milyar 143 milyon \$ olarak gerçekleşirken, ithalat hacmi daha hızlı bir düşüş sergilemiş ve önceki yıla göre 59 milyar \$ azalmayla 135 milyar 928 milyon \$’a gerilemiştir (Altunöz, 2013: 274-275).

Grafik 3. 9. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100, 2003-2015)

Kaynak: EVDS

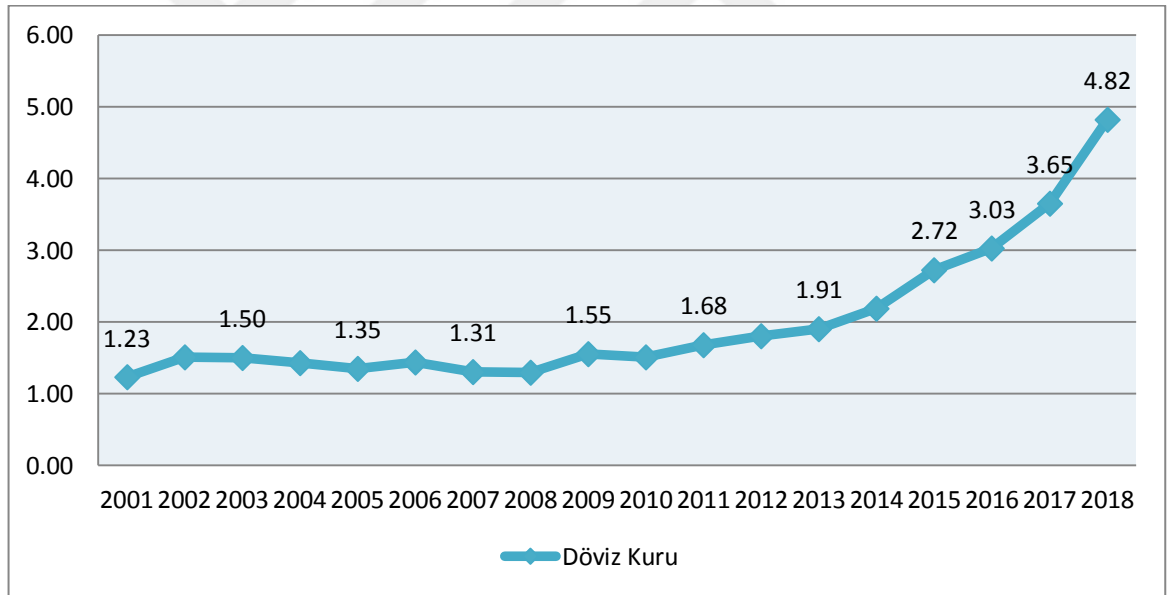
Reel döviz kuru endeksinde meydana gelen artış TL’nin reel olarak değer kazandığını göstermektedir. Grafik 3.9’dan görüleceği üzere 2007 yılında 127,71 olan reel döviz kuru, 2008 yılında 111,12’ye, 2015 yılında ise 99’a düşmüştür.

Türkiye küresel krizle karşılaşmadan önce yanlış ekonomik politika uygulayarak, 2009 krizine yetersiz döviz rezerviyle ve yüksek dış borçla girmiştir. Bu durumda küresel krizin sebep olduğu resesyonla Türkiye ekonomisinin tek başına mücadele etmesi mümkün olmamıştır. Türkiye ekonomisinin özel yatırımı ve tüketimi teşvik etmek, kamu harcamalarını ve yatırımlarını yükseltmek, iç talebi canlandırmak için yeterli finansman kaynakları mevcut değildir. Ancak Türkiye 29 Mart 2009’da yapılacak seçimlerden dolayı IMF’ye müracaat etmemiştir. IMF, G-20 ülkeleri içerisinde Türkiye’yi krize karşı hiçbir tedbir almayan ülke olarak göstermiştir (Hiç, 2009: 72-74).

Türkiye'nin, 2009 kriziyle tek başına mücadele etme kararı almasıyla birlikte krizin olumsuz etkilerini azaltmak için TCMB faizleri indirmiş ve piyasalara likidite desteğini artırmıştır. TCMB aldığı bu önlemlerle finansal sistemin ve kredi piyasasının işlerliğini korumayı hedeflemiştir. Alınan önlemlerle krizin en derin dönemleri atlatılmış ve 2009 yılının ortalarında Türkiye ekonomisi yeniden canlanmıştır (Keskin, 2018: 168).

3.3.4. 2018 Krizi

Türkiye, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri nedeniyle 2000-2001 yılları arasında uyguladığı sabit kur rejimini değiştirerek dalgalı kur rejimine geçmiştir. Dalgalı kur rejimine geçişle birlikte kurlar, aşırı hareketlenmiş ve tahmin edilemez bir duruma gelmiştir. Türkiye, her ne kadar krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte görece olarak istikrarlı bir yapıya kavuşsa da dalgalı kur rejimiyle birlikte döviz kuru geniş bir aralıkta hareket eden yapıya sahip olmuştur. Döviz kuru, ülkelerin ekonomik istikrarının ve rekabet gücünün temel bileşenlerinden biridir. Döviz kurundaki beklenmedik ani değişimler, istikrarın bozulması ve volatilitenin artmasıyla birlikte ülkedeki ekonomik birimlerin birçok etkene bağlı olarak bu değişimlerden etkilenmesine yol açmaktadır (Samırkaş, 2021: 115).

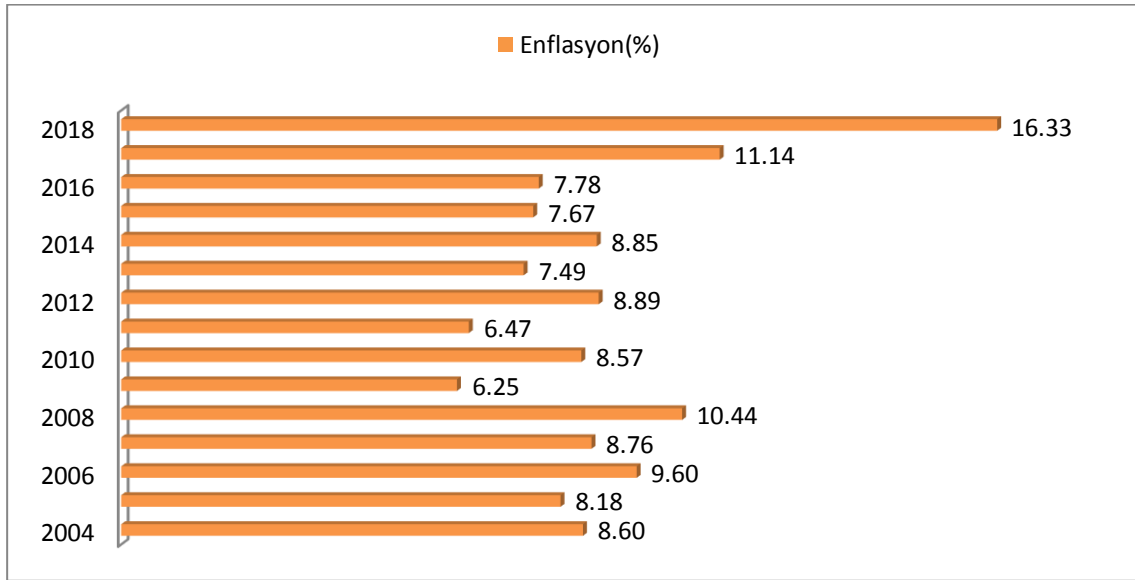
Grafik 3. 10. Yıllara Göre (2001-2018) Nominal Dolar Kuru

Kaynak: EVDS

22 Şubat 2001 tarihinde Merkez Bankası'nın yaptığı kur rejimi değişikliği döviz kurunun aşırı derecede artmasına neden olmuştur. Grafik 3.10'da 2001 ile 2018 yılları arasındaki nominal dolar kuru rakamları verilmiştir. 2001 yılında 1,23 olan dolar kuru 2003 yılında 1,50 olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında Türkiye'yi de etkileyen küresel finansal kriz, 2009 yılında dolar kurunu 1,55'e yükseltmiştir. Bu tarihten sonra dolar kuru hızla artış göstermiştir. 2011 yılında 1,68 seviyelerindeyken

2017 yılında 3,65 seviyelerine ulaşmıştır. 2001-2018 döneminde enflasyon rakamlarına bakıldığında döviz kuruyla aynı yönde hareket ettiği gözlemlenmektedir.

Merkez Bankasının 2001 kriz dönemin ve sonrasında açık enflasyon hedeflemesi yerine örtük enflasyon hedeflemesi, 2002-2005 yılları arasında ekonominin hızla toparlanmasını sağlamıştır. 2006 yılında krizin etkisinden tamamen çıkılmasıyla açık enflasyon hedeflemesine geçiş yapılmıştır. Merkez Bankası enflasyon oranlarını 2006 yılı için %5, 2007 yılı için %4 ve 2008 yılı için %4 olarak hedeflemiştir. Ancak hedeflenen enflasyon rakamları gelişmekte olan ekonomilerin faiz oranları yükseltmeleri, dünyada gıda ve ham petrol fiyatlarının artması ve küresel krizin olumsuz sonuçları nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 2009, 2010 ve 2011 yıllarında ise enflasyon oranları hedeflenen oranının altında seyretmiştir (Karakış, 2019: 86).

Grafik 3. 11. Yıllara Göre (2004-2018) Enflasyon Oranları (%, TÜFE)

Kaynak: EVDS

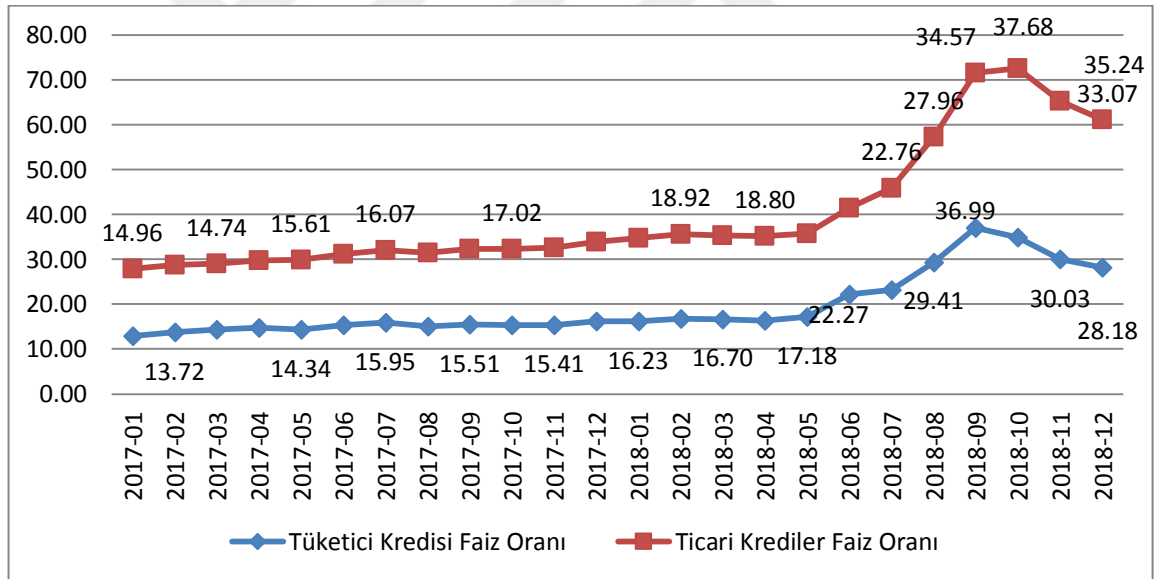
2012, 2013 ve 2014 yılları için enflasyon oranı %5 olarak hedeflenmiş ancak bu oranlarda gerçekleştirilememiştir. Grafik 3.11'den de görüldüğü gibi 2012 yılı enflasyon oranı %8,89, 2013 yılı %7,49 ve 2014 yılı %8,85 olarak gerçekleşmiştir. Bu hedeflere ulaşılmama sebebi enerji, gıda ve petrol fiyatlarındaki yükselme olarak gösterilmektedir. 2015, 2016, 2017 ve 2018 yılları enflasyon hedefi değiştirilmeyerek yine %5 olarak açıklanmıştır. Maalesef bu hedeflere de ulaşılammıştır. 2015 yılı enflasyon oranı %7,67 ve 2016 yılı ise %7,78 olarak gerçekleşmiştir. Bu hedeflere ulaşılmama sebepleri ise savaşlar, sınır komşularımızda yaşanan siyasi belirsizlikler ve ülkemizde yaşanan siyasi olaylardır (Karakış, 2019: 86-87).

Bununla birlikte 2017 ve 2018 yılında enflasyon oranı 2008 yılında olduğu gibi tekrar çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2017 yılında hem döviz kuru hem de enflasyon oranı aşırı artmıştır. Bu artış 2018 yılında dolar kurunun ve enflasyon oranının son 10 yılın en yüksek seviyesi olan %4,82'ye ve %16,3'e ulaşmasıyla

devam etmiş ve Türkiye ekonomisi Ağustos 2018’de bir döviz krizi ile karşı karşıya kalmıştır.

2018 yılı itibariyle uluslararası piyasalarda Türkiye ekonomi politikalarına olan güvensizlik giderek artmıştır. Bunun yanı sıra Rahip Brunson’un tutukluluk halinin devam etmesi ABD ile olan gerginliği tırmandırmıştır. Artan gerginlik sonucunda 2018 Ağustos ayında 1 USD 7,24 TL’ye sıçramıştır. 25 Temmuz 2018 tarihinde Rahip Brunson’ın ev hapsine alınmasından sonra TL’nin USD karşısında değer kaybı %40’ın üzerine çıkmıştır. Ağustos 2018 tarihi itibariyle son bir yılda TL, USD karşısında %100 değer kaybı yaşamıştır (Sezal, 2020: 26).

2018 yılında yaşanan döviz kurlarındaki aşırı dalgalanma, TCMB’nin sıkı para politikası uygulamasına neden olmuş ve böylece TCMB Mayıs, Haziran ve Eylül aylarında faiz oranlarını artırmıştır. Bu artış özellikle kredi ve mevduat faiz oranlarında net bir biçimde hissedilmiştir. Faiz oranlarındaki bu müdahale ile 2018’in son çeyreğinde tüketici ve ticari kredilerinde aşırı artış yaşanmıştır. Dolayısıyla sıkı para politikasının uygulanması faiz oranlarıyla birlikte banka kredi oranlarının da hızla artmasına, yatırımların ve toplam talebin ise daralmasına yol açmıştır (Kılıcı, 2019: 16-17).

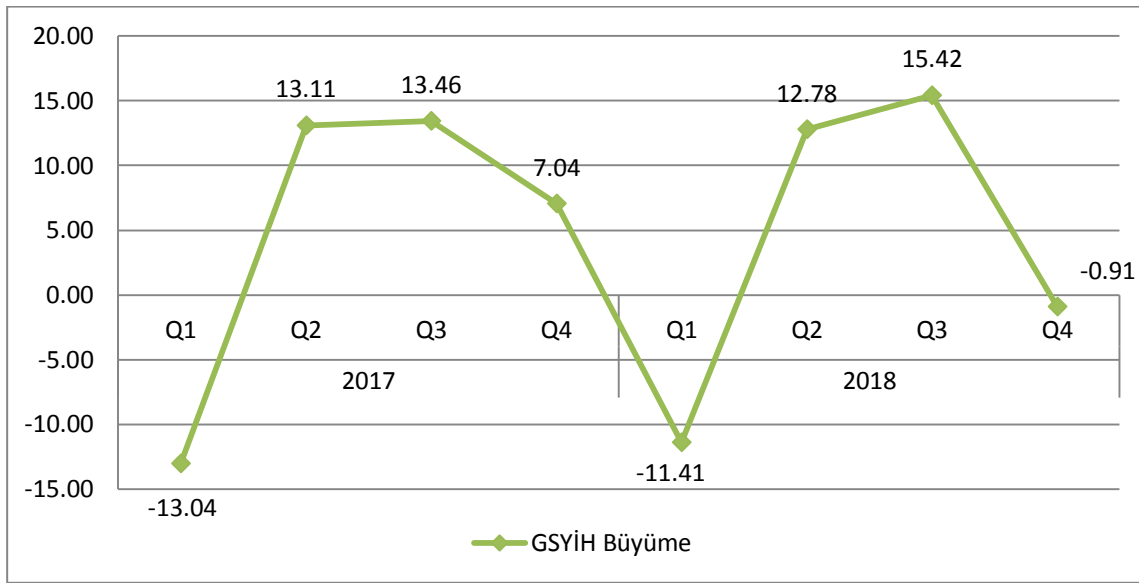

Grafik 3. 12. 2017-2018 Aylık Tüketici ve Ticari Krediler Faiz Oranı (%)

Kaynak: EVDS

Grafik 3.12’de görüldüğü gibi Türkiye 2017-2018 döneminde tüketici ve ticari kredi faiz oranlarında yukarı yönlü bir trend yaşamıştır. Bu verilere göre 2017 yılında ortalama %16 seviyelerinde olan tüketici kredisi faiz oranı, 2018 Eylül ayında %36,99 seviyesine ulaşarak zirve yapmıştır. 2017 yılında ortalama %17 seviyelerinde olan ticari kredi faiz oranı ise 2018 Ekim ayında %37,68 seviyesine yükselmiştir. 2018 Eylül ayında döviz kurlarında sağlanan azalış faiz oranlarını da etkilemiş, 2018 Kasım ayı ile birlikte faiz oranlarında düşüş gözlenmiştir.

2017 yılında Türkiye %7,4'lük bir ekonomik büyüme yakalamış ancak bu başarı sürdürülememiş ve işsizliği tek haneli rakamlara indirmeye yetmemiştir. Çünkü kamu borç stokunun aşırı artmasıyla faiz oranları daha da yükselmiş, TL hızla değer kaybetmiştir. 2018 yılının ilk sekiz ayında TL, ABD doları karşısında %41 oranında değerini yitirmiştir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Türkiye ekonomisinde 2018 yılının son çeyreğinde bir ekonomik daralma yaşanacağı öngörülmüştür. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarını çözmek içinse hükümet, 20 Eylül'de "Yeni Ekonomi Programı" nı uygulamaya koymuştur. Bu programla Türkiye 2018'in son çeyreğinde sıfır büyüme gerçekleştireceği hedeflenmiştir. Ancak hedeflenen sıfır büyüme bile gerçekleşememiş, Türkiye 2018 'in son çeyreğinde %0,91 oranında bir küçülme yaşamıştır (Güngen, 2018: 449-450).

Grafik 3. 13. 2017Q1-2018Q4 GSYİH Büyüme Oranları (%)

Kaynak: EVDS

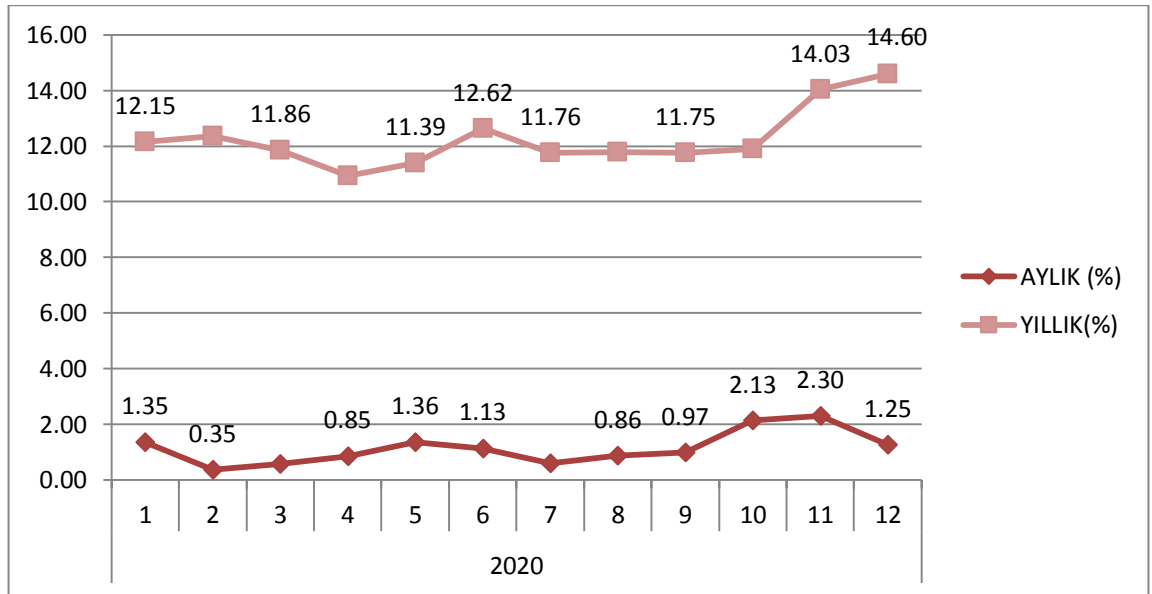
Grafik 3.13'te 2017'nin ilk çeyreği ile 2018'in son çeyreği arasında gerçekleşen büyüme oranları verilmiştir. 2018'in ikinci çeyreğinde %12,78 ve üçüncü çeyreğinde %15,42 oranında büyüme gerçekleşse de Ağustos ayında yaşanan döviz kuru krizinin etkisiyle 2018 yılı ekonomik küçülmeye son bulmuştur.

3.3.5. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi

Yeni Coronavirüs hastalığı, ilk olarak 1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Vuhan Eyaleti'nde solunum yolu belirtileri ile birlikte görülmüş ve ölüme neden olan bulaşıcılığıyla yüksek bir salgın hastalığa dönüşmüştür. Covid-19, bulaşma hızının yüksek olması sebebiyle önce bütün Çin'e, daha sonra hızla tüm dünyaya yayılmıştır. Covid-19'un yayıldığı ülkelerde vaka sayılarının ve ölümlerin hızla artmasıyla birlikte Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020'de 'Pandemi' ilan etmiştir (Balcı ve Çetin, 2019: 41).

Covid-19 Pandemisinin yayılmasının önüne geçebilmek için ülkeler son derece katı önlemler almak, ekonomik ve sosyal hayatı neredeyse tamamen durdurmak zorunda kalmışlardır. Türkiye’de Covid-19 virüsü ilk kez 10 Mart 2020 tarihinde görülmüş, 17 Mart 2020 tarihinde ise koronavirüsten ilk ölüm gerçekleşmiştir. Türkiye hükümeti ilk vakanın görüldüğü tarihten itibaren bilim kurulunun önerliğinde bir dizi önlem almıştır. İlk olarak 12 Mart 2020’de eğitim ve öğretime ara verilmiş ve uzaktan eğitim modeline geçilmiştir. Avrupa ülkelerine yönelik seyahat kısıtlamaları uygulamaya konmuştur. Koronavirüsün özellikle 65 yaş ve üzeri kişiler üzerinde etkisinin daha fazla olduğunun tespitinin ardından 22 Mart 2020’de 65 yaş üstü ve kronik hastalığı olan kişilere sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiştir. Covid-19’un tüm Türkiye’de görülmeye başlaması ve gençlerin bulaştırıcı riskine sahip olmaları nedeniyle 3 Nisan 2020 itibariyle 20 yaş altı gençlere sokağa çıkma kısıtlaması getirilmiş, 1 Haziran 2020 sonrası 18 yaş altı olarak yaş aralığı güncellenmiştir. 11 Nisan 2020 itibariyle 30 büyükşehir ve Zonguldak’ta hafta sonları sokağa çıkma kısıtlaması uygulamasına geçilmiş, bu uygulama kapsamındaki illerin kapsamı daraltılarak 6 Haziran 2020’ye kadar bu uygulamaya devam edilmiştir (Soylu, 2020: 175-176).

Türkiye’de 2018 yılının ikinci yarısında döviz krizi yaşanmıştır. Bu da döviz kurunun enflasyon geçiş genliği sebebiyle üretim maliyetlerini yükselterek enflasyon oranlarını artırmıştır (Eryüzlü, 2020: 11). TCMB, artan döviz kurları ve enflasyon oranı sebebiyle 2018 yılının ikinci yarısından itibaren politika faiz oranlarını sürekli yükselterek %24’e kadar çıkarmıştır.

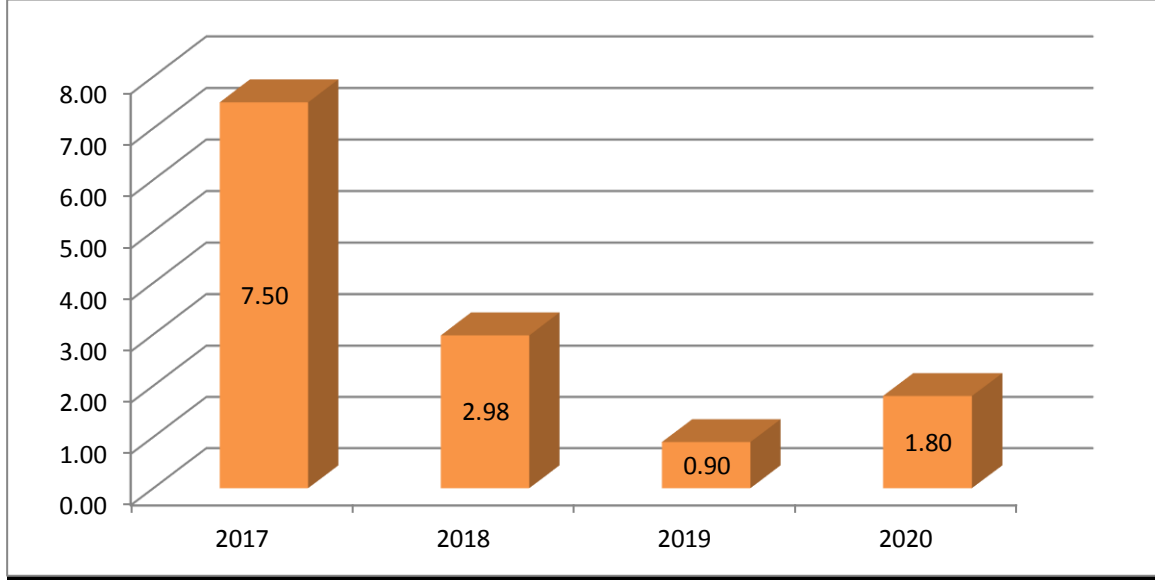

Grafik 3. 14. Aylık ve Yıllık Tüketici Fiyatları Enflasyonu (% TÜFE, 2020)

Kaynak: EVDS

2019 yılının sonunda Tüketici Fiyatları Enflasyonu (TÜFE) %11,84 olarak gerçekleşmiştir. Grafik 14’te verilen 2020 TÜFE bazlı yıllık enflasyon oranlarına göre, Şubat ayında % 12,37, Mart ayında % 11,86 olarak gerçekleşmiştir. Nisan ve

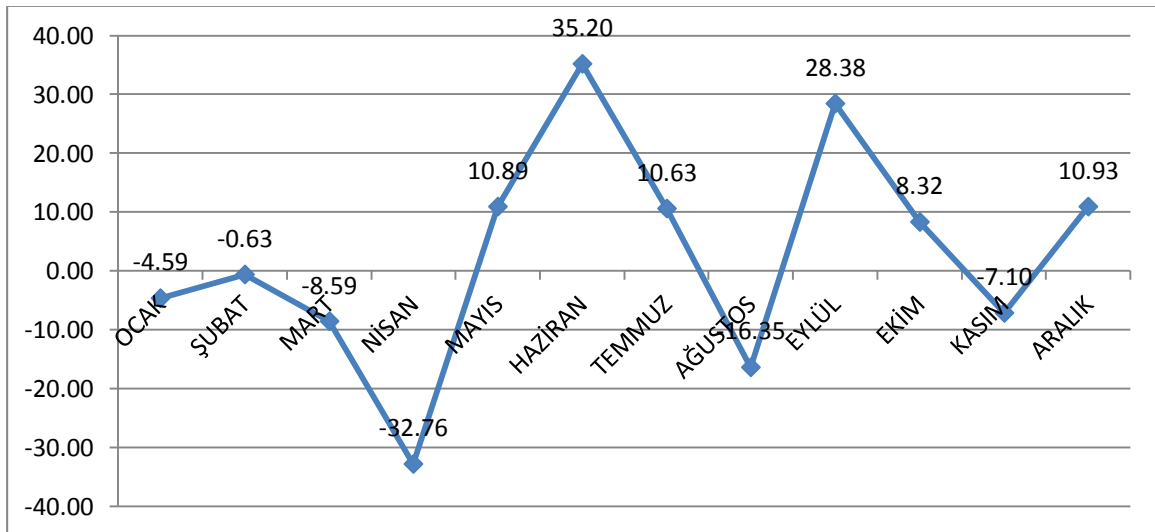
Mayıs aylarında sırasıyla aylık TÜFE artışı %0,85 ve %1,36 olurken yıllık TÜFE enflasyonu Mayıs ayı itibariyle %11,39 olarak gerçekleşmiştir. 2020 Haziran ayından sonra enflasyon oranında azalış yaşansa da Ekim ayından sonra hızla artış yaşanmıştır. Yıllık TÜFE enflasyonu Kasım ayında %14,03, Aralık ayında ise %14,60 olarak 2020 yılının en yüksek seviyelerinde yılı tamamlamıştır.

Grafik 3. 15. GSYİH Büyüme (% , 2017-2020)

Kaynak: EVDS

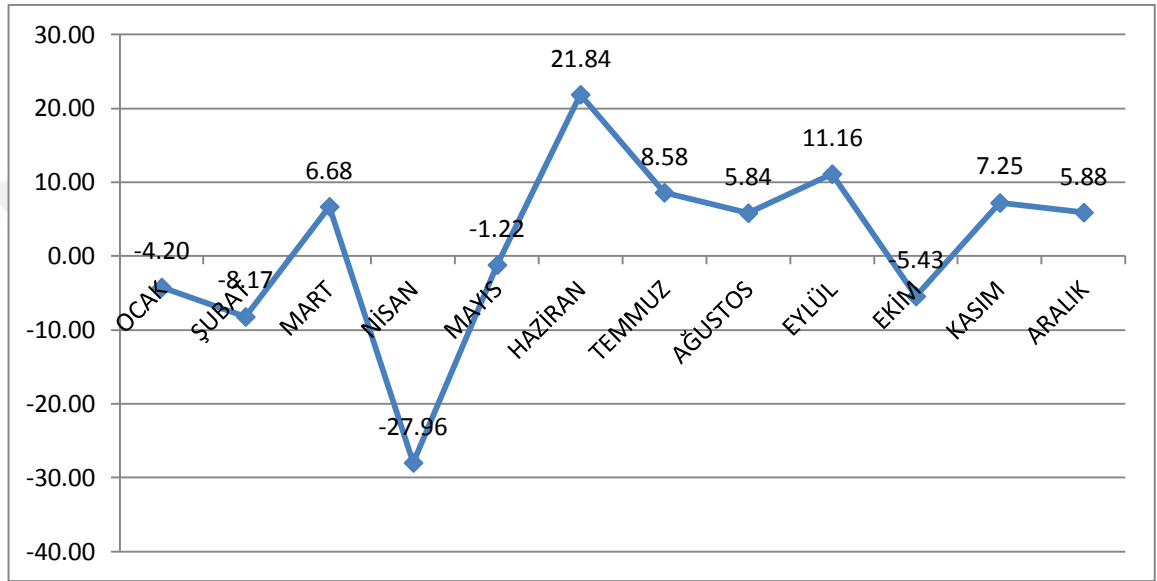
Grafik 3.15'te Türkiye'nin 2020 yılı ve öncesi üç yıllık GSYİH iktisadi faaliyet kollarına göre zincirlenmiş hacim verileri yüzdesel olarak verilmiştir. Grafik 15'e göre Türkiye ekonomisinin büyüme rakamları 2017'de %7,5'ten 2018'de %2,98'e gerilemiş ve 2019'da %0,9 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise %1,80'lık bir ekonomik büyüme yaşanmıştır.

Grafik 3. 16. İhracat (% , 2020, Bin ABD Doları)

Kaynak: TÜİK

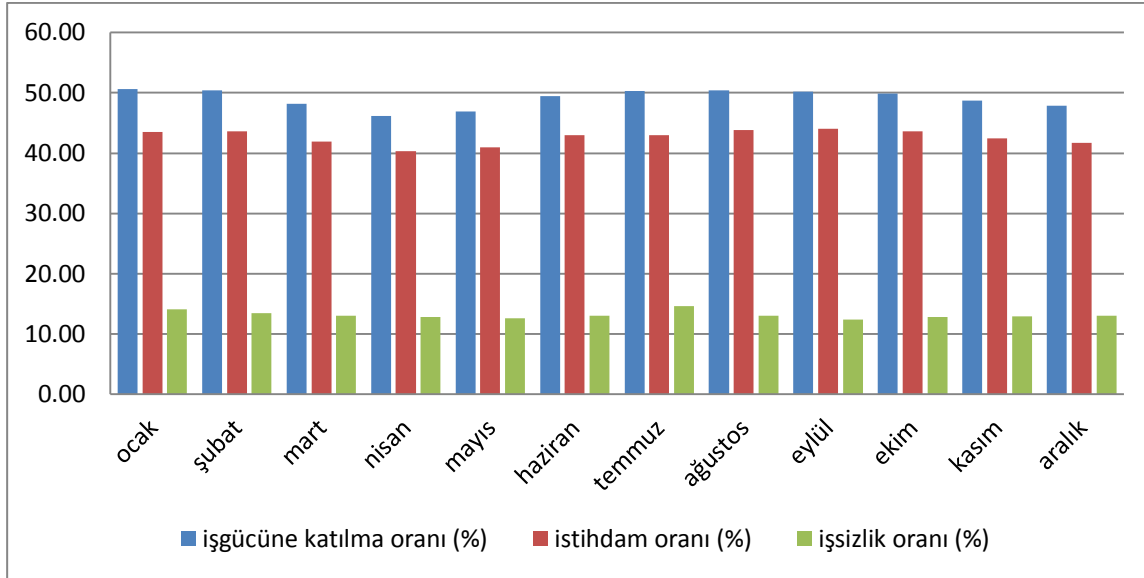
Covid-19 Pandemi krizinin küresel ölçekte olması Türkiye ekonomisindeki dış ticaret istatistiklerini de etkilemiştir. Grafik 3.16, Covid-19'un ihracata etkisini göstermektedir. Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü Mart ayından itibaren ihracatta daralma yaşanmaya başlamış %8,59'a gerilemiştir. Ülkeler arası dış ticaretin yasaklanmasıyla birlikte Nisan ayında %32,76'a azalarak zirve yapmış ve 2020 yılının en düşük rakamına ulaşmıştır. Yasakların kalkmasıyla birlikte ihracatta canlanma yaşanmış Mayıs'ta %10,89'a, Haziran'da ise %35,20 seviyelerini yakalamıştır. Yıl boyunca iniş ve çıkışlar yaşayan ihracat rakamları Aralık ayını %10,93 ile kapatmıştır.

Grafik 3. 17. İthalat (% , 2020, Bin ABD Doları)

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.17'de 2020 yılı ithalat rakamlarındaki yüzdelik değişimlere yer verilmiştir. Grafik 3.17'ye göre Mart ayında %6,68 olan ithalat, Nisan ayında %27,96 ile daralma yaşamıştır. Mayısta daralma giderilmeye çalışılmış, Haziranda ise %21,84' ulaşan ithalat 2020 yılının en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ekim ayına kadar artışta olan değer Ekimde %5,43 ile negatife dönmüştür ancak yılsonunu artı %5,88 ile kapatmıştır.

Grafik 3. 18. İşgücü İstatistikleri (2020)

Kaynak: EVDS

Covid-19 Pandemi krizinin en büyük etkilerinden birisi de işgücü piyasalarında yaşanan bozulmalardır. Grafik 3.18, 2020 yılı işgücü istatistiklerini yansıtmaktadır. 2020 Şubat döneminde işsizlik oranı %13,5, istihdam oranı %43,6, işgücüne katılım oranları ise %50,4 olarak gerçekleşmiştir. Temmuz ayında işsizlik oranı 2020 yılının en yüksek seviyesine ulaşarak %14,6'a ulaşmıştır. Aralık ayında ise işgücüne katılım oranı ve istihdam oranı 2020 yılının en düşük seviyelerini görmüş ve bu ayda işgücüne katılım oranı %47,9, istihdam oranı %41,7, işsizlik oranı ise %13,0 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3. 19. Ekonomik Güven Endeksi (2020)

Kaynak: TÜİK

2020 Covid-19 Pandemi krizinde uygulanan ekonomik programların ve destek paketlerinin, sosyal hayata getirilen kısıtlamaların ve zamanla esnetilmesinin üretici ve tüketici açısından değerlendirilmesi ekonomik güven endeksiyle sağlanmıştır. Grafik 3.19, 2020 yılının ekonomik güven endeks rakamlarını göstermektedir. Mart 2020’de 94,8 olan ekonomik güven endeksi, Covid-19’un Türkiye’de ekonomik ve sosyal hayatı sekteye uğratması ile Nisan 2020’de keskin bir düşüşle 58,4 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs ayında vaka artış hızının düşmesi, normalleşmeye yönelik atılan adımlar ve ekonomik sektörlerin güçlü destek paketleri ile desteklenmesi ve teşvik edilmesi ekonomik güven endeksinin dipten dönmesine katkı sağlamıştır. Bu gelişmelerle ekonomik güven endeksi her ay artış göstermiş ve Aralık ayında 94,7 olarak gerçekleşerek ekonomik durumu yeniden iyimser bir hale getirmiştir.

4. 1980 SONRASI TÜRKİYE’DE YAŞANAN FİNANSAL KRİZLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın bu bölümünde 1980 sonrası Türkiye’de yaşanan finansal krizler karşılaştırılmıştır. Bölümün birinci kısmında 1980 sonrası yaşanan finansal kriz yıllarında krizleri önlemeye yönelik uygulanan politika ve kararlar açıklanmıştır. Bölümün ikinci kısmında Türkiye’de yaşanan 1994, 2001, 2009, 2018 ve 2020 finansal krizleri çeşitleri, süreleri bakımından ve işsizlik, büyüme, ithalat, ihracat, enflasyon, faiz ve döviz kuru gibi makroekonomik veriler açısından karşılaştırılmıştır. Son bölümde ise elde edilen verilerle makroekonomik endeks oluşturulmuştur.

4.1. Krizleri Önlemeye Yönelik Uygulanan Politika ve Kararlar

İstikrar programı işsizlik oranlarını azaltmak, ekonomik büyümede sürdürülebilirliği sağlamak, ödemeler dengesi açığını azaltmak, fiyat istikrarını sağlamak gibi hedefleriyle uygulanan ekonomi politikalarının bir bütünü olarak tanımlanmaktadır (Taşar, 2010: 78).

Türkiye yaşadığı her krizden sonra krizleri önlemeye yönelik bir ekonomik istikrar programı uygulamaya koymuş veya yeni ekonomik kararlar almıştır. Bu çerçevede sırasıyla 24 Ocak 1980 kararları, 5 Nisan 1994 kararları, 2000 yılı enflasyonu düşürme programı, 2001 yılı Türkiye’nin güçlü ekonomiye geçiş programı, küresel ekonomik krize karşı Türkiye’de uygulanan 2008 kriziyle mücadele programı, 2018 döviz kuru krizi ile mücadelede TCMB’nin uyguladığı para politikaları ve hükümetin uyguladığı orta vadeli mali programı ve günümüz krizi olan 2020 Covid-19 Pandemi krizi ile mücadelede uygulanan para ve maliye programları aşağıda açıklanmıştır.

4.1.1. 24 Ocak 1980 Kararları

Türkiye’nin 1970’li yıllarının sonunda yaşadığı ekonomik bunalımla mücadele edebilmek için dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan bir rapor 24 Ocak Kararları sürecini başlatmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlarla birlikte Türkiye ekonomisi köklü bir değişime uğramıştır. Bu alınan kararların en önemlisi ekonomideki devlet müdahalesinin en aza indirilmesidir. 24 Ocak 1980 Kararları ilk olarak enflasyon oranındaki artışları ve ödemeler dengesi açıklarını kontrol altına almak için hazırlanan bir istikrar programıdır. Bu program, yeni liberal yaklaşımların görüşleri doğrultusunda devlet merkezli değil, piyasa merkezli bir ekonomik modele dönüştür (Atağenç, 2017: 79-80).

Türkiye bu yıllarda girdiği ekonomik dar boğazdan kurtulmak için IMF’den kredi talebinde bulunmuştur. IMF’nin uygulanmasını istediği ekonomik politikaları hayata geçireceğine dair niyet mektubunu IMF’ye vermiştir. Bu niyet mektubunda belirtilen konuların bazıları şunlardır (Öztürk vd. , 2008: 19):

- Türkiye ekonomisinin sermaye hareketleri serbestleştirilecek,

- Enflasyon oranlarını azaltmak için sıkı para politikası uygulanacak,
- Fiyatlar enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak,
- Döviz kuru değişken olacak,
- Faiz oranları arttırılacak,
- Hükümet, ekonomik önlem almadan önce IMF'ye danışacaktır.

1980 Kararlarının en önemli hedefleri şunlardır (Öniş ve Riedel, 1993:39):

- 1) ödemeler dengesi açığını azaltmak,
- 2) fiyat istikrarını sağlamak,
- 3) KİT'lerin etkinliğini arttırmak,
- 4) uluslararası piyasalarda Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmak,
- 5) özel sektörün ekonomideki ağırlığını arttırmaktır.

24 Ocak 1980 Kararları uzun vadede hedeflerine ulaşmıştır. 24 Ocak Kararlarıyla ekonomide yapısal iyileşmeler ve somut sonuçlar gerçekleştirilmiştir. Bu iyileştirmeler sonucunda aşağıdaki gelişmeler yaşanmıştır (Alpago, 2016: 131):

- Türkiye ekonomisinde serbest piyasa ekonomisine geçiş sağlanmıştır.
- 1984 - 1987 yılları arası fiyat istikrarı sağlanarak enflasyon kontrol altına alınmış ve büyüme oranları yukarı doğru ivme kazanmıştır.
- Kamu desteği sınırlandırılmış, özelleştirmeye hız verilerek KİT'lerin özelleştirilmesi aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir.
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi için kolaylıklar sağlanmış ve teşvikler uygulanmıştır.
- Vergi düzenlemeleriyle ve kredi teşvikleriyle ithalatta da kolaylıklar sağlanmıştır.
- Türkiye ekonomisinde kişi başına düşen GSYİH oranı yükselmiştir.
- Türkiye ithal ikameci kalkınma modelinden ihracata dönük bir kalkınma modeline geçiş yapmıştır.
- Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücü artmıştır.

4.1.2. 5 Nisan 1994 Kararları

Türkiye 1994 yılının başında ekonomiyi önemli boyutlarda etkileyen bir finansal kriz yaşamıştır ve bu krizle mücadele edebilmek için 5 Nisan Kararlarını almak zorunda kalmıştır. 1994 krizinin yaşanmasındaki en temel neden 1989 yılında 32 Sayılı Kararın alınmasından sonra faiz oranlarının artmasına, TL'nin aşırı değerlenmesine, cari ve kamu açıklarının artmasına, sermaye girişlerinin yükselmesine yol açmıştır. Buna hükümetin artan sermaye girişlerine yaptığı yanlış müdahaleler de eklenince piyasadaki dengesizlikler artmış ve kriz kaçınılmaz olmuştur (Karagöz ve Ergün, 2010: 173).

5 Nisan 1944 Kararlarının temel amacı enflasyonu sürdürülebilir bir düzeye ulaştırmaktır. Bu amaçla birlikte alınan kararların başlıca hedefleri ise şunlardır (Eğilmez, 2013: 71-73):

1. Vergilere ek vergilere getirerek kamu gelirlerinin artırılması,
2. Bütçe kısıtlamasıyla kamu giderlerinin düşürülmesi,
3. Bütçe açığının azaltılması,
4. Yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasının önlenmesi,
5. Yüksek faizle kâğıt satılarak hazine borçlanmasının teşvik edilmesidir.

5 Nisan kararları döviz kurlarının yükselmesine, yükselen kurlar ihracatın artmasına, artan ihracatta cari dengenin ise fazla vermesine neden olmuştur. TL istikrar kazanmış böylece iç borçlanma yoluyla borçlar kapatılmaya çalışılmıştır. KİT’lerde yeni düzenlemeler yapılmış, bankalardaki mevduat faizlerinin yükseltilmesi tasarrufları arttırmıştır. Bu olumlu gelişmelerin aksine faiz, enflasyon ve döviz kurlarındaki artışlar kontrol altına alınamamış ve üretim maliyetleri yükselmiştir (Fırat, 2009: 505). Ortalama maaş ve ücretler enflasyonun gerisinde kalarak tüketimin azalmasına, imalat sektöründe kapasite düşüşleri ise üretim ve istihdamın azalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, 5 Nisan kararları sonrası yapısal sorunları çözmeye ve ekonomik büyümeyi hızlandırmaya yönelik reformların yapılmasına rağmen hedeflenen başarıya ulaşılamamıştır (Kol ve Karaçor, 2012: 384).

4.1.3. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı

5 Nisan Kararları ekonomide istikrarı sağlamada, sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirmede ve kamu açıklarını aşağıya çekmede yetersiz kalmış ve program başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın önemli sonuçlarından birisi Türkiye'nin yeniden IMF'ye başvurmak zorunda kalmasıdır. 1997 Güneydoğu Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 1999 Marmara Depremi Türkiye'yi derinden etkileyen içsel ve dışsal şoklar olmuştur. Meydana gelen bu şoklar iç borç stokunun artışına ve ekonomik göstergelerde yaşanan dengesizliğin kontrol altına alınamaz bir hale gelmesine neden olmuştur. Türkiye, 2000 yılında IMF ve Dünya Bankası'na desteklenen yeni bir stand-by anlaşması yapmak zorunda kalmış ve böylece “Enflasyonu Düşürme Programı” uygulamaya konulmuştur (Karabıyık ve Uçar, 2010: 44-45).

Enflasyonu Düşürme Programla döviz kuru politikası iki farklı sürede ve şekilde uygulanmıştır: ilk 18 ay boyunca ‘enflasyon hedefine yönelik kur sepeti’, takip eden 18 ay boyunca da ‘kademeli olarak genişleyen bant sistemi’. Enflasyonu Düşürme Programı üç temel amaç üzerine kurulmuştur (Karakış, 2019: 82):

- Sıkı maliye politikası uygulayarak özelleştirmenin hız kazanması, yapısal reformların yapılması ve faiz dışı fazlanın arttırılması,
- Enflasyon hedefiyle uyan gelir politikası uygulanması,

- Yukarıda bahsedilen iki amacın ekonomiye katkısını desteklemek ve enflasyon oranının düşürülmesini amaçlayan kur ve para politikası uygulanması.

2000-2002 yılları arasında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programının temel amacı enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, reel faiz oranlarını düşürmek ve %5-5,5 oranlarında istikrarlı bir büyüme sağlamaktır. Programın uygulanmasından yaklaşık bir yıl sonra kimi değişkenlerde hedefler aşılmışken kimi değişkenler hedeflerin altında kalmıştır. Programla birlikte döviz kuru stratejisine dayalı istikrar politikalarıyla enflasyonun istenilen rakamlara ulaşması, tüketimin artmasıyla ekonominin canlanması ve cari açığın ortaya çıkması gibi sonuçlar beklenmiştir. Ancak beklenenin aksine TL'nin aşırı değerlenmesi, yüksek orandaki cari açık, fiyatlardaki yükseliş, sermaye hareketlerinin hız kaybetmesi ve zayıf bankacılık sistemi gibi birçok iç ve dış gelişmeler hedeflerin aşılmasına yol açmıştır. Kasım ayında bankacılık sisteminde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeler bankaları açık pozisyonları kapatma sokmuş ve bu da likidite talebinin artmasına, artan likidite talebi de faiz oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Likidite arayışına giren ve ellerindeki hazine kâğıtlarını fonlamak zorunda kalan bankalar büyük kayıplar yaşamıştır. Sonuç olarak, her finansal krizde olduğu gibi Kasım 2000 krizinde de ekonominin reel kesimi krizden derinlemesine etkilemiştir (Turan, 2011: 69-70).

4.1.4. 2001 Yılı Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Türkiye, 2000 yılı itibariye 'sabit kur rejimine dayalı enflasyonu düşürme' programı uygulamış ve art arda iki kriz yaşamıştır. Yaşadığı bu iki kriz sonrası, IMF'nin ve Dünya Bankası'nın talepleri doğrultusunda iki aşamalı olarak hazırlanan yeni istikrar programı 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde uygulamaya konulmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın (GEGP) ana amacı piyasaya duyulan güvensizliği ve kur rejimindeki değişiklikten kaynaklanan istikrarsızlığı ortadan kaldırarak, ekonominin yeniden yapılandırılması için gereken alt yapıyı oluşturmaktır. GEGP'nin temel hedefi ise sürdürülemez bir boyuta ulaşmış kamu borçlarını ortadan kaldırarak Türkiye ekonomisini dış yardıma ihtiyaç duymayacak bir konuma getirmektir. Bu uzun vadeli hedefe ulaşabilmenin şartıysa ekonomik dengenin sağlanmasıdır. Ekonomik dengenin sağlanması içinse kısa vadede bir ekonomik daralma gerekmektedir. Kamu borçlarındaki sürekli artışı kontrol altına almanın şartıysa bankacılık sistemine tekrardan hareketlilik ve işlerlik kazandırılmasıdır (TMMOB, 2001: 7-8).

Tablo 4. 1. GEGP'nin Genel İçeriği

	Hedefler	Uygulamalar	Sonuçlar
Yapısal Düzenlemeler	Merkez Bankası'na özerklik sağlanması ve piyasa ekonomisinin düzenlenmesi	Merkez Bankası Kanunu, doğal tekelere ve ağ endüstrilerine yönelik Düzenleyici Kurum Yasaları	Telekomünikasyon, Tütün, Şeker Üst Kurullarının Oluşturulması
Bankacılık Kesimi Reformları	Sağlam bankacılık sisteminin oluşturulması	Bankacılık Kanunu	BDDK'nın Kurulması, TMSF'ye işlerlik kazandırılması
Faiz ve Kombiyo Politikaları	Yatırımcılar İçin Orta Vadeli perspektif sağlanması	Kur Sistemleri	Dalgalı Kur Sistemine Geçilmesi, Yönetimli Dalgalanma, Örtülü kur apasının uygulanması
Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları	Sıkı maliye politikası, Anti-enflasyonist yaklaşım, sürdürülebilir kalkınma	Yüksek oranlı (% 6) Faiz Dışı Fazla, Cari Açık/GSYİH oranının kontrolü ve finansmanı	Düşük kur politikasıyla oluşan cari açığın dış borçlanma rakamlarına yansması

Kaynak: Taşar, 2010: 82.

2001 yılı Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programının unsurları, hedefleri, uygulama alanları ve uygulama sonuçları Tablo 4.1'de verilmiştir. Tablo 6'ya göre yapısal yenilemelerin temel hedefi Merkez Bankası'nın özerkliği ve piyasa mekanizmasının düzenlenmesidir. Bu amaçla merkez bankası kanunu, doğal tekelere ve ağ endüstrilerine yönelik düzenleyici kurum yasaları uygulanmış ve sonucunda telekomünikasyon, tütün, şeker üst kurulları oluşturulmuştur. Bankacılık kesimi reformlarının genel amacı sağlam bankacılık sistemini oluşturmaktır. Bunun için Bankacılık Kanunu düzenlenmiş, bu kanunla birlikte BDDK kurulmuş ve TMSF'ye işlerlik kazandırılmıştır. Faiz ve kambiyo politikaları açısından bakıldığında ise hedef yatırımcılar için orta vadeli perspektif sağlamak olmuştur. Bunun sağlanması için de dalgalı kur sistemine geçilmiş ve örtülü kur çapası uygulanmıştır. GEGP'nin unsurlarından bir diğeri olan sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde sıkı maliye politikası, anti-enflasyonist yaklaşım ve sürdürülebilir kalkınma hedeflenmiştir. Bu hedeflerle yüksek oranlı faiz dışı fazla ve cari açığın kontrolü sağlanmış, böylece düşük kur politikasıyla oluşan cari açık dış borçlanma rakamlarına yansmıştır.

Türkiye ekonomisinin dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik yapıya sahip olmamasının sebebi makroekonomik istikrarsızlıkların yaşanması ve istikrarsızlığı giderecek yapısal reformların uygulanmamasıdır. Türkiye'nin ekonomik dengeye ulaşabilmesi ve bunu sürdürebilmesi için kalıcı tedbirler alması gerekmektedir. Kalıcı tedbirlerin alınması ise yasal alt yapının yeniden düzenlenmesi ve yapısal reformların hayata geçirilmesiyle mümkündür. GEGP ile alınan tedbirlerle ekonomik kararlarda siyasetin etkisi en aza indirilmiş, kısmen bankacılık sistemi yeniden yapılandırılmış ve enflasyonda düşüş trendi yakalanmıştır. Ancak ekonomik istikrar, enflasyon ve büyüme gibi üç ana hedef aynı anda gerçekleştirilememiştir. Bunun yanında işsizlik ve cari açık piyasaya olan güvensizliğin ortadan kalmasına engel olmuştur. Sonuç olarak, yaşanan bu gelişmelerden dolayı uygulamaya konulan GEGP okta başarılı olamamıştır (Kol ve Karaçor, 2012: 388).

Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasıyla birlikte hükümetin ekonomiye müdahalesini sınırlandırarak piyasaya işlerlik kazandıran ve ekonomiyi dışa açarak uluslararası piyasalarla bütünleştiren yeni bir döneme girilmiştir. IMF desteğiyle yürütülen bu süreç sık sık yeni istikrar programlarıyla sürdürülmüştür. Bu süreç sık sık IMF destekli istikrar programlarına başvurulmasıyla devam etmiş ve 2002 yılına kadar uygulanan istikrar programlarının hiçbirinde hedeflenen sonuçlara ulaşamadığı, ancak Mart 2002’de uygulamaya konulan GEGP’nin görece başarılı olduğu gözlenmiştir (Karabıyık ve Uçar, 2010: 46).

4.1.5. Küresel Ekonomik Krizine Karşı Türkiye’de Uygulanan 2009 Kriziyle Mücadele Programı

2008 küresel krizinden oldukça etkilenen işsizlik oranlarını kontrol altına alabilmek için Türkiye ekonomisinde kısa çalışma ödeneği, işsizlik sigortasının işlevselliği ve aktif işgücü piyasası politikalarına yapılan harcamalar artırılmıştır. 2008 yılında pasif işgücü piyasası politikalarına ayrılan kaynak GSYİH’nın sadece %0,7’si iken; 2009 yılında iki kat artarak GSYİH’nın %1’4’üne ulaşmıştır. Bu kaynağın payı 2010 yılı itibariyle giderek azaltılmıştır. Aktif işgücü piyasası politikalarına ayrılan kaynak ise 2008 yılında GSYİH’nın %0,019’u iken; 2009 yılında küresel krizin etkisiyle yaklaşık olarak 23 kat artarak GSYİH’nın %0,4’üne ulaşmıştır. Türkiye’de 2009 kriz döneminde ve öncesinde ortaya çıkan yüksek işsizlik oranlarını azaltmak için aşağıda sıralanan önlemleri almıştır (Korkmaz vd. , 2013: 123):

- İstihdam maliyetleri düşürülmüş, işverenlerin sosyal güvenlik prim ödemelerine indirim yapılmış ve primler Hazine ve İşsizlik Sigorta Fonu’ndan ödenmiştir.
- İŞKUR tarafından uygulanan aktif işgücü piyasası programları daha da genişletilmiştir.
- Genç ve kadın istihdamın sosyal güvenlik sigorta primlerine indirim yapılmıştır.
- İşsizlik maaşı %11 oranında artırılmıştır.
- 2008, 2009 ve 2010 yıllarında uygulanan kısa çalışma ödeneği %50 artırılmış ve yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır.
- Toplum yararına çalışma programları (TYÇP) uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de küresel krizin etkilerini azaltmak için genişletici mali tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerle talebin canlandırılması amaçlanmış, bazı ürünlerde ÖTV ve KDV oranları kısa bir süre düşürülerek firmaların biriken stoklarını eritebilmesi sağlanmıştır. Yatırımları artırmak için yeni teşvikler verilmiş ve işten çıkarmayı önleyebilmek için prim destek sistemi oluşturulmuştur. Aynı zamanda uluslararası piyasalarda rekabeti artıracak AR-GE destekleri sağlanmış, KOBİ’lere ve ihracatçı firmalara kredi ve garanti destekleri verilmiştir. Bu teşviklerle tüketimin artması ve reel sektörün girdi maliyetinin etkilenmesi hedeflemiştir. Şubat 2009’da çıkarılan kanunla gelir vergisi stopajı ve reel sektörün üretim ve yatırımları teşvik edilmiştir.

Mart 2009'da uygulanan karar ile de tüketici talebinin artması sağlanmıştır (Karaca, 2014: 273-274).

4.1.6. 2018 Döviz Kuru Krizi İle Mücadelede TCMB'nin Uyguladığı Para Politikaları ve Hükümetin Uyguladığı Orta Vadeli Mali Programı

TCMB, 2017-2018 yılları arasında TL'de meydana gelen aşırı değer kaybını azaltmak ve bu kaybı engelleyebilmek için geleneksel olmayan para politikası araçlarını uygulamaya başlamıştır. Geleneksel olmayan bu para politikaları araçları şunlardır (Yalçınkaya ve Tunalı, 2019: 19-27):

1) *Türk Lirası depoları karşılığı döviz depoları*: Bu uygulama Merkez Bankasının bankalara döviz deposu verirken, bankaların da Merkez Bankası'na TL deposu verdiği vadeli bir finansal türev ürünüdür.

2) *Türk Lirası uzlaşmalı vadeli döviz satım işlemi*: Bu işlem Merkez Bankasının döviz sattığı, ihaleyi kazanan bankaların ise döviz aldığı ve vadesi geldiğinde her iki tarafında birbirlerine spot kur ile vadeli kur arasındaki fiyat farkını TL olarak ödemesidir.

3) *Faiz koridoru ve ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti*: Merkez Bankası bir hafta vadeli repo ihalesi açmayarak bankaları geç likidite penceresine yönlendirmiş ve fonlama kompozisyonunu değiştirerek politika faizi olarak ağırlıklı ortalama fonlama maliyetini kullanmıştır. Merkez Bankası'nın fonlama kompozisyonunda geç likidite penceresinin ağırlığını arttırarak TL likiditesini sıkılaştırmayı amaçladığı bir para politikası aracıdır.

4) *Rezerv opsiyon mekanizması (ROM)*: Rezerv opsiyonu mekanizması kapsamında Türk Lirası yükümlülükler karşılığında ABD Dolarının yanı sıra Euro cinsinden de zorunlu karşılık ayrılabilir.

2018 Ağustos şoku, döviz piyasalarından borçlu şirketlere ve bankalara taşınmasıyla sürdürülemez bir hal almıştır. Dönemin Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Londra'da yaptığı bir görüşmenin sonunda, Eylül'de TCMB politika faizinin yüzde 24'e çekileceğini ve 2019 yılı için daraltıcı maliye politikalarını içeren Yeni Ekonomi Programı'nı (YEP) kamuoyuna açıklamıştır. YEP'in temel hedefi kamu yatırımlarını, teşvikleri ve sosyal harcamaları en düşük seviyelere indirmektir. YEP genel anlamda IMF tarafından hazırlanan Nisan 2018 tarihli Türkiye raporundaki önerileri içermektedir (Boratav, 2019: 322).

20 Eylül 2018 tarihinde Resmi Gazete de yayınlanan Yeni Ekonomik Program'ın resmi adı Orta Vadeli Program'dır (OVP). 2019 ile 2021 yıllarını kapsayan bu programda 2018 yılında uygulanan destekler ve teşvikler şunlardır (Konukman, 2019: 298-300):

- İmalat sanayine yapılan yatırım harcamalarının artırılması için kurumlar vergisi desteği güçlendirilmiştir,
- İnşaat sektöründe KDV tutarlarının erken iadesinin sağlanması,

- Sanayicilerin ve Ar-Ge kuruluşlarının yeni makine ve teçhizat alımlarında KDV'den muaf tutulması,
- Emeklilere dini bayramlarda 1.000'er TL bayram ikramiyesi ödenmesi,
- Kamuda sözleşmeyle çalışanların işçi kadrolarına geçişi sağlanması,
- 2018 Ekim ayı sonuna kadar konut ve işyerlerinin KDV oranının %18'den %8'e indirilmesi,
- Tapu harçlarının yüzde 4'ten yüzde 3'e indirilmesi,
- Götürü gider usulünde indirim oranının % 25'ten % 15'e indirilmesi,
- 2016 - 2017 yıllarında uygulanan, işverenlere 100 TL tutarındaki asgari ücret desteği uygulamasına 2018 yılında da devam edilmesi,
- 2020 yılının sonuna kadar ek istihdam sağlayan özel sektör işverenlerine 12 ay süreyle, gelir vergisi stopajı, damga vergisi ve sosyal güvenlik primi desteği teşviki sağlanması,
- 2018, 2019 ve 2020 hesap dönemlerine ait kurum kazançlarına kurumlar vergisi oranının 2 puan artırılmasıdır.

4.1.7. 2020 Covid-19 Pandemi Krizi İle Mücadelede Uygulanan Para ve Maliye Politikaları

Türkiye'de ilk Covid-19 vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir. İlk vakadan sonra virüs hızlı bir artış göstermiş ve virüse yakalanan kişilerin sayısı 30 Mayıs 2020 tarihinde 163.103'e ulaşmıştır. Türkiye ilk vakanın görüldüğü günden itibaren bilim kurulunun önerliğinde bir dizi önlem almış ve ekonomik, sosyal ve toplumsal tedbirler devreye koymuştur. Alınan önlem ve tedbirler kapsamında; Avrupa ülkelerine seyahat kısıtlaması getirilmiş, eğitim ve öğretime ara verilmiş ve uzaktan eğitime geçilmiş, 31 şehre giriş çıkışlar kontrollü hale getirilmiş, yaşı 65 ve üstü ile 20 ve altı kişilere her gün, belirli gün ve hafta sonları ise herkese sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır (Gürcün ve Cömertler, 2020: 311).

Türkiye, Covid-19 kriziyle mücadele edebilmek için genişletici maliye politikalarını geniş bir yelpazede kullanmıştır. Özellikle bölge ayrımı yapılmaksızın topluma yapılan maddi ve manevi sosyal yardımlar ve özel sektörde işten çıkarmaları önlemek için alınan kararlar krizle mücadelede atılan önemli adımlar olmuştur. Covid-19 kriziyle mücadelede uygulanan destek ve teşvikler aşağıda sıralanmıştır (Soylu, 2020: 182-183) (Koç ve Yardımcıoğlu, 2020: 139-120):

- 100 milyar TL'lik 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' paketi açıklanmış,
- AVM, perakende, demir-çelik, Otomotiv, ulaşım, sinema-tiyatro, Konaklama, Yiyecek-içecek, tekstil-giyim ve etkinlik-organizasyon sektörlerindeki vergi mükelleflerinin Nisan, Mayıs ve Haziran 2020'ye ilişkin muhtasar, KDV ve sosyal güvenlik ödemeleri 6 ay ertelenmiş,
- Kısa çalışma ödeneği devreye sokulmuş,

- Esnek ve uzaktan çalışma modelleri uygulanmış,
- En düşük emekli maaşı 1500 TL'ye yükseltilmiş,
- Emeklilerin ramazan bayramı ikramiyesi erkene çekilerek Nisan ayı başında ödenmiş,
- Asgari ücret desteğinin devam ettirilmesi kararı alınmış,
- İş sözleşmeleri 17 Nisan 2020 tarihinden itibaren 3 ay süreyle İş Kanunu'nun belirttiği sebepler dışında işveren tarafından feshedilemeyecek,
- Aylık hane halkı geliri 5000 TL altında olan kişiler belirlenmiş, belirlenen 2 milyon aileye temel ihtiyaç desteği paketi ile nakit yardımı yapılmış,
- Sosyal destek programı kapsamında 3 fazda 6 milyondan fazla kişiye 1000 TL nakit yardımı yapılmış,
- İç hat uçuşlarında 3 ay süreyle KDV oranı % 18'den % 1'e düşürülmüş,
- Nakit sıkıntısı çeken firmaların bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemeleri 3 ay ertelenmiş,
- Kamu bankaları aracılığıyla ödemesiz dönem seçenekli ve uygun faiz oranlı temel ihtiyaç destek paketi sunulmuş,
- Kredi garanti fonu 2 kat artırılmış,
- Hazine ve Maliye Bakanlığına, il özel idarelerine ve Belediyelere, SGK, bağlı kurum ve kuruluşların vergi cezaları, gecikme faizleri, gecikme zamları dâhil vb. alacakları yapılandırılmış,

4.2. Krizlerin Ekonomik Yansımalarının Karşılaştırılması

Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan 1994, 2001, 2009, 2018 ve 2020 finansal krizler çalışmanın ikinci bölümünün üçüncü kısmında ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu incelemeler doğrultusunda bu bölümde krizler çeşitleri, süreleri bakımından ve işsizlik, büyüme, ithalat, ihracat, enflasyon, faiz ve döviz kuru gibi makroekonomik veriler açısından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma, meydana gelen her bir krizin kendinden bir önceki krizle karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. 2001 krizi 1994 kriziyle, 2009 krizi 2001 kriziyle ve 2018 krizi 2009 kriziyle karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte günümüz krizi olan Covid-19 Pandemi krizi ile 1980 sonrası yaşanan tüm krizler arasında genel bir karşılaştırma yapılmıştır.

4.2.1. 2000 Kasım-2001 Şubat Krizlerinin 1994 Kriziyle Karşılaştırılması

* 1994 yılında yaşanan ekonomik ve finansal kriz bir döviz ve borç krizi niteliği teşkil ederken, 2000 ve 2001 yıllarını kapsayan finansal kriz ise bankacılık ve döviz kuru krizlerinin bir arada yaşandığı ikiz krizdir.

*1994 krizi, Aralık 1993-Aralık 1994 dönemini kapsamış ve 12 ay sürmüştür. 2001 krizi ise Şubat 2001-Ocak 2002 arasında seyretmiş ve 11 ay sürmüştür (Boratav, 2011: 244).

*Türkiye 1994 ve 2001 krizleri öncesinde sabit döviz kuru politikası uygulamıştır. Her iki krizde de reel döviz kuru aşırı değerlenmiştir. Cari açığın artması ve ekonomideki olumsuz gelişmelerin yaşanması devalüasyon beklentisini güçlendirmiş ve yüksek bir devalüasyonla kriz gerçekleşmiştir. 100'lük bazda düzey olarak 1994 yılında reel döviz kuru 81 iken 2000 yılında 115,56 ve 2001 yılında ise 89,63 seviyelerine ulaşmıştır.

* 1994 krizi öncesinde bankaların açık pozisyonları 2001 krizi öncesine kıyasla daha azdır. 1994 krizinde devalüasyon sebebiyle sıfıra yaklaşan açık pozisyonlar, kriz sonrası artış göstermiştir. 2001 krizinin önemli sebeplerinden birisi olan yüksek derecedeki açık pozisyonlar, 2001 krizi öncesi de oldukça yüksek seviyelerdedir.

* Reel faiz oranları, 1994 ve 2001 krizleri öncesinde oldukça yüksek sayılabilecek düzeylere ulaştıktan sonra ani bir düşüş sergilemiştir. Ancak 2001 krizi öncesindeki dalgalanmalar, 1994 krizi öncesine kıyasla daha şiddetli olmuştur.

* GSYİH büyüme oranları kriz öncesinde ciddi bir hareketlilik gözlemlenmemiş, krizlerle eş anlı olarak daralmıştır. Büyüme oranı, 1994 yılında % 8,1'den - % 6,1'e; 2001'de ise % 6,3'ten - % 9,5'e gerilemiştir.

* 1994 krizinin temel nedenlerinden birisi KKBG'nin aşırı büyümesi ve bunun finansman biçimidir. 1994 krizi sonrası uygulanan tedbirlerin olumlu etkisi uzun sürmemiş ve oran 1994'te %4,61 değerinden, 1995'te %3,74'e gerilemiştir. 1996'da % 6,52 ile yeniden artışa geçmiştir. 2000'de % 8,63'e gerileyen oran, 2001 krizinde zirveye ulaşmış ve %11,71 olarak gerçekleşmiştir.

*Cari açık/GSYİH oranı %4'ü aştığı bir durumda ekonomi kriz sinyali vermektedir. Bu oran 1993'te %3,6 değeriyle belirlenen orana yaklaşmış, 2000'de ise %4,9 değeriyle belirlenen oran aşılmıştır (Tuncer, 2008: 65).

* 1994 ve 2001 krizleri öncesinde ve sonrasında ihracat oranlarında belirgin bir değişim gözlenmemiştir. 1993 yılında 15.345.067 \$ olan ihracat değeri %4,3 değişim oranı ile 1994 yılında 18.105.872 \$ seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılında ise 27.774.906 \$ olan değer %4,5 değişim oranı ile 2001 yılında 31.334.216 \$'a ulaşmıştır.

* 1994 ve 2001 kriz dönemlerinde işsizlik oranları birbirine yakındır. 1994 yılında %8,3 olan oran 2000 yılında %6,5, 2001 yılında ise %8,4 değerinde gerçekleşmiştir.

4.2.2. 2009 Krizinin 2000 Kasım-2001 Şubat Krizleriyle Karşılaştırılması

* 2009 krizi Ekim 2008-Ekim 2009 dönemini kapsamış ve 12 ay sürmüştür. 2001 krizi ise Şubat 2001-Ocak 2002 arasında seyretmiş ve 11 ay sürmüştür (Boratav, 2011: 244).

* 2009 krizinin Türk bankaları üzerinde bir tahribata yol açmaması bu krizi 2001 krizinden ayıran en temel özelliştir. Ancak, yine de bankaların dışarıdan elde edeceği fonların azalmasının önüne geçilememiştir (Çambel, 2016: 4).

* 1999'da 81 banka faaliyet gösterirken, 2001 krizinde birleştirilen, iflas eden veya devredilen bankaların tasfiyesiyle bu sayı 61'e düşmüştür. 2002'de ise banka sayısı 54'e gerilemiştir. 2009 krizi öncesi ise 46 banka faaliyet gösterirken kriz sonrası sadece 1 bankanın satın alınmasıyla bu sayı 45'e düşmüştür. 2009 krizinin bankacılık sektörü üzerindeki etkisi 2000-2001 krizi kadar olumsuz olmamıştır (Arslan Coşkun ve Eken, 2015: 114).

* Kriz dönemlerinde yaşanan ekonomik küçülme, gelir düzeyinin düşmesine, düşen gelir düzeyi de talebin azalmasına neden olmaktadır. Bunun beraberinde ihracat düşmekte ve ihracata dayalı üretim yapan sektörlerde üretim de aşağıya doğru ivme kazanmaktadır. 2009 krizinde ihraç edilen mallara olan talep azalmış, ancak 2001 krizinde ihracat düşmemiş aksine hızla artmıştır. (Özatay, 2013: 144-145).

*1999-2000 yılları arası ithalat %34, ihracat ise %4,5 artmıştır. Hem ithalat hem ihracat 2001 yılı sonrası ilk kez 2009'da düşmüştür. 2009 yılında ihracat %22,6 azalmış 132 milyar \$'dan 102 milyar \$'a düşmüştür. İthalat ise %30,2 azalmış 201,9 milyar \$'dan 140,9 milyar \$'a düşmüştür. 2009 yılı dış ticaret hacmi 330,9 milyar \$'dan 243 milyar \$'a gerilemiştir (Arslan Coşkun ve Eken, 2015: 113).

* 2009 krizinde ve öncesinde enflasyon oranları 2000-2001 kriz dönemlerinden oldukça düşüktür. 2007 yılında enflasyon oranı %8,76 iken, küresel krizin etkisiyle 2008 yılında %10,44'e yükselmiştir. 2000 ve 2001 yılı enflasyon oranları ise %54,03 ve %57,06 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

* 2001 krizinde işsizlik oranlarının %6,5'ten %8,4'e yükseldiği, 2002'de %10,3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2009 krizinde ise işsizlik oranı krizden önceki son 10 yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2008 yılında işsizlik oranı %11 iken 2009 yılında %14'e yükselmiştir.

*Hem 2001 krizinde hem de 2008 krizinde ekonomi büyüme negatife dönmüştür. Özellikle 2009'un ilk çeyreğinde Türkiye, ekonomik olarak %14,54 oranında küçülerek büyüme oranı rekor seviyede azalmıştır.

* Dolar kuru 2000 yılın 0,624 TL seviyesinden 2001 yılında 1,225 seviyesine yükselmiştir. 2008 yılında 1,293 TL iken 2009 yılında 1,547 TL'ye yükselmiştir. Her iki kriz dönemlerinde de yükseliş gösteren dolar kuru 2000 krizinde neredeyse 2 kat artmıştır.

* Cari açık/GSYİH oranı 2008 yılında %5,31 iken 2009 yılında %1,84'e düşmüştür. 2000 yılında bu oran %3,74 iken 2001 yılında cari işlemler dengesi açık değil fazla vermiştir. Böylece 2001 yılında bu oranı + %1,91 olarak gerçekleştirmiştir.

* Türkiye, 2009 krizine kadar 1999, 2000, 2001 yıllarında üç krizle daha karşı karşıya kalmıştır. Bu üç krizde de IMF destekli istikrar programları uygulamıştır.

Türkiye, 2009 krizini dış desteğe ihtiyaç duymadan aşmaya çalışmıştır (Gürcün ve Cömertler, 2020: 307).

4.2.3. 2018 Krizinin 2009 Kriziyle Karşılaştırılması

* 2008 yılında %0,82 oranında bir ekonomik büyüme gerçekleşmişken 2009 kriz yılında Türkiye ekonomisi %4,82 oranında küçülmüştür. Krizin etkilerinin atlatılmaya başlanmasıyla tekrar büyüme rakamları pozitif dönmüş ve 2010 yılında %8,8 oranında bir büyüme sağlanmıştır. 2018 krizinde ise %2,89 oranında büyüyen ekonomi, 2019 yılında %0,9 gibi küçük bir oranda da olsa pozitif büyüme gerçekleşmiştir. Sonuçta, rakamlardan da anlaşılacağı gibi 2009 krizinin ekonomik büyümeye etkisi 2018 krizine göre daha derin olmuştur.

* 2009 krizinin 2018 krizi dahil geçmiş diğer krizlerden en büyük farkı global kaynaklı olmasıdır.

* Kriz dönemlerinde büyüme rakamlarında yaşanan düşüşler işsizlik oranlarına da yansımıştır. 2009 ve 2018 krizlerinin işsizlik oranları yaklaşık olarak aynı oranlarda artış göstermiştir. 2008 ve 2018 yıllarında %11 olan işsizlik oranı, 2009 ve 2019 yıllarında sırasıyla %14 ve %13,7'ye yükselmiştir.

* 2008 yılında ihracat %23,1 oranında artış gösterirken 2009 kriz yılında %22,6 oranında azalmıştır. 2008 yılında ithalat %18,8 oranında yükseliş sağlarken 2009 yılında %30,2 oranında azalmıştır. 2018 yılındaysa ihracat %7,7 oranında, 2019 yılında %2,1 oranında artmıştır. 2018 yılında ithalat %3,2 oranında, 2019 yılında %9,0 oranında daralmıştır. Bu iki krizin ihracat ve ithalat oranları karşılaştırıldığında, 2009 krizindeki daralma 2018 krizinden daha fazladır.

* 2018 yılında enflasyon oranı 2008 yılında olduğu gibi tekrar çift haneli rakamlara yükselmiştir. 2008 yılında enflasyon %10,44 oranında artış göstermiş, 2009 yılında kontrol altına alınarak %6,25 oranına gerilemiştir. 2018 yılında ise enflasyon %16,33 oranındayken 2019 yılında bu oran %15,18'e düşmüştür. Her iki kriz dönemi sonrasında da enflasyon oranında düşüş gözlenirse de 2018 krizindeki enflasyon oranı 2009 krizinden daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir.

* Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında dolar kuru 1,55'e yükseltmiştir. Buna karşılık, 2018 krizinde dolar kuru son 10 yılın en yüksek seviyesi olan 7,32'ye yükselmiştir.

* Yaşanan krizlerin Türk bankacılık sistemine etkisi incelendiğinde; 2009 krizinin etkisi 2018 krizine göre daha sınırlı seviyede kalmıştır. 2018 krizinde bankacılık sistemi en fazla karlılık tarafında olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde hem net kar hem aktif karlılıklar geçen yılın aynı dönemine oranla düşüş yaşamıştır. 2018-2019 yılları arasında bankalar toplam 296 adet şube kapatmıştır (Sezal, 2020: 30).

4.2.4. 2020 Covid-19 Pandemi Krizinin Önceki Krizlerle Karşılaştırılması

* 2008 ve 2020 küresel krizlerini 1980 sonrası yaşanan diğer krizlerden farklı kılan en önemli özellik, tüm dünyayı ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak bütünüyle yani küresel boyutta etkilemesidir. Covid-19 Pandemi krizini, 2008 küresel krizinden

farklı kılan özellik ise salgının dünya ekonomik sistemini yeni baştan yaratacak boyutta olmasıdır.

* 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin temel sebepleri ekonomik iken, 2020 Covid-19 Pandemi krizinin temel sebebi salgın hastalıktır. Bu durum, Covid-19 Pandemi krizini 1980 sonrası yaşanan krizlerden ayıran diğer bir önemli nedendir.

* 2020 Covid-19 Pandemi krizinin diğer krizlerden ayıran bir diğer etken, 2020 krizinden en ağır etkilenen sektörlerin turizm ve ulaştırma sektörünün olmasıdır. Türkiye, bu sektörlerle olan bağımlılığı nedeniyle de krizin etkilerini derinden hissetmiştir. 2020'nin ilk 8 ayına göre ve 2019'un aynı dönemi ile kıyaslandığında %70'lik bir düşüş gerçekleşmiştir.

* Covid-19 Pandemisinin yaşandığı 2020 yılında %1,8 oranında büyüme sağlanmıştır. Covid-19 Pandemisiyle birlikte büyüme oranları sert bir düşüş yaşamıştır. 2021 yılının ilk çeyreğinde Türkiye ekonomik olarak %15,13 oranında küçülmüştür. Türkiye ekonomisi 1994'te %6,1, 2001'de %5,75 ve 2009'da %4,82 oranında küçülürken 2018'de %2,98 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi Covid-19 Pandemisinin ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisi önceki dört krizden daha derin olmuştur.

* Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır mücadele ettiği fiyat istikrarsızlığı, Covid-19 kriziyle birlikte daha büyük bir sorun haline gelmiştir. Kriz yılları bazında enflasyon oranları karşılaştırıldığında en yüksek oran %16,33 ile 2018 yılıdır. 2020 yılında ise bu oran %12,28'dir. Ancak 2021 yılının üçüncü çeyreğinde enflasyon oranı %17,59 ile rekor seviyeye ulaşmıştır. Bu veriye göre 2021 yılı enflasyon oranının zirve yapacağı, Türkiye'nin enflasyon sorunuyla mücadelesinin devam edeceği öngörülmektedir.

* Yaşanan krizler işsizlik oranları açısından değerlendirildiğinde en yüksek oran %14 ile 2008 küresel krizinin etkilerinin görüldüğü 2019 kriz yılına aittir. 2001 yılı işsizlik oranı ise %8,4, 2018 yılı %11 ve 2020 yılı %13,2 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

* Yaşanan krizler dış ticaret istatistiklerini de etkilemiştir. 2018 krizinde ihracat oranı %7,7 yıllık değişimle yaklaşık 178 milyar \$'a yükselirken, 2020 krizinde -%6,19 oranında küçülmeye 170 milyar \$'a gerilemiştir. İthalat oranı ise 2018 krizinde -%3,17 oranında küçülerek 232 milyar \$'a, 2020 krizinde %4,36 oranında büyüyerek 220 milyar \$'a yükselmiştir.

4.3. Krizlerin Makroekonomik Performans Endeksi

Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı ekonomik ve finansal krizlerinin makroekonomik performanslarının karşılaştırmalı analizi ancak kapsamlı bir makroekonomik performans endeksinin geliştirilmesiyle yapılabilmektedir. Bu endeksin oluşturulması için ekonomik açıdan önemli performans ölçütleri saptanmış ve bu ölçütler kullanılarak 'makroekonomik performans endeksi' oluşturulmuştur.

Bu çerçevede öne çıkan makroekonomik performans kriterleri şunlardır: enflasyon oranı, işsizlik oranı, büyüme oranı, istihdam oranı, cari işlemler açığı/GSYİH oranı, bütçe açığı/GSYİH oranı, faiz oranı, dış ticaret hacmi, toplam borç stoku/GSYİH oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH düzeyi, kişi başına düşen GSYİH düzeyi, cari işlemler hesabı, bütçe dengesi ve dış ticaret açığı.

Makroekonomik performans endeksinde yer alacak her bir kriter için, 0'dan 1'e kadar sayısal puan değerleri verilmektedir. Her bir kriz yılına, kriz öncesine ve sonrasına kriterlerde belirtilen koşulları sağlama derecesine göre puan değeri saptanmaktadır. Daha sonra ise ele alınan yılların aldıkları puan değerleri, toplam kriter sayısına (15) bölünerek, ortalama puan değerleri hesaplanmaktadır. Son olarak da ortalama puan değerleri toplanıp 3'e bölünerek kriz yılının ortalama endeksinde ulaşılmaktadır. Böylece seçilen kriz yıllarının makroekonomik performansları karşılaştırılıp değerlendirilecektir.

Kriterler için belirlenen ve 0'dan 1'e kadar uzanan puan değerleri, belirlenen koşulların gerçekleşip gerçekleşmemesine göre “tamamen var”, “var”, “kısmen var”, “az var” ve “hiç yok” şeklinde, beş farklı değer almaktadır. Buna göre, performans endeksinde yer alan kriterler için belirlenen puan değerleri Tablo 4.2'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 4. 2. Kriterler İçin Belirlenen Puan Değerleri

Tamamen Var	1
Var	0,75
Kısmen Var	0,50
Az Var	0,25
Hiç Yok:	0

Makroekonomik performans endeksinde, kriter değerlerinin 1'e yaklaşması, kriterde belirtilen özelliğin ele alınan yıl için mevcut olduğunu, 0'a yaklaşması ise söz konusu özelliğin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, belirlenen yıllar arasında kriterin belirttiği duruma en yakın olan yıl 1, en uzak yıl ise 0 değeri almıştır. Dolayısıyla çalışmanın kapsamında yer alan yılların her biri, ilgili kriterlerden 0, 0.25, 0.50, 0.75 ve 1 değerlerini almıştır.

Bu bağlamda toplam 15 kriterden oluşan, “makroekonomik performans endeksi” Tablo 4.3'teki gibi oluşturulmuştur. Bu tabloda yer alan kriterler Maastricht Anlaşması Kriterleri ve makroekonomik literatürde öne çıkan yazarların çalışmaları (örneğin Stanley Fischer) örnek alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 4. 3. Makroekonomik Performans Endeksi Kriterlerin Tanımı

KNo	Kriterin Tanımı
1	Enflasyon oranı %10 'un altında mıdır?
2	İşsizlik oranı %10'un altında mıdır?
3	GSYİH büyüme oranı %5'in üzerinde midir?
4	İstihdam oranı %50 ve üzerinde midir?
5	Cari işlemler Açığı/GSYİH oranı %4'ün altında mıdır?
6	Bütçe açığı/GSYİH oranı %3'ün altında mıdır?
7	Faiz oranı %10'un altında mıdır?
8	Dış ticaret hacmi 250 milyar \$'dan yüksek midir?
9	Toplam borç stoku/GSYİH oranı %60'dan düşük müdür?
10	Doğrudan yabancı yatırımlar 30 milyar \$'dan yüksek midir?
11	GSYİH düzeyi 3 trilyon TL'den yüksek midir?
12	Kişi başına düşen GSYİH düzeyi 10,000 \$'dan yüksek midir?
13	Cari işlemler açığı 20 milyar \$'ın altında mıdır?
14	Bütçe açığı 50 milyar TL'den düşük müdür?
15	Dış ticaret açığı 40 milyar \$'dan düşük müdür?

Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizlerin makroekonomik performanslarını karşılaştırmak için, öncelikle makroekonomik performans endeksindeki kriterler için puanlar verilecektir. Daha sonra kriz yılının, kriz öncesi ve sonrasının makroekonomik performans endeksinden aldıkları puan değerleri toplanarak, endekste yer alan kriter sayısı olan 15'e bölünecektir. Bulunan üç adet ortalama puan değerleri ise toplanarak 3'e bölünecektir. Böylece 1980 sonrası yaşanan krizlerin ortalama makroekonomik performans değerlerine ulaşılabilecektir. Sonrasında kriz yıllarının makroekonomik performans endeksindeki sonuçları, aynı grafik içerisinde gösterilerek kolayca karşılaştırılması sağlanacaktır. Bu karşılaştırma yapılırken Tablo 4.4'te yer alan "ortalama makroekonomik performans değerleri" kullanılacaktır.

Tablo 4. 4. Ortalama Makroekonomi Performans Değerleri ve Anlamı

OPD DEĞERİ	ANLAMI
0-0.25	Görece En Kötü Makroekonomik Performans
0.25-0.50	Çok Kötü Makroekonomik Performans
0.50-0.75	Kötü Makroekonomik Performans
0.75-1.00	Görece İyi Makroekonomik Performans

Tablo 4.4'e göre, kriz yıllarının ekonomik performans endeksinden aldıkları "ortalama makroekonomik performans değerleri" nin, 0-0.25 arasında olması durumunda "görece en kötü makroekonomik performans", 0.25-0.50 aralığında çıkması halinde " çok kötü makroekonomik performans", 0.50-0.75 arasında olması durumunda "kötü makroekonomik performans" ve 0.75-1.00 aralığında olması durumunda ise "görece iyi makroekonomik performans" sergilediği söylenecektir.

Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 krizlerine ilişkin, makroekonomik performans endeksinde yer alan kriterlere ait veriler yıl sırasıyla tablolar halinde verilmiştir. Bu çerçevede, kriz yıllarının aldıkları puan değerleri, makroekonomik performans endeksindeki yerine konulmuş ve sonuçta beş krizin ortalama performans değerlerine ulaşılmıştır.

Tablo 4. 5. 1994 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri

	Kriz öncesi 1993	Puan Değeri	Kriz yılı 1994	Puan değeri	Kriz sonrası 1995	Puan değeri
Enflasyon Oranı	55,23	0	119,75	0	88,51	0
İşsizlik Oranı	8,9	1	8,5	1	7,6	1
Büyüme Oranı	8	1	-5,5	0	7,2	1
İstihdam Oranı	47,5	0,75	50	1	50	1
Cari İşlemler Açığı/GSYİH	-3,57	0,25	2,01	0,75	-1,38	0,50
Bütçe Açığı/GSYİH	N/A	0	-2,90	0,75	-1,29	1
Faiz Oranı	N/A	0	N/A	0	N/A	0
Dış Ticaret Hacmi (\$)	44.771,00	0	40.379,00	0	56.424,00	0
Toplam Borç Stoku/GSYİH	30,52	0,75	40,27	0,50	32,47	0,75
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (\$)	N/A	0	N/A	0	N/A	0
GSYİH Düzeyi (Bin TL)	2.664.115	0	5.200.118	0	10.434.464	0
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	3.093	0	2.195	0	2.727	0
Cari İşlemler Açığı (\$)	-6.433	0,50	2.631	1	-2.339	0,75
Bütçe Açığı	N/A	0	-151	1	-135	1
Dış Ticaret Açığı (\$)	-14.083.303	0,75	-5.164.147	1	-14.071.970	0,75
Top. Puan Değeri (TPD)		5		7		7,75
Ort. Puan Değeri ORT=TPD/15		0,33		0,47		0,52

Tablo 4.5'te 1994 krizinin kriter verileri ve puan değerleri verilmiştir. Bu verilere göre 1994 krizi, öncesi ve sonrası enflasyon oranları belirlenen %10 kriterinin çok üzerinde kalmış ve 0 puanı verilmiştir. Aynı zamanda 1993, 1994 ve 1995 yıllarının GSYİH düzeyi, kişi başına düşen GSYİH oranı ve dış ticaret hacmi belirlenen kriterlerin altında kaldığı için yine 0 puanı verilmiştir. Diğer taraftan belirlenen yılların dış ticaret açığı, işsizlik ve istihdam oranları ise belirlenen kriterlere uymuş veya yaklaşmıştır. Bu yüzden verilerin puanları 1 ile 0,75 aralığında olmuştur. Ele alınan yılların kendi içerisinde makroekonomik performansı değerlendirildiğinde en iyi performans 1995 yılında gerçekleşmiştir. İkincisi kriz yılı iken, en kötü performans kriz öncesi 1993 yılında gerçekleşmiştir. Tablo 4.5'te 1994 krizi için makroekonomik performans sonucu ortalama değeri kriz öncesi, kriz yılı ve kriz sonrası ilk yıl dikkate alınarak hesaplanmıştır. Buna göre aritmetik ortalaması alındığında 0,44 rakamına ulaşılmıştır.

Tablo 4. 6. 2000-2001 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri

	Kriz öncesi 1999	Puan Değeri	Kriz yılı 2000	Puan değeri	Kriz sonrası 2001	Puan değeri
Enflasyon Oranı	43,62	0	54,03	0	57,06	0
İşsizlik Oranı	7,7	1	6,5	1	8,4	1
Büyüme Oranı	-3,4	0	6,6	1	-6	0
İstihdam Oranı	48,7	0,75	46,7	0,50	45,6	0,25
Cari İşlemler Açığı/GSYİH	-0,37	0,50	-3,74	0,25	1,91	0,75
Bütçe Açığı/GSYİH	-8,52	0	-7,73	0	-11,74	0
Faiz Oranı	N/A	0	50,7	0	381,05	0
Dış Ticaret Hacmi (\$)	67.937,00	0	83.805,00	0	72.902,00	0
Toplam Borç Stoku/GSYİH	38,85	0,75	37,18	0,75	72,06	0
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (\$)	N/A	0	3.668,00	0	4.581,00	0
GSYİH Düzeyi (TL)	107.374.257	0	171.494.210	0	247.266.207	0
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	4.010	0	4.249	0	3.108	0
Cari İşlemler Açığı (\$)	-925	0,75	-9.920	0,50	3.760	1
Bütçe Açığı	-9.152	1	-13.265	1	-29.036	1
Dış Ticaret Açığı (\$)	-14.084.047	0,75	-26.727.914	0,50	-10.064.867	0,75
TPD		5,50		5,5		4,75
OPD		0,37		0,37		0,32

Tablo 4.6’da 2000-2001 krizinin kriter verileri ve puan değerleri gösterilmektedir. Bu verilere göre, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla enflasyon oranına 0 puanı verilmiştir. Bununla birlikte bütçe açığı/GSYİH oranı, faiz oranı, dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH düzeyi ve kişi başına düşen GSYİH oranı belirlenen kriterleri sağlamadığından ele alınan tüm yıllara 0 puanı verilmiştir. Ekonomik performansın artırılmasında önemli bir kriter olan reel ekonomik büyüme sadece 2000 yılında pozitif rakamlara ulaştığı için 1 puanı verilmiştir. Tüm yıllarda işsizlik oranları ve bütçe açığı belirlenen kriterleri sağladığından 1 puanı verilmiştir. 1999, 2000 ve 2001 yılları makroekonomik performans açısından kendi aralarında bir değerlendirme yapıldığında, en kötü performans 0,32 ortalama puan ile 2001 yılında gerçekleşmiştir. 1999 ve 2000 yıllarında ise 0,37’lik bir ortalama puanla benzer bir ekonomik performans göstermişlerdir. Tablo 4.6’da 2000 krizi için makroekonomik performans sonucu ortalama değeri kriz öncesi, kriz yılı ve kriz sonrası ilk yıl dikkate alınarak hesaplanmıştır. Buna göre aritmetik ortalaması alındığında 0,35 rakamına ulaşılmıştır.

Tablo 4. 7. 2009 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri

	Kriz öncesi 2008	Puan Değeri	Kriz yılı 2009	Puan değeri	Kriz sonrası 2010	Puan değeri
Enflasyon Oranı	10,44	0,50	6,25	1	8,57	1
İşsizlik Oranı	11	0,75	14	0,25	11,9	0,50
Büyüme Oranı	0,8	0,25	-4,7	0	8,5	1
İstihdam Oranı	41,7	0	41,2	0	43	0
Cari İşlemler Açığı/GSYİH	-5,31	0	-1,84	0,50	-6,1	0
Bütçe Açığı/GSYİH	-1,78	0,75	-5,28	0	-3,54	0
Faiz Oranı	17,94	0,50	11,44	0,75	8,68	1
Dış Ticaret Hacmi (\$)	334.729,00	1	244.226,00	0,75	298.309,00	1
Toplam Borç Stoku/GSYİH	37,98	0,75	43,93	0,50	40,61	0,50
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (\$)	17.846,00	0,25	23.314,00	0,50	23.962,00	0,50
GSYİH (TL)	1.002.756.496	0,25	1.006.372.481	0,25	1.167.664.479	0,25
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	11.018	1	9.044	0,75	10.629	1
Cari İşlemler Açığı (\$)	-39.425	0	-11.358	0,25	-44.616	0
Bütçe Açığı	-17.871.880	1	-53.113.016	0,75	-41.322.231	1
Dış Ticaret Açığı (\$)	-69.936.378	0	-38.785.809	0,25	-71.661.113	0
TPD		7		6,5		7,75
OPD		0,47		0,43		0,52

Tablo 4.7’de 2009 krizinin kriter verileri ve puan değerleri verilmektedir. Bu verilere göre 2009 ve 2010 yıllarında fiyat istikrarı sağlandığı için enflasyon oranına 1 puan verilirken 2008 yılında kısmen sağlandığı için 0,50 puanı verilmiştir. 2008 ve 2010 yıllarında dış ticaret hacmi 250 milyar \$’ı aştığı için 1 puanı verilirken 2009 yılında belirlenen seviyenin kısmen altında kaldığı için 0,75 puanı verilmiştir. 2008, 2009 ve 2010 yıllarında istihdam oranı belirlenen %50 kriterinin altında kaldığı için 0 puanı verilmiştir.

Makroekonomik performansın belirlenmesinde GSYİH düzeyi önemli olduğu kadar kişi başına düşen GSYİH düzeyi de önemli bir kriterdir. Bu bağlamda incelenen 2008, 2009 ve 2010 yıllarında GSYİH düzeyi 1 trilyon seviyesinde kaldığı için 0,25 puanı verilmiştir. Kişi başına düşen GSYİH oranı ise 2008 ve 2010 yılında 10 bin \$’ı aştığı için 1 puanı verilirken 2009 yılında 9 bin \$ olduğundan 0,75 puanı verilmiştir. İncelenen üç yıl kendi içerisinde ekonomik performans açısından değerlendirildiğinde en kötü makroekonomik performans gösterilen yıllar sırasıyla 2009, 2008 ve 2010’dur. Tablo 4.7’de 2009 krizi için makroekonomik performans sonucu ortalama değeri kriz öncesi, kriz yılı ve kriz sonrası ilk yıl dikkate alınarak hesaplanmıştır. Buna göre aritmetik ortalaması alındığında 0,47 rakamına ulaşılmıştır.

Tablo 4. 8. 2018 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri

	Kriz öncesi 2017	Puan Değeri	Kriz yılı 2018	Puan değeri	Kriz sonrası 2019	Puan değeri
Enflasyon Oranı	11,14	0,50	16,33	0,25	15,18	0,25
İşsizlik Oranı	10,9	0,75	11	0,75	13,7	0,25
Büyüme Oranı	7,4	1	2,8	0,50	0,9	0,25
İstihdam Oranı	47,1	0,50	47,4	0,50	45,7	0,25
Cari İşlemler Açığı/GSYİH	-5,4	0	-2,9	0,25	0,9	0,50
Bütçe Açığı/GSYİH	-1,57	0,75	-1,92	0,75	-2,89	0,25
Faiz Oranı	12,05	0,75	17,62	0,50	18,57	0,25
Dış Ticaret Hacmi (\$)	397.003,00	1	398.544,000	1	381.243,00	1
Toplam Borç Stoku/GSYİH	27,97	1	28,39	1	30,78	0,75
DYY (\$)	46.999,00	1	46.188,00	1	50.564,00	1
GSYİH (TL)	3.133.704.267	1	3.758.773.726	1	4.317.786.909	1
Kişi Başına Düşen GSYİH	10.696	1	9.793	0,75	9.208	0,75
Cari İşlemler Açığı (\$)	-40.810	0	-21.744	0	5.315	1
Bütçe Açığı	-49.299.964	1	-72.086.352	0,50	-124.904.373	0
Dış Ticaret Açığı (\$)	-76.806.711	0	-55.126.481	0	-31.239.375	0,50
TPD		10,25		8,75		8
OPD		0,68		0,58		0,53

Tablo 4.8’de 2018 krizinin kriter verileri ve puan değerleriyle makroekonomik performans endeksi oluşturulmuştur. Bu verilere göre 2017, 2018 ve 2019 yılları dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH düzeyi belirlenen kriterleri sağladığı için tam puan verilmiştir. Aynı zamanda incelenen bu üç yıldan herhangi biri veya ikisi belirlenen kriterleri kısmen ya da az sağladığından üç yılın hepsine aynı anda 0 puanı verilmemiştir.

Makroekonomik performansın ölçülmesinde faiz oranları bir diğer önemli kriterdir. Çünkü faiz oranlarının kabul edilebilir bir seviyeye indirilmesi makroekonomik performansı yükseltecektir. 2018 kriz öncesi, kriz yılı ve sonrasında faiz oranları yükselişe geçmiştir. Bu yüzden 2017 yılı faiz oranlarına 0,75 puan verilirken, 2018 yılına 0,50 ve 2019 yılına 0,25 puanı verilmiştir. İncelenen yıllar kendi içerisinde ekonomik performans açısından değerlendirildiğinde, en kötü makroekonomik performans gösterilen yıllar sırasıyla 2019, 2018 ve 2017 yıllarıdır. Tablo 4.8’de 2018 krizi için makroekonomik performans sonucu ortalama değeri kriz öncesi, kriz yılı ve kriz sonrası ilk yıl dikkate alınarak hesaplanmıştır. Buna göre aritmetik ortalaması alındığında 0,60 rakamına ulaşılmıştır.

Tablo 4. 9. 2020 Krizinin Kriter Verileri ve Puan Değerleri

	Kriz Yılı 2020	Puan Değeri
Enflasyon Oranı	12,28	0,75
İşsizlik Oranı	13,2	0,25
Büyüme Oranı	1,8	0,50
İstihdam Oranı	42,8	0
Cari İşlemler Açığı/GSYİH	-5,2	0
Bütçe Açığı/GSYİH	-3,48	0
Faiz Oranı	10,38	0,75
Dış Ticaret Hacmi (\$)	374.637,00	1
Toplam Borç Stoku/GSYİH	35,92	0,75
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (\$)	52.096,00	1
GSYİH Düzeyi (TL)	5.046.883.306	1
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	8.597	0,50
Cari İşlemler Açığı (\$)	-35.019	0
Bütçe Açığı	-175.745.861	0
Dış Ticaret Açığı (\$)	-48.877.673	0
TPD		6,5
OPD		0,43

Tablo 4.9’da 2020 krizinin kriter verileri ve puan değerleriyle endeks oluşturulmuştur. Bu endeks oluşturulurken sadece kriz yılı olan 2020 yılı değerlendirilmeye alınmıştır. Bunun sebebi kriz öncesi 2019 yılının, 2018 krizinin etkisi altında kalarak bir ekonomik performans gerçekleştirmesidir. Kriz sonrası 2021 yılı verileri de henüz açıklanmadığı için endekse dâhil edilememiştir.

Makroekonomik performansın belirlenmesinde cari işlemler hesabındaki değişimler önde gelen kriterler arasındadır. Cari işlemler hesabının fazla vermesi makroekonomik performansı yükseltirken, açık vermesi makroekonomik performansı düşmesine neden olur. 2020 yılında cari işlemler hesabı açık vermekte ve cari işlemler açığının GSYİH’ye oranı da %4 oranının altında kalmaktadır. Bu yüzden her iki kriterde 0 puanı verilmiştir. Bütçe dengesi/GSYİH oranı da dikkate alınan bir başka kriterdir. 2020 yılında bütçe açık vermekte ve bütçe açığı/GSYİH oranı belirlenen kriteri sağlamamaktadır. Bu yüzden her iki kriterde 0 puanı verilmiştir. 2020 yılında dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH düzeyi belirlenen kriterleri sağladığı için tam puan verilmiştir. Aynı zamanda enflasyon oranı, faiz oranı ve toplam borç stoku/GSYİH oranı belirlenen kriterlere yaklaştığı için 0,75 puanı verilmiştir. Verilen puanlar sonucunda Tablo 4.9’da 2020 krizi için makroekonomik performans sonucu 0,43 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. 10. 1980 Sonrası Krizlerin Ekonomik Performans Endeksi

KRİTERLER	1994	2000	2009	2018	2020
1	0	0	1	0,25	0,75
2	1	1	0,25	0,75	0,25
3	0	1	0	0,50	0,50
4	1	0,50	0	0,50	0
5	0,75	0,25	0,50	0,25	0
6	0,75	0	0	0,75	0
7	0	0	0,75	0,50	0,75
8	0	0	0,75	1	1
9	0,50	0,75	0,50	1	0,75
10	0	0	0,50	1	1
11	0	0	0,25	1	1
12	0	0	0,75	0,75	0,50
13	1	0,50	0,25	0	0
14	1	1	0,75	0,50	0
15	1	0,50	0,25	0	0
Top. Puan Değeri (TPD)	7	5,5	6,5	8,75	6,5
Ort. Puan Değer OPD=TPD/15	0,47	0,37	0,43	0,58	0,43
Ortalama Endeks Sonucu	0,44	0,35	0,47	0,60	0,43

Not: Makroekonomik performans endeksi oluşturulurken kullanılan verilere TCMB EVDS, TÜİK, Hazine ve Maliye Bakanlığı internet sitelerinden ulaşılmıştır. İlgili verilere tezin sonundaki Ek-1’de yer verilmiştir.

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizlerin makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi, ortalama endeks sonucu rakamlarına göre yapılacaktır. Bu çerçevede tüm kriz yıllarının kriter bazında aldığı değerler ve puanlar tablo 4.10’da gösterilmiştir. Tablo 15’deki ortalama puan değerleri, toplam puan değerlerinin kriter sayısı 15’e bölünerek elde edilmiştir. Ortalama endeks sonucuna ise kriz öncesinin, kriz yılının ve sonrasının ortalama puan değerlerinin toplamının üçe bölünmesiyle ulaşılmıştır. Bu çerçevede ulaşılan ortalama endeks sonucu da Tablo 4.4’te belirtilen değerlere göre yorumlanmış ve krizlerin makroekonomik performansları analiz edilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye’nin 1980 sonrası yaşadığı ekonomik ve finansal kriz süreçlerinde makroekonomik performans yönünden kötü makroekonomik performans sergileyen kriz 0,60 puan ile 2018 krizidir. 1994, 2000-2001, 2009 ve 2020 krizleri ise 0,25 ile 0,50 arasında bir puanla çok kötü makroekonomik performans göstermiştir. İncelenen krizlerin hiçbiri görece en kötü ya da görece iyi bir makroekonomik performans göstermemiştir.

Makroekonomik performans endeksinden çıkan sonuca göre Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde en kötü makroekonomik performans gösterilen kriz yılları sırasıyla 2000-2001, 2020, 1994, 2009 ve 2018 krizleridir. Buna göre Türkiye ekonomisi en ağır finansal ve ekonomik bunalımını 2000-2001 yıllarında yaşamıştır. 2020 yılında yaşanan Pandemi krizi de 2000-2001 krizinden sonra gelen en ağır ikinci kriz dönemi olmuştur. 1994 yılında yaşanan finansal kriz de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde sonuçları açısından en ağır üçüncü kriz olmuştur.

5. SONUÇ

Türkiye’de 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı KHK ile para ve sermaye piyasaları liberalize edilmiştir. Böylece gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye kalkınması için ihtiyaç duyduğu dış kaynak ve finansman ihtiyacını yabancı tasarruflar ile karşılamaya çalışmıştır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren karma ekonomik sistem izleyen Türkiye’nin 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde para ve sermaye piyasalarını 1989 yılında serbestleştirmesi ekonomide kur şoklarının, ani sermaye giriş ve çıkışlarının, enflasyon ve faiz oranlarında istikrarsızlıkların yaşanmasına yol açmıştır. Çünkü Türkiye’de finansal derinlik özellikle 1990’lı yıllarda oldukça sığ konumdadır. Aynı zamanda finansal gelişmişlik düzeyi de oldukça yetersizdir. Söz konusu problemler ilerleyen dönemlerde azalmakla birlikte yine de günümüze kadar devam etmiştir.

Diğer taraftan Türkiye ekonomisinde yapısal ve kurumsal reformların zamanında yapılmaması, para ve maliye politikalarında gözlenen koordinasyonsuzluk ve iç/dış gecikmeler, politik istikrarsızlıklar, kamu borçlanma gereğinin yüksek oluşu, tasarruf kapasitesinin yetersizliği ve sanayinin ithalata olan bağımlılık düzeyinin yüksek oluşu ülke ekonomisinin sık aralıklarla ekonomik ve finansal kriz yaşamasına neden olmuştur. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak 1980’li yıllardan itibaren pek çok finansal ve ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin genel çıkış nedenine bakıldığında ise yüksek bütçe açıkları, kamu kesimi borçlanma gereğinin hızlı artışı ve finansmanın zorlaşması, KİT’lerin görev zararları, enflasyon ve faiz oranlarının kontrol altına alınamaması, döviz kuru şokları ve parasal ile mali disiplinin bozulması faktörleri öne çıkmaktadır. Kriz teorileri açısından konuya yaklaşıldığında Türkiye’de birincil, ikincil ve üçüncül nesil kriz teorilerinin yaşanan krizlerde gözlemlendiği görülmektedir.

Söz konusu krizler içerisinde en önemlileri 1994, 2000-2001, 2009, 2018 ve 2020 ekonomik ve finansal krizleridir. Bu krizler doğası gereğince yukarıda bahsedilen sebepler ve bunlara ilave olarak dış konjonktürdeki bozulmalar nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Tezimizde söz konusu krizler makroekonomik veriler yardımıyla incelenmiş ve makroekonomik performans endeksi üzerinden karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede tezin hipotezinde ileri sürüldüğü gibi en ağır makroekonomik olumsuzluğa yol açan krizlerin sırasıyla 2000-2001, 2020, 1994, 2009 ve 2018 krizleri olduğu bulunmuştur. Bu tezde Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizlerin ekonomik yansımaları karşılaştırılmıştır. Tezde öncelikle ekonomik ve finansal krizlerin tanımı, türleri ve özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda ekonomik ve finansal kriz teorileri, modelleri ve krizlere ilişkin yaklaşımlar ile finansal krizlerin nedenleri açıklanmıştır. Daha sonrasında Türkiye’nin 1980 öncesi ekonomik durumu ele alınmış ve 1980’li yıllardan itibaren dünyada ve Türkiye’de yaşanan finansal krizler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Buna ilave olarak Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan finansal kriz yıllarında krizleri önlemeye yönelik uygulanan politika ve kararlar açıklanmıştır. Yaşanan her bir kriz kendinden bir önceki krizle ekonomik açıdan karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada elde edilen veriler ile ilgili makroekonomik endeks oluşturularak söz konusu krizlerin etkileri belirlenmiş ve ekonomik açıdan en ağır krizden en hafif krize bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır. Bu endekste kullanılan 15 makroekonomik veri şunlardır: Enflasyon oranı, işsizlik oranı, büyüme oranı, istihdam oranı, cari işlemler açığı/GSYİH oranı, bütçe açığı/GSYİH oranı, faiz oranı, dış ticaret hacmi, toplam borç stoku/GSYİH oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH düzeyi, kişi başına düşen GSYİH düzeyi, cari işlemler hesabı, bütçe dengesi ve dış ticaret açığı.

Tezde Türkiye ekonomisinde geçmişte yaşanan finansal krizler incelendiğinden tarihçi yöntem kullanılmıştır. Aynı zamanda çalışmada niceliksel unsurlara yer verilmiş fakat niceliksel unsurlar ile birlikte niteliksel yöntemler de kullanılmış ve karşılaştırmalı analizlerin yapıldığı bir yaklaşım tarzı benimsenmiştir. Aynı zamanda ekonomik ve finansal kriz tanımlanırken, 1980 sonrası yaşanan finansal krizler incelenirken ve birbirleriyle karşılaştırılırken, verilerle destekleyebilmek amacıyla çok sayıda şekil, tablo ve grafiklerden yararlanılmıştır.

Oluşturulan makroekonomik endeks sonuçlarına göre 1994 krizi, öncesi ve sonrası enflasyon oranları belirlenen %10 kriterinin çok üzerinde kalmış ve 0 puan almıştır. Bununla birlikte ele alınan yılların dış ticaret hacmi, GSYİH düzeyi ve kişi başına düşen GSYİH oranı belirlenen kriterlerin altında kaldığı için 0 puan almıştır. Diğer taraftan dış ticaret açığı, işsizlik ve istihdam oranları ise belirlenen kriterlere uymuş veya yaklaşmıştır. Bu yüzden verilerin puanları 1 ile 0,75 aralığında olmuştur. 1993, 1994 ve 1995 yılları kendi içerisindeki makroekonomik performansı değerlendirildiğinde en iyi performans 1995 yılında gerçekleşmiştir. İkinci iyi kriz yılı iken, en kötü performans kriz öncesi 1993 yılında gerçekleşmiştir.

Türkiye’de 1999, 2000 ve 2001 yıllarında fiyat istikrarı sağlanamamıştır. Dolayısıyla makroekonomik endekste enflasyon oranı 0 puan almıştır. Bununla birlikte bütçe açığı/GSYİH oranı, faiz oranı, dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH düzeyi ve kişi başına düşen GSYİH oranı belirlenen kriterleri sağlamadığından ele alınan tüm yıllar 0 puan almıştır. Ekonomik performansın arttırılmasında önemli bir kriter olan reel ekonomik büyüme sadece 2000 yılında pozitif rakamlara ulaştığı için 1 puan almıştır. Ayrıca ele alınan tüm yıllarda işsizlik oranları ve bütçe açığı belirlenen kriterleri sağladığından 1 puan almıştır. 1999, 2000 ve 2001 yılları makroekonomik performans açısından kendi aralarında bir değerlendirme yapıldığında, en kötü performans 0,32 ortalama puan ile 2001 yılında gerçekleşmiştir. 1999 ve 2000 yıllarında ise 0,37’lik bir ortalama puanla benzer bir ekonomik performans göstermişlerdir.

Türkiye ekonomisinde 2009 ve 2010 yıllarında fiyat istikrarı sağlandığı için makroekonomik endekste enflasyon oranına 1 puan alırken 2008 yılında kısmen sağlandığı için 0,50 puan almıştır. 2008 ve 2010 yıllarında dış ticaret hacmi 250

milyar \$'ı aştığı için 1 puan alırken 2009 yılında belirlenen seviyenin kısmen altında kaldığı için 0,75 puan almıştır. 2008, 2009 ve 2010 yıllarında istihdam oranı belirlenen %50 kriterinin altında kaldığı için 0 puan almıştır. Ayrıca incelenen tüm yıllara istihdam oranı kriteri haricinde diğer kriterlerin hiç biri 0 almazken aynı zamanda 1 puanı da almamıştır. İncelenen üç yıl kendi içerisinde ekonomik performans açısından değerlendirildiğinde en kötü makroekonomik performans gösterilen yıllar sırasıyla 2009, 2008 ve 2010'dur. En iyi ekonomik performans 0,52 puan ile kriz sonrası 2010 yılı olmuştur.

Türkiye ekonomisinde 2018 krizi öncesi, kriz yılı ve sonrasında faiz oranları yükselişe geçmiştir. Bu yüzden makroekonomik endekste 2017 yılı faiz oranları 0,75 puan alırken 2018 yılı 0,50 ve 2019 yılı 0,25 puan almıştır. 2017, 2018 ve 2019 yılları dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH düzeyi belirlenen kriterleri sağladığı için tam puan almıştır. 2017, 2018 ve 2019 yılları kendi içerisinde ekonomik performans açısından değerlendirildiğinde, en kötü makroekonomik performans gösteren yıl 0,53 puan ile 2019 yılıdır. İkinci kötü 0,58 puan ile 2018 kriz yılıdır.

2020 yılında dış ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar ve GSYİH düzeyi belirlenen kriterleri sağladığı için tam puan almıştır. Aynı zamanda enflasyon oranı, faiz oranı ve toplam borç stoku/GSYİH oranı belirlenen kriterlere yaklaştığı için 0,75 puan almıştır. 2020 yılında cari işlemler hesabı açık vermekte ve cari işlemler açığının GSYİH'ye oranı da %4 oranının altında kalmaktadır. Aynı zamanda 2020 yılında bütçe açık vermekte ve bütçe açığı/GSYİH oranı belirlenen kriteri sağlamamaktadır. Bu yüzden dört kriter de 0 puan almıştır. 2020 krizi için makroekonomik performans endeks değeri 0,43 olarak bulunmuştur.

Makroekonomik performans endeksinden çıkan sonuca göre Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde en kötü makroekonomik performans gösterilen kriz yılları sırasıyla 2000-2001, 2020, 1994, 2009 ve 2018 krizleridir. Buna göre Türkiye ekonomisi en ağır finansal ve ekonomik bunalımını 2000-2001 yıllarında yaşamıştır. 2020 yılında yaşanan Pandemi krizi de 2000-2001 krizinden sonra gelen en ağır ikinci kriz dönemi olmuştur. 1994 yılında yaşanan finansal kriz de 1980 sonrası yaşanan ekonomik ve finansal krizler içerisinde sonuçları açısından en ağır üçüncü kriz olmuştur.

Bu bağlamda Türkiye'nin 1980 sonrası yaşadığı ekonomik ve finansal kriz süreçlerinde makroekonomik performans yönünden kötü makroekonomik performans sergileyen kriz 0,60 puan ile 2018 krizidir. 1994, 2000-2001, 2009 ve 2020 krizleri ise 0,25 ile 0,50 arasında bir puanla çok kötü makroekonomik performans göstermiştir. İncelenen krizlerin hiçbiri 0-0,25 ya da 0,75-1 puan aralıklarında olmadığı için görece en kötü ya da görece iyi bir makroekonomik performans göstermemiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, M. (2008). Kriz Kimin Krizi: Piyasanın mı, Devletçiliğin ve Kumandacılığın mı? *Liberal Düşünce*. 13(51). Yaz-Sonbahar 2008. (5-24).
- Adamu, A. (2009). *The Effects of Global Financial Crisis on Nigerian Economy*. History of Finance eJournal. April-2009. (1-13). Erişim Tarihi: 01 Ekim 2021. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.567.1549&rep=rep1&type=pdf>
- Akçay, B. (2012). Yunanistan Ekonomisinde Devlet Borç Krizi-Cari Açık İlişkisi. *Maliye Dergisi*. (163). (15-35).
- Akyazı, H. ve Ekinçi, A. (2009). Türkiye’de 2000 Sonrası Uygulanan Para Politikası Stratejilerinin Makroekonomik Performanslarının Değerlendirilmesi. *KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23(1). (345-362).
- Allan, M., C. Rosenberg, C. Keller, B. Setser ve N. Roubini. (2002). A Balance Sheet Approach to Financial Crisis. *IMF Working Paper*. WP No:02/210.
- Alpagu, H. (2016). 24 Ocak Kararları ve Turgut Özal Döneminin Yansımaları. Şirin ATAKAN DUMAN (Ed.). *Proceedings of International Turgut Ozal Symposium* içinde (129-133). Ankara. ISBN: 978-605-4894-14-7
- Altunöz, U. (2013). *Finansal Krizler, Erken Uyarı Sistemleri ve 2008 Krizi için TR-ABD Örneği*. İstanbul: Beta Yay.
- Arslan Coşkun, Ö. ve Eken, M. H. (2015). 2001 ve 2008 Krizlerinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkilerinin Karşılaştırılması. *Maliye Finans Yazıları*. 2015(104). (105-130).
- Atagenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye’nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı. (69-87).
- Averbug, A. ve F. Giambiagi. (2000). The Brazilian Crisis of 1998-1999: Origins and Consequences. *Textos para Discussão no.77*. Erişim Tarihi: 11.10.2020. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.7048&rep=rep1&type=pdf>
- Aziz, J., F. Caramazza ve R. Salgado. (2000). Currency Crises: In Search Of Common Elements. *IMF Working Paper*. WP No:00/67.
- Bastı, E. (2006). *Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi: Krizin Finans Sektörünün Verimliliğine ve Etkinliğine Etkileri*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.ISBN 975-6951-96-6.
- Başoğlu, U., N. Ölmezoğulları ve İ. Parasız (2001). *Dünya Ekonomisi Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi*. 2. Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Bayar, Y. (2014). Euro Bölgesi Borç Krizi İle Avrupa Döviz Kuru Mekanizması Krizinin Karşılaştırmalı Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. (22). (211-231).
- Boratav, K. (2011). *Bir Krizin Kısa Hikâyesi*. Ankara: Arkadaş Yay.
- Boratav, K. (2019). Sermeye Hareketleri ve Türkiye'nin Beş Krizi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 1(60). (311-323).
- Bordo, M.D. , B. Eichengreen, D. Klingebiel, ve M.S. Martinez-Peria. (2000). Is the Crisis Problem Growing More Severe? December.
- Bordo, M.D ve J.S. Landon Lane. (2010). The Global Financial Crisis of 2007-08: Is It Unprecedented? *NBER Working Paper Series*. No. 16589. <http://www.nber.org/papers/w16589>
- Bordo, M.D ve A.J. Schwartz. (1996). Why Clashes Between Internal and External Stability Goals End In Currency Crises, 1797-1994. *NBER Working Paper Series*. No. 5710. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=8710
- Cecchetti, S.G.(2008). Crisis and Responses: The Federal Reserve and The Financial Crisis of 2007-2008. *NBER Working Paper Series*. No. 14134. <http://www.nber.org/papers/w14134>
- Chang, R. ve A. Velasco. (1998). Financial Crises in Emerging Markets: A Canonical Model. *Federal Reserve Bank of Atlanta*. Working Paper 98-10. July 1998.
- Çambel, A. (2016). *Türk Bankacılık Sistemi 2008 Küresel Finansal Kriz*. https://www.academia.edu/23723271/2008_K%C3%9CRESEL_F%C4%B0NANS_KR%C4%B0Z%C4%B0 Erişim Tarihi: 28 Ekim 2021.
- Çapraz, N. (2001). *Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları*. İstanbul: Der Yay.
- Çeviş, İ. (2012). Finansal Krizler ve Para Politikası. Çetin Doğan ve İnci Parlaktuna (Ed.). *Para Teorisi ve Politikası içinde* (417-456). Lisans Yay.
- Danışoğlu, A. Ç. (2007). Para Krizleri: Türkiye'de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*. (2). (1-11).
- Darıcan, F. M. (2013). Ekonomik Krizler ve Türkiye. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*. 5(17). (39-46).
- Demirci, N. (2005). *Finansal Krizlerin Anatomisi: Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Dinler, Z. (2001). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yay.
- Dönek, E. (1995). Türkiye'nin Dış Borç Sorunu ve 1980 Sonrası Boyutları. *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi*. 50(1). 175-186.

- Eğilmez, A. M. (2013). *Küresel Finans Krizi: Piyasa Sisteminin Eleştirisi*. İstanbul: Remzi Kitap.
- Emirkadı, Ö. (2005). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Parasal Kriz Teorileri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Sosyo Ekonomi Dergisi*. 1(2). Temmuz/Aralık 2005. (35-62).
- Erarslan, C. (2020). Türkiye (Uluslararası Öğrenciler İçin). Muharrem Es, İ. Fırat Cengiz (Ed.). *Türkiye Ekonomisi içinde* (119-140). Yalova: YÜSEM Yay.
- Erarslan, C. (2021). *Covid-19 Pandemi Krizi ile Mücadelede FED'in Uyguladığı Para Politikalarının Etkinliği*. İstanbul: 4T Yay.
- Erarslan, C. (2021). *Küresel Finansal Krizin Evrimi*. İstanbul: 4T Yay.
- Erdoğan, N. (2002). *Dünya ve Türkiye'de Finansal Krizler*. Ankara: Yaklaşım Yay.
- Erdoğan, N. (2018). *Küresel Krizin 10 Yılı 2008'den 2018'e*. Ankara: Akademi Yay.
- Eroğlu, E. (2020). Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*. 5(2). (211-236).
- Eroğlu, İ., N. Kangal ve F. Yeter. (2019). *Tarihsel Süreçte Türkiye'de İktisadi Anlayışın Politik Kitiği*. Uluslararası Yönetim, Ekonomi ve Politika Kongresi (ICOME) Tam Metin Bildiriler Kitabı. İstanbul. 2-3 Kasım 2019. (699-705).
- Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye'de "Helikopter Para" Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*. 3(1). (10-19).
- Ekinci, M. B. (2020). *1923-2012 Döneminde İç-Dış Krizler ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları*. Erişim adresi: file:///C:/Users/SS/Desktop/mehmet%20behzat%20ekinci.pdf
- EVDS, <https://evds2.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 9 Kasım 2021.
- Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 9(17). (501-524).
- Fırat, E. (2013). Ekonomik Kriz ile Mücadelede Maliye Politikasının Rolü. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6(1). (298-313).
- Frenkel, J.A. ve A.K. Rose. (1996). Currency Crashes in Emerging Markets: Empirical Indicators. *NBER Working Paper 5437*. National Bureau of Economic Research. January 1996. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=225494
- Gerry, C. J. ve C. A. Li. (2004). Revisiting Consumption Smoothing and the 1998 Russian Crisis. *NBER Working Paper 43*. November 2004.

https://www.researchgate.net/publication/46465735_Revisiting_Consumption_Smoothing_and_the_1998_Russian_Crisis

- Goldfajn, I. (2000). The Swings in Capital Flows and The Brazilian Crisis. *Texto Para Discussao* No. 422. Erişim Tarihi: 11.10.2021. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/186666/1/td422.pdf>
- Goldstein, M., G. Kaminsky and C. Reinhart. (2000). *Assessing Financial Vulnerability: An Early Warning System for Emerging Markets*. Institute for International Economics. Washington: Peterson Institute. June-2000. (1-134). Erişim Tarihi: 01 Ekim 2021. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=6hJHSA4jNRgC&oi=fnd&pg=PR9&dq=goldstein+morris+assessing+financial+vulnerability&ots=M5iBN6_ABR&sig=4jiEhdv5mmlU66WCKtaUHihdn-4&redir_esc=y#v=onepage&q=goldstein%20morris%20assessing%20financial%20vulnerability&f=false
- Güloğlu, B. ve E. Altunoğlu. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *I.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 27. (107-134).
- Güngen, A. R. (2018). Türkiye'nin 2018 Krizi: Nereden Nereye? *Mülkiye Dergisi*. 42(3). (449-452).
- Gürcün, D. ve N. Cömertler. (2020). Türkiye'nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kovid-19 Kriziyle Mücadelesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(İİB). (305-316).
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yay.
- Hausmann, R. and A. Velasco. (2002). Hard Money's Soft Underbelly: Understanding the Argentine Crisis. *Kennedy School of Government*. Harvard University. July 2002. Erişim Tarihi: 11.10.2021 https://www.researchgate.net/profile/Ricardo-Hausmann-2/publication/236806628_Hard_Money's_Soft_Underbelly_Understanding_the_Argentine_Crisis/links/552d53200cf21acb09217288/Hard-Moneys-Soft-Underbelly-Understanding-the-Argentine-Crisis.pdf
- Hiç, M. (2009). *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yay.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*. (Çev.: Müfit Günay). Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- IMF, (1998). Financial Crises : Characteristics and Indicators of Vulnerability. Chapter IV World Economic Outlook. (May 1998). *IMF*. (74-97).
- IMF, (2002). Eye of the Storm: New-Style Crises Prompt Rethink About Prevention and Resolution Measures. Finance and Development. (2002, December). *IMF*. (4-7). <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2002/12/eye.htm>

- Kahraman, S. (2009). *Finansal Krizler ve Krizlerin Öngörülebilirliği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kaminsky, G. L. ve C. M. Reinhart. (1999). The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. *The Economic Review*. Vol. 89. No.3. (473-500). American Economic Association. <http://www.jstor.org/stable/117029>
- Karabıyık, İ. ve Uçar, M. (2010). Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 5(2). (37-58).
- Karaca, C. (2014). Uygulanan Para ve Maliye Politikaları Açısından Geçmiş Krizler ve 2008 Küresel Ekonomik Krizin ihtiyaçlı Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(1). (263-286).
- Karaçor, Z. (2006). Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (16). (379-391).
- Karagöz, K. ve Ergün, S. (2010). Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(2). (169-185).
- Karakış, L. (2019). Türkiye’de Döviz Kuru ile Enflasyon Oranı Arasındaki İlişki (2000-2018). *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*. 1(1). (83-93).
- Kenc, T. ve S. Dibooglu. (2009). The 2007-2009 Financial Crisis, Global Imbalances and Capital Flows: Implications for Reform. October 2009. (1-33).
- Keskin, N. (2018). Küresel Kriz Sonrası Türkiye’de Yeni Para Politikası Yaklaşımının Benimsenmesinde Sermaye Akımlarının Rolü ve Sermaye Kontrollerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 16(31). (161-195).
- Keynes, J. M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020 https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_KeynesTheoryofEmployment.pdf
- Kılıcı, E. N. (2019). Geç Likidite Penceresi Faiz Oranlarının Kredi Faiz Oranları ve Döviz Kurları Üzerindeki Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. 4(8). (13-26).
- Kibritçioğlu, A. (2001). Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi*. 7(41). (174-182).
- Kirbitçioğlu, A. (2011). 2006-2011 Küresel Ekonomik Krizin Bileşenleri ve Karmaşıklığı. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*. No: 33515. July-2011. (1-8).

- Koç, İ. ve F. Yardımcıoğlu. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeler Karşılaştırması. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*.8(2). (123-152).
- Kol, E. N. ve Karaçor, Z. (2012). 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri. *Maliye Dergisi*. Sayı:162. (379-395).
- Konukman, A. (2019). Kriz, Bütçe ve Mali Politikalar. *Mülkiye Dergisi*. 43(1). (293-304).
- Korkmaz, A. , H. Avsallı, G. Korkut, H. Güner ve A. Tetik. (2013). Küresel Ekonomik Krizde Dünyada ve Türkiye'de İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Politikalar: Başarılı ve Başarısız Ülkeler. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 5(1). (113-125).
- Krugman, P. (1979). A Model of Balance-of-Payments Crises. *Journal of Money, Credit and Banking*. 11(3). (311-325). <http://www.jstor.org/stable/1991793>
- Krugman, P. (2009). *The Return of Depression Economics and The Crisis of 2008*. New York London: W. W. Norion & Company.
- Kutlu, H. A. ve N. S. Demirci. (2011). Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış Ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. Sayı 52. (121-135).
- Laeven L. ve F. Valencia. (2008). Systemic Banking Crises: A New Database. *IMF Working Paper*. WP/08/224. (1-78).
- Mangır, F. (2006). Finansal Deregülasyonun (1989–2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (16). (459-472).
- Mishkin, F. S. (1991). Anatomy of A Financial Crisis. *NBER Working Paper*. No.3934(1-24).
- Mishkin, F. S. (1994). Preventing Financial Crises: An International Perspective. *NBER Working Paper*. No. 4636. (1-48).
- Mishkin, F. S. (1996). Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective. *NBER Working Paper Series*. No.5600.
- Mishkin, F. S. (1999). Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal of Economic Perspectives*.13(4). (3-10).
- Mishkin, F. S. (1999) . Lesson From The Asian Crisis. *National Bureau of Economic Research*. Cambridge. (1-24).
- Mishkin, F. S. (2001). Financial Policies and the Prevention of Financial Crises in, Emerging Market Countries. *NBER Working Paper*. No. 8087. (1-40).

- Nanto, D. (1998). The 1997-1998 Asian Financial Crisis. *Specialist in industry and Trade Economics Division*. CRS Report For Congress. Erişim Tarihi: 08.10.2021. <https://sgp.fas.org/crs/row/crs-asia2.htm>
- Obstfeld, M. (1994). The Logic of Currency Crises. *NBER Working Paper*. No.4640. (1-53).
- OECD (2020). <https://www.oecd.org/economy/g20-gdp-growth-first-quarter-2020-oecd.htm> Erişim Tarihi: 19 Aralık 2020.
- Oktar, Y. Ve S. Yüksel. (2015). 1998 Yılında Rusya’da Yaşanan Bankacılık Krizi ve Öncü Göstergeleri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*. 37(2). (327-340).
- Oral, İ. O. ve D. Eroğlu Sevinç. (2020). Covid-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Management Theory and Pragtices Research*. Vol. 1. Issue. 1. (58-70).
- Öniş, Z. Ve J. Riedel. (1993). *Economic Crises And Long-Term Growth in Turkey*. World Bank Comparative Macroeconomic Studies.
- Özatay, F. (2013). *Finansal Krizler ve Türkiye*. İstanbul: Doğan Kitap Yay. 4. Baskı.
- Özdurak, T. S. (2014). *İktisadi Düşünce Okulları*. İstanbul: On İki Levha Yay. 2. Baskı.
- Öztürk, S. (2003). Sabit Döviz Kuru Politikasının Finansal Krizlere Etkisi: 1997 Güneydoğu Asya Ve 2000 Kasım- 2001 şubat Türkiye Krizleri. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 10(1). (171-185).
- Öztürk, ř. , F. Nas ve E. İçöz. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(2). (15-32).
- Palma, J. G. (2012). The 1999 Brazilian financial crisis: how to create a financial crisis by trying to avoid one. Third Workshop. “Financial Stability and Growth”. Organized by CEMACRO. Erişim Tarihi: 11.10.2021. http://bibliotecadigital.fgv.br/dspace/bitstream/handle/10438/16274/Panel%20%20-%20Gabriel%20Palma%20_0.pdf?sequence=1
- Pinto, B. ve S. Ulatov. (2010). Financial Globalization and the Russian Crisis of 1998. *Policy Research Working Paper 5312*. The World Bank Europe and Central Asia Region & The Managing Director’s Office. May 2010.
- Powell, A. (2002). Argentina’s Avoidable Crisis: Bad Luck, Bad Economics, Bad Politics, Bad Advice. *Paper Prepared for Brookings Trade Conference*. May 2nd 2002. Washington DC. Erişim Tarihi: 11 Ekim 2021 https://repositorio.utdt.edu/bitstream/handle/utdt/6275/CIF_DT_2002_8.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Reinhart, C. M. And K. S. Rogoff. (2010). From Financial Crash To Debt Crises. *NBER Working Paper Series*. No:15795. March 2010. (1-46).

- Ricardo, D. (1821). The Principles of Political Economy and Taxation. Erişim Tarihi: 16 Nisan 2020. <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/prin/>
- Sachs, J. D. (1997). Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets. *Colombia University 522 Publications*. January 1997. (1-16). <https://www.researchgate.net/publication/245264700>
- Sakal, M. Ve E. A. Şahin. (2009). Küresel Mali Kriz Ekonomide Paradigma Değişiminin Sinyali Mi?. *Uluslararası Davraz Kongresi*. (51-76). ISBN: 978-9944-452-34-2.
- Saleem, K. (2008). International linkage of the Russian market and the Russian financial crisis: A multivariate GARCH analysis. *BOFIT Discussion Papers* 8/2008.
- Samırkaş, M.C. (2021). Finansal Piyasalarda Fiyat Balonları: Türkiye Döviz Piyasası Üzerine Bir İnceleme. Y. Akay Ünvan (Ed.). *İşletme ve İktisadi Bilimler Araştırmaları* içinde (112-129). France: Livre de Lyon.
- Sancar, C. (2010). *Finansal Serbestleşme Sonrasında Latin Amerika, Meksika, Güneydoğu Asya ve Türkiye’de Yaşanan Krizler, Nedenleri ve Uygulanan IMF Tipi İstikrar Programlarının Sonuçları*. Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021. https://scholar.google.com.tr/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=Fg1NEUUAAAAJ&citation_for_view=Fg1NEUUAAAAJ:zYLM7Y9cAGgC
- Seyitoğlu, H. Ve R. Yıldız. (2006). *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri*. İstanbul: Arıkan Yay.
- Sezal, L. (2020). 2018 Ağustos Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkisi. *Journal of Economic Research*. 1(1). (17-32).
- Schwartz, A.J. (1987). Real and Pseudo Financial Crises. Money in Historical Perspective. University of Chigo Press. ISBN: 0-226-74228-8. <http://www.nber.org/books/schw87-1>
- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19’un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 7(5). (169-185).
- Şener, O. (1997). *Açıklamalı Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Alkım Yay.
- Tarakçı, N. (2005). *Uluslararası Güvenlik Sorunları: Çatışmayı Önleme ve Kriz Yönetimi*. İstanbul: Çantay Kitabevi Yay.
- Taşar, M. O. (2010). Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 3(1). (76-97).
- Taylor, J. B. (2009). The Financial Crisis and The Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong. *NBER Working Paper 14631*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w14631/w14631.pdf

- Titiz, C. (2014). *2008 Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisine Yansımaları, 1994 ve 2001 Krizleri ile Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Toprak, D. (2010). Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Borçların Seyri: 1994 ve 2001 Krizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyon Dergisi*. 2(2). (1-14).
- Tosunoğlu, Ş. ve S. Kasal. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi için Politika Uygulamaları: IMF’nin Rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*. 2(1). (35-49).
- Tuncer, H. (2008). *Türkiye’de 1990 Sonrası Finansal Krizlerin Erken Uyarı Sinyalleri ve Nitelikleri İtibariyle Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Turan, Z. (2011). Dünya’daki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 4(1). (56-80).
- Turgut, A. (2007). Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. 20(4-5). Kasım 2006-Şubat 2007. (35-46).
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 27 Ekim 2021.
- Türel, O. (2011). Türkiye’de 1994, 2001 ve 2008-9 Ekonomik Krizlerini Karşılaştırılmalı Analizi. *Ekonomik Yaklaşım*. 21(75). (27-75).
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB). (2001). *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler*. ISBN 975-395-447-6.
- Yalçınkaya, Y. ve H. Tunalı. (2019). 2017-2018 Döviz Kuru Türbülansı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın Yeni Para Politikası Araçları. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*. 4(1). (17-36).
- Yazıcı, S. (2013). Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler. Hale Balseven, Fuat Ercan (Ed.). *Korku içinde* (17-36). Ankara: Phoenix Yay.
- Yıldız, A. (2018). *Ekonomik Krizlerin Öncü Göstergeleri: KLR Modeli Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Yılmaz, Ö. , A. Kızıltan ve V. Kaya. (2005). İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreleşme ve Para Krizleri. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. (25). Ocak/Haziran 2005. (77-96).
- Yiğitoğlu, A. İ. (2005). 2001 Krizi Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinin ve Bankacılık Sektörünün Değerlendirilmesi. *Sosyo Ekonomi Dergisi*. 2005(1). (115-125).
- Yücel, F. Ve H. Kalyoncu. (2010). Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*. Sayı 159. (53-69).

YILLAR	Enflasyon	İşsizlik	Bü	İstih	Cari	Bütç	Faiz	Dış Ticar	Topla	Doğruc	GSYİH (BİN TL)	KİŞİ G	CARİ	BÜTÇE DENGES	DİŞ TİCARİ
1993	55,23	8,9	8	47,5	-3,57			44771,00	30,52		2.664.115,90 ₺	3093,00	-6433		-14.083.303
1994	119,75	8,5	-5,5	50	2,01	-2,90		40379,00	40,27		5.200.118,50 ₺	2195,00	2631	-151,00 ₺	-5.164.147
1995	88,51	7,6	7,2	50	-1,38	-1,29		56424,00	32,47		10.434.646,60 ₺	2727,00	-2339	-135,00 ₺	-14.071.970
1996	71,89	6,6	7	50,2	-1,34	-6,21		74398,00	33,53		19.857.342,60 ₺		-2437	-1.233,00 ₺	-20.402.178
1997	78,73	6,8	7,5	49	1,39	-5,77		79268,00	32,98		38.762.506,00 ₺		-2638	-2.235,00 ₺	-22.297.649
1998	69,08	6,9	3,1	49,2	0,74	-0,53		75631,00	30,31		71.944.699,61 ₺	4.445	2000	-3.803,00 ₺	-18.947.440
1999	43,62	7,7	-3,4	48,7	-0,37	-8,52		67937,00	38,85		107.374.257,95 ₺	4.010	-925	-9.152,00 ₺	-14.084.047
2000	54,03	6,5	6,6	46,7	-3,74	-7,73	50,7	83805,00	37,18	3668,00	171.494.210,05 ₺	4.249	-9920	-13.265,00 ₺	-26.727.914
2001	57,06	8,4	-6	45,6	1,91	-11,74	381,1	72902,00	72,06	4581,00	247.266.207,48 ₺	3.108	3760	-29.036,00 ₺	-10.064.867
2002	46,19	10,3	6,4	44,4	-0,27	-11,07	53,3	87814,00	67,14	5847,00	362.109.647,63 ₺	3.608	-626	-40.090,00 ₺	-15.494.708
2003	23,77	10,5	5,6	43,2	-2,48	-8,51	39	118355,00	59,99	6138,00	472.171.775,31 ₺	4.739	-7554	-40.204,00 ₺	-22.086.856
2004	8,6	10,8	9,6	41,3	-3,64	-5,20	22,44	160104,00	54,38	7060,00	582.852.798,82 ₺	6.021	-14198	-30.300,00 ₺	-34.372.613
2005	8,18	10,6	9	41,5	-4,36	-1,19	17,55	189954,00	48,79	8315,00	680.275.847,31 ₺	7.376	-20980	-8.117,00 ₺	-43.297.743
2006	9,6	10,2	7,1	41,5	-5,92	-0,72	16,85	228450,00	43,42	8866,00	795.757.108,83 ₺	7.971	-31168	-5.768,00 ₺	-54.041.499
2007	8,76	10,3	5	41,5	-5,7	-1,63	18,14	277589,00	37,61	12210,00	887.714.413,79 ₺	9.735	-36949	-14.491,00 ₺	-62.790.965
2008	10,44	11	0,8	41,7	-5,31	-1,78	17,94	334729,00	37,98	17846,00	1.002.756.496,35 ₺	11.018	-39425	-17.871.880,00 ₺	-69.936.378
2009	6,25	14	-4,7	41,2	-1,84	-5,28	11,44	244226,00	43,93	23314,00	1.006.372.481,61 ₺	9.044	-11358	-53.113.016,00 ₺	-38.785.809
2010	8,57	11,9	8,5	43	-6,1	-3,54	8,68	298309,00	40,61	23962,00	1.167.664.479,16 ₺	10.629	-44616	-41.322.231,00 ₺	-71.661.113
2011	6,47	9,8	11,1	45	-9,61	-1,35	8,76	373944,00	36,95	28294,00	1.404.927.614,91 ₺	11.289	-74402	-18.936.234,00 ₺	-105.934.807
2012	8,89	9,2	4,8	45,4	-6,1	-1,92	9,61	389263,00	33,70	31378,00	1.581.479.250,87 ₺	11.675	-47963	-30.412.349,00 ₺	-84.083.404
2013	7,49	9,7	8,5	45,9	-7,73	-1,09	7,59	416679,00	32,15	33660,00	1.823.427.315,11 ₺	12.582	-55856	-19.932.923,00 ₺	-99.858.613
2014	8,85	9,9	5,2	45,5	-5,45	-1,13	9,72	413158,00	29,81	39933,00	2.054.897.827,65 ₺	12.178	-38851	-23.305.763,00 ₺	-84.566.959
2015	7,67	10,3	6,1	46	-4,46	-1,07	10,35	358739,00	28,85	36248,00	2.350.941.343,28 ₺	11.085	-27314	-25.185.380,00 ₺	-63.395.487
2016	7,78	10,9	3,2	46,3	-3,6	-1,25	10,89	345213,00	28,93	39463,00	2.626.559.709,63 ₺	10.964	-27038	-32.853.910,00 ₺	-56.088.651
2017	11,14	10,9	7,4	47,1	-5,4	-1,57	12,05	397003,00	27,97	46999,00	3.133.704.267,37 ₺	10.696	-40810	-49.299.964,00 ₺	-76.806.711
2018	16,33	11	2,8	47,4	-2,9	-1,92	17,62	398544,00	28,39	46188,00	3.758.773.726,62 ₺	9.793	-21744	-72.086.352,00 ₺	-55.126.481
2019	15,18	13,7	0,9	45,7	0,9	-2,89	18,57	381243,00	30,78	50564,00	4.317.786.909,00 ₺	9.208	5315	-124.904.373,00 ₺	-31.239.375
2020	12,28	13,2	1,8	42,8	-5,2	-3,48	10,38	374637,00	35,92	52096,00	5.046.883.306,93 ₺	8.597	-35019	-175.745.861,00 ₺	-48.877.673

ÖZGEÇMİŞ

Feride DEMİR, İlkokul ve Ortaokulu Tavşanlı Şehitlik İlköğretim Okulunda tamamladı. Yalova Fatih Sultan Mehmet Lisesinde lise öğrenimini bitirdi. 2011 yılında Namık Kemal Üniversitesi İktisat bölümünü kazandı. Burada hazırlık ve 1. sınıfını okudu. Yatay geçiş başvurusu ile Uludağ Üniversitesi'ne geçiş yaptı. Burada ise 2. ve 3. sınıfını tamamladı. Daha sonra Farabi değişim programıyla 4. sınıfını Yalova Üniversitesinde okudu. 2016 yılında lisans diplomasını Uludağ Üniversitesinden alarak mezun oldu. 2018 yılında özel bir işletmede muhasebe şefi olarak 3 yıl çalıştı. 2018 yılı Eylül ayında Yalova Üniversitesi Ekonomi Yüksek Lisans eğitimine başladı.

